

TANULMÁNYOK

„OLYAN SZÉP KÍSÉRETE LESZ, MINT KEVÉS ÚRNAK ITÁLIÁBAN” Az esztergomi érseki udvartartás szervezése 1486/87 folyamán

KUFFART HAJNALKA – NEUMANN TIBOR

„HE WILL HAVE SUCH A BEAUTIFUL ENTOURAGE AS FEW LORDS DO IN ITALY”
The organisation of the archiepiscopal court of Esztergom in 1486/87

The aim of the paper is to show how the Ferrarese ducal and Hungarian royal courts organised the entourage of the seven-year-old Ippolito (I) d'Este, who had been invited for the archiepiscopal see of Esztergom in 1486, but only came to Hungary in the summer of 1487. The inquiry was based on seven drafts that have survived in the State Archives of Modena, and are published, together with two other sources, in the appendix. Having presented the diplomatic negotiations between the two courts and the journey of Ippolito to Hungary, the paper explores separately the Italian delegation that came from Ferrara, part of which remained in Hungary, and the Hungarian court that was set up around the infant prelate by the Hungarian royal couple. The archiepiscopal court set up in 1487 – which in fact was supervised by Ippolito's aunt, queen Beatrice of Aragon – was served by a mixed Ferrarese, Neapolitan and Hungarian personnel, and for reasons of prestige both courts made serious efforts to appoint persons in great numbers and of high social standing in order to make Ippolito's court look princely enough. The Hungarian barons and nobles selected to the archiepiscopal court left Esztergom within one and a half year, however, and thereafter the only thing that distinguished it from the households of other Hungarian prelates was the high profile of the Italians serving there. The reasons for these changes may have been twofold: on the one hand, the prestige for the Hungarian elite of serving an infant and foreign archbishop must have been lesser than service in the royal court; on the other hand, maintaining a great representative entourage, which took no part in estate administration, must have presented the archbishopric with an intolerable financial burden.

Kulcsszavak: Duchy of Ferrara, archbishopric of Esztergom, delegation, court

1486. július 24-én, hétfő délután a királyi pártól két báró és számos nemes érkezett a Pozsonyban megszálló ferrarai követhez. Cesare Valentini nagy trombitászó közepette előző nap vonult be kíséretével a királyi városba, ahova a ferrarai hercegi pár azzal a feladattal küldte, hogy előkészítse hétéves kisfiuk, az esztergomi érsekké kinevezett Estei Hippolit [Ippolito I d'Este] magyarországi utazását. A küldöttség a magas rangú vendéget és embereit a várban lévő kápolnába kísérte, ahol Hippolit nagynénje, Aragóniai Beatrix

Kuffart Hajnalka, tudományos munkatárs, BTK TTI, Középkori osztály. Neumann Tibor, tudományos főmunkatárs, BTK TTI, Középkori osztály. A tanulmány elkészítését az NKFI K 128797. és K 134690. számú pályázatok támogatták.

már várta a vesperás kezdetét. Miután mindannyian kezét csókolta a királynénak és helyet foglaltak, kezdetét vette a szertartás. A követ meghallgatására csak ezután kerülhetett sor a királyné lakosztályának egyik kisebb termében. Valentini minden ékesszólását latba vetette, hogy tolmácsolja Hippolit szüleinek végtelen háláját fiuk érseki kinevezéséért. Később titkára, Giovanni Maria Parenti egyenesen Szapphóhoz, Sallustiuszhoz és Ciceróhoz hasonlította a ferrarai követ szónoklatát,¹ Beatrix pedig illendően felelt, bár valószínűleg már alig tudta kivárni, hogy feltehesse neki a kérdést: „messer Cesare, az a hír járja, hogy az én kedves kisfiam, Hippolit képmását is magával hozta. Ha a kedvemre akar tenni, kérem, hadd láthassam mihamarabb!”² A követ nem kérte magát, rögtön megmutatta Hippolit és bátyja, Alfonso d’Este portréját, amivel hatalmas örömet szerzett a királynénak, aki százszor is megcsókolta a vágyott gyermek arcképét. Mátyás király lábbetegsége miatt nem volt jelen a követ kihallgatásán,³ de Beatrix hozzá is átküldte a két képet, és ő sem volt kevésbé lelkes, mint felesége: dicsérte mindkét fiút, de az ő „kis magyarját” sokkal jobban, akinek képmását összecsókolta, majd utána a jelen lévő főurak és nemesek is így tettek. Az eufórikus hangulat a következő napokban is kitartott, amikor a követ a nála lévő lista alapján ismertette, milyen kíséretet terveznek Hippollittal küldeni. A királyné meghallgatott minden apró részletet és valamennyi jelölttel igen elégedett volt. A névsor láttán, és azon felbuzdulva, a királyi pár egy másik lista összeállításába fogott, amelyen csupa magyar báró és előkelő nemes szerepelt. Beatrix a lajstromot e szakkal adta át a követnek: „mikor majd Hippolit kilovagol, olyan szép kísérete lesz, mint kevés úrnak Itáliában”.⁴

Az alábbi tanulmányban a pozsonyi tárgyalások során emlegetett, a Modenai Állami Levéltárban szerencsésen fennmaradt listákat szeretnénk bemutatni és elemezni. A maguk nemében egyedülálló dokumentumok a Hippolit Magyarországra utazását (1487 nyara) megelőző bő egy év során keletkeztek, és a gyermek érsek leendő kíséretét szedték lajstromokba. Nagy részük persze olyan tervezet, amely nem valósult meg a maga teljességében, viszont jól szemléltetik azt a folyamatot, miként egyeztetett egymással a ferrarai hercegi és a magyar királyi udvar, illetve külön-külön milyen szempontokat tartottak

- 1 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL) Diplomatikai Fényképgyűjtemény (= DF) 294488. A tanulmány írásával egy időben zajlott az olaszországi levéltári forrásokat tartalmazó *Vestigia* adatbázis (<http://www.vestigia.hu/kereses>) tartalmának importálása az MNL OL DF-be. Jóllehet jelenleg a források fényképei a MNL OL DF-ben még nem elérhetők, az alábbiakban kizárólag annak jelzeteit hivatkozunk.
- 2 „Messer Cesaro, me sete stato accusato che havete con vui la effigie del mio caro figliolo signor don Hipolyto, quale, se volete far cosa che mi piatia, fate che subito la vedi.” Két levél is idézi ugyanezt a kérést: MNL OL DF 294496. p. 2–3. (Kiad. *Magyar diplomaciai emlékek Mátyás király korából*. I–IV. Szerk. Nagy Iván – B. Nyáry Albert. Bp., 1875–1878. [= Dipl. Eml.] III. 139.), MNL OL DF 294497. p. 2. (Dipl. Eml. III. 146.) Az alábbiakban a kiadott források esetében akkor idézzük az eredeti forrást is, ha olvasatunk a kiadástól eltérő.
- 3 Mátyás betegségét Várdai Aladár is megemlíti 1486. július 27-én, Pozsonyban kelt levelében: *A zichi és vásonkői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára*. I–XII. Szerk. Nagy Imre et al. Bp., 1871–1931. (= Zichy) XI. 351–352. A fenti jelenetet szintén ismertető Berzeviczy Albert monográfiájában tévesen közli, hogy a királynénak fájtna a lába: Berzeviczy Albert: *Beatrix királyné (1457–1508). Történelmi élet- és korrajz*. Bp., 1908. 354–356.
- 4 „... quando epso don Hipolyto cavalcarà, haverà così bella comittiva, come pochi altri signori de Italia...” Szintén a fenti két levélben szerepel szó szerint egyezően, lásd Dipl. Eml. III. 140., 147.

fontosnak Hippolit majdani esztergomi udvartartását és kíséretét illetően. A források belső logikájából adódott, hogy a fél évezreddel ezelőtti szervezéshez hasonlóan a vizsgálat során is két irányból közelítsünk a kérdéskörhöz: az olasz kíséret sajátos, ferrarai környezetből való értékelésével, valamint a magyar királyi pár által kijelölt nemesek elemzésével, hogy végül választ tudjunk adni arra a kérdésre, megvalósult-e Beatrixnak a tanulmány címében olvasható szándéka.

A téma természetesen túlmutat önmagán, mivel az érsekin túl bepillantást enged részben a királyi, de főként a királynéi udvartartás összetételébe és működésébe is. Ez elsősorban annak köszönhető, hogy Beatrix előszeretettel hívott meg és fogadott saját és a férje szolgálatába nővére által ajánlott személyeket, és ez a jelenség Hippolit Magyarországra érkezésével csak tovább erősödött. Másfelől az is jól ismert, hogy a ferrarai udvar képviselőjében érkező követek, majd Hippolit kíséretének tagjai és későbbi alkalmazottai Magyarországról rendszeresen írtak jelentéseket ferrarai megbízóiknak, amelyek számos részlettel bővítik többek között az udvar mindennapi életére vonatkozó ismereteinket is, gyakran szerencsésen pótolva a hazai forrásanyag egyoldalúságából fakadó hiányokat. Írásunk egyik nem titkolt szándéka, hogy ráirányítsa a figyelmet a ferrarai udvar igen gazdag, részben még mindig kiaknázatlan magyar vonatkozású iratanyagára.⁵ A feldolgozott listákat – keletkezésük vélelmezhető sorrendjében – a függelékben közöljük, ahol az olasz és a magyar nemesi kíséret tervezetein túl helyet kapott a Beltrame Costabili esztergomi kormányzó részére szóló megbízólevél melléklete, amely Hippolit Esztergomban maradó embereit és fizetésüket veszi számba, valamint egy vélhetően 1487 szeptemberében kelt ajándéklista is, mely az érsekkel érkező, majd otthonukba visszatérő ferrarai küldöttség magyar királyi pár általi megjutalmazásáról számol be.

⁵ A 2010-ben indult *Vestigia* projekt ennek az iratanyagnak a feltérképezését és a magyar kutatók számára való rendelkezésre bocsátását tűzte ki célul. A bő tíz év során feltárt forrásokat a Magyar Nemzeti Levéltár beszerelte a Diplomatikai Fényképgyűjteménybe (vö. 1. j.). Az eredeti tervekről és ezeknek alakulásáról bővebben lásd az eddig megjelent három *Vestigia* tanulmánykötetet (*Vestigia*. I. *Mohács előtti magyar források olasz könyvtárakban*. Szerk. Domokos György – Mátyus Norbert – Armando Nuzzo. Piliscsaba, 2015. [a II. és III. kötetet lásd alább]), illetve a kutatócsoport alapítójának összefoglalóját: Armando Nuzzo: Olasz–magyar diplomáciai kapcsolatok (1301–1550). Új források a *Vestigia* projekt keretében. *Világtörténet* 39 (2017) 139–151.

Két követjárás Hippolit utazása előtt (1486–1487)⁶

Amikor a ferrarai hercegi pár 1485 végén értesült⁷ fiuk esztergomi érseki kinevezésének szándékáról, Magyarországra küldte Bartolomeo Bresciani⁸ nevű emberét, akinek ekkori viszontagságos utazása intő, hazautazása pedig egyenesen elrettentő példává vált Hippolit útjának előkészítése során. Bresciani kilenc jelentést írt 1486. január 31. és március 8. között.⁹ Budán az esztergomi érsek házában azzal a Perotto Vesachkal¹⁰ szállásolták el, aki annak idején elsőként tájékoztatta Eleonóra ferrarai hercegnét, Beatrix nővérét a magyar királyi pár terveiről. Hippolit kinevezése igen korán felmerült, de ennek véglegesítéséhez Budán a nápolyi király hozzájárulását is ki akarták kérni, ezért Bresciani hazautazását a nápolyi követ érkezésétől tették függővé. A követ meg is érkezett Budára, Mátyásék így megbizonyosodtak róla, hogy Ferdinánd nápolyi királynak nincs olyan törvényes gyermeke, akinek a fiatalon elhunyt Aragóniai János után adományozhatnák az érsekséget, amivel immár biztossá vált Hippolit jelöltsége. Bresciani biztosította Eleonóra hercegnét, hogy fia jó kezekben lesz, számíthat a királyné gondoskodó anyai szeretetére, és ennek kapcsán elmesélte, hogy Frangepán Bernát felesége, Marzanói-Aragóniai Lujza – akivel Beatrix és Eleonóra rokonságban állt –, valamint három fia és egy leánya társaságában tavasszal a királyi palotában vendégeskedett, amikor az egyik, hét év körüli gyermekük, feltehetően Mátyás,¹¹ nagyon megbetegedett. A követ szerint Beatrix jobban aggódott érte, mint saját szülei. Mikor úgy tűnt, hogy halálán van, nem engedte, hogy más adjon neki enni, egyedül csak ő etette, s még személyesen Mátyás király is meglátogatta kétszer a kisfiút, aki – bár a levél ezt nem közli egyértelműen – szerencsésen meggyógyult.¹²

⁶ Mivel Berzeviczy Albert Beatrix királynéről írt monográfiájában részletesen bemutatta a Hippolit érseki kinevezésével kapcsolatos 1486–1487. évi eseményeket, számos adatot közölve a két udvar levelezéséből (Berzeviczy: *Beatrix*, passim, de különösen 344–356., 370–374., valamint *Aragóniai Beatrix magyar királyné életére vonatkozó okiratok*. Közli Berzeviczy Albert. [Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria 39] Bp., 1914. [= Beatrix oklt.] passim), Alfonso Morselli pedig Hippolit Magyarországra utazásáról írt egy bő összefoglalást, melyben az olasz tervezetek egyes adatait is felhasználta (Alfonso Morselli: *Ippolito I d'Este e il suo primo viaggio in Ungheria* [1487]. Modena, 1957.). Az alábbiakban csak az előzmények rövid összefoglalására szorítkozunk, illetve olyan részletekre igyekszünk kitérni, amelyek gazdagíthatják eddigi ismereteinket.

⁷ Beatrix oklt. 73–75. Aragóniai János és Estei Hippolit esztergomi érseki kinevezését szokás Beatrix királyné hatalmi befolyásának tulajdonítani. Az újabb kutatások alapján azonban a két olasz érseki kinevezése inkább látszik Mátyás király egyértelmű szándékának, mint felesége rá gyakorolt hatásának. Vö. Horváth Richárd: A „mérgező” Beatrix. Egy oklevél-formuláról, s általa a királyné hatalmi helyzetéről a Mátyáskorban. In: *Királynék a középkori Magyarországon és Európában*. Szerk. Szovák Kornél – Zsoldos Attila. Székesfehérvár, 2019. (Közlemények Székesfehérvár történetéből) 141–142.

⁸ Bartolomeo Bresciani 1476-ban kancelláriai előadó, hírvívő (*messò alla cancelleria*) volt Ferrarában. Ugo Caleffini: *Croniche 1471–1494. Deputazione provinciale ferrarese di storia patria*. Ed. Teresa Bacchi – Maria Giovanna Galli. Ferrara, 2006. (Serie Monumenti. Vol. 18) 143.

⁹ MNL OL DF 294346–354.

¹⁰ Perotto Vesach valószínűleg Aragóniai Jánossal érkezett Magyarországra, 1481–1483 között az esztergomi érseki javak kormányzója, valamint Esztergom megyei alispán. A bíboros halála után a királyné szolgálatába állt, 1486–1500 között zólyomi ispán. C. Tóth Norbert et al.: *Magyarország világi archontológiája 1458–1526*. II. *Megyéék*. Bp., 2017. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak) (= Arch. II.) 99., 384.

¹¹ Frangepán Mátyást Hippolit apródjának szánták, lásd alább, illetve *Függelék 4*.

¹² MNL OL DF 294353.

A ferrarai követet hazaútja során kirabolták,¹³ emiatt Beatrix kérte nővérét, hogy küldönc útján szóljon előre, pontosan mikor indítják az érseket, és küldjön egy listát is azokról az emberekről, akik vele érkeznek.¹⁴ Frangepán Bernát is írt két biztató levelet ekkoriban a hercegnének, melyben felajánlotta szolgálatait, és biztosította Eleonórárt, hogy a Brescianival történtek nem ismétlődhetnek meg.¹⁵ Közben Mátyás király meghozta döntését Hippolit kinevezéséről, amelyről március 13-án előbb a ferrarai herceget, három nappal később pedig a hercegnét értesítette.¹⁶ És jóllehet a pápa nyár elején megüzente a magyar királynak, hogy Hippolit alkalmatlan az esztergomi érseki méltóságra és nem fogja őt megerősíteni az érsekségben, illetve azt javasolta, hogy keressenek Magyarországon egy arra méltó jelöltet,¹⁷ mint ismert, ez a válasz még eltökéltebbé tette Mátyást elhatározásában, ezért a költözés szervezése továbbra is napirenden maradt.

A ferrarai udvar Hippolit utazásának mintegy előhírnökeként és előkészítőjeként Cesare Valentinit¹⁸ küldte Magyarországra. 1486. június 7-én – VIII. Ince pápa elutasító brévéje után egy nappal – kelt megbízólevelében¹⁹ egyebek mellett azt is utasításba kapta, hogy számoljon be a magyar királyi párnak az érsek tervezett kíséretéről is, melynek listáját egy Beatrixnak írt levélhez mellékelte.²⁰ A leendő esztergomi udvartartás szervezésének nehézségei kapcsán a hercegi pár megjegyezte, hogy kevés embert találni, aki hajlandó ilyen messzire utazni, mert nem szeretnék hátrahagyni hazájukat, rokonaikat és otthoni megélhetésüket, akármennyire is próbálnak nekik kecsegtető ajánlatokat tenni. Ekkor még úgy tervezték, hogy amint Hippolit felgyógyul lázzal és reumatikus panaszokkal járó betegségéből, azonnal útnak indítják, akár már június végén. Okulva Bartolomeo Bresciani viszontagságaiból, Beatrix egyrészt kérte, hogy lovakat ne küldjenek, másrészt előkészítette az útvonalat: írt Zágrábra és Zenggbe, hogy ha akár a követ, akár már maga

¹³ A királyi pár orvosa, Franceschino da Brescia pénzt küldött a követ által Itáliába, amit egyesek megtudtak, utána eredtek és kirabolták. Mivel a királyné nem tudott a küldeményről, nem biztosított számára fegyveres kíséretet, ugyanakkor Beatrix szerint korábban nem is fordult elő hasonló káresemény. Dipl. Eml. III. 96–98.

¹⁴ Uo.

¹⁵ MNL OL DF 294355–356.

¹⁶ Dipl. Eml. III. 68–71.

¹⁷ A pápai bréve másolatát Beatrix 1486. augusztus 13-án kelt levelének mellékleteként küldte meg nővérének. Dipl. Eml. III. 99–100.

¹⁸ Cesare Valentini előkelő modenai családból származó jogászdoktor, aki I. Herkules herceg ügyvivőjeként szolgált Milánóban 1478 és 1483 között, valamint 1485-ben VIII. Ince pápánál is megfordult a herceg négy nemesi követe egyikeként. Felesége Scipione Gozzadini bolognai jogászdoktor leánya, Maddalena. Vö. Girolamo Ferrarini: *Memoriale Estense (1476–1489)*. Ed. Primo Griguolo. Rovigo, 2006. 221., 368.; Bernardino Zambotti: *Diario ferrarese dall'anno 1476 sino al 1504*. Ed. Giuseppe Pardi. Bologna, 1937. (Rerum Italicarum Scriptores 24) 165.; Marco Folini: *Gli oratori estensi nel sistema politico italiano (1440–1505)*. In: *Girolamo Savonarola da Ferrara all'Europa*. Ed. Gigliola Fragnito – Mario Miegge. Firenze, 2001. 67.; *Carteggio degli oratori mantovani alla corte sforzesca (1450–1500)*. I–XV. Ed. Franca Leverotti et al. Roma, 1999–2003. XI. (1478–1479.) passim; https://www.treccani.it/enciclopedia/scipione-gozzadini_%28Dizionario-Biografico%29/. (Legutóbbi megtekintés: 2021. július 20.), https://www.treccani.it/enciclopedia/giacomo-trotti_%28Dizionario-Biografico%29/. (Legutóbbi megtekintés: 2021. július 20.)

¹⁹ Dipl. Eml. III. 101–108.

²⁰ Sajnos sem a levél, sem a melléklet nem maradt fenn. A lista a *Függelék* 1–2. valamelyikéhez állhatott a legközelebb, eredeti példánya nyilván Pozsonyban maradt, de számolhatunk egy Ferrarába visszatérő névsorral is. A melléklet továbbá tartalmazott egy jegyzéket is a tervezett fizetésekről.

az érsek érkezik, méltó módon fogadják őket, és sehol se szenvedjenek bántódást. Mivel Valentini utazásában egyértelműen Hippolit élképét látták, a követ sűrűn írt jelentéseket,²¹ titkára, Parenti²² pedig élvezetes, humanista stílusban egy tizenkét oldalas útinaplót szerkesztett, hogy a ferrarai hercegi pár minél részletesebb képet alkothasson a várható körülményekről.²³ 1486. július 23-án érkeztek meg Pozsonyba, ahol egy nappal később a bevezetőben leírt jelenet lejátszódott. Valentini ezt követően kelt két jelentésben²⁴ a királyné több, Hippolit kíséretére vonatkozó óhaját is megemlítette, de e tárgyban maga Beatrix is küldött egy levelet nővérének, melyhez mellékelte egy listát a Hippolit mellé tervezett előkelő nemesi kíséretéről.²⁵

Valentini követségét rövidre, Hippolit megérkezéséig tervezték, de az utazás többszöri elhalasztása miatt²⁶ a követ végül 14 hónapot töltött Magyarországon, illetve a királyi párt követve Ausztriában és Morvaországban, és ezalatt mintegy nyolcvan jelentést írt Ferrarába.²⁷ A királynénak eközben bőven volt ideje kidolgozni az elképzelt kíséretet, melynek során a ferrarai követ tanácsokkal szolgált számára, valamint közvetített a két nővér között. 1487. január 11-én Bécsben²⁸ hatvannégy embert vettek az érsekség szolgálatába a királyné rendelkezéséből, így akkor az érseki udvarnak kilencvenkét alkalmazottja volt összesen, melynek döntő többsége magyar, egy részük azonban olasz volt. Az utóbbiak, bár nem nagy számban, de vezető pozíciókban képviseltették magukat, s főként az előző érsek, Aragóniai János bíboros udvartartásából kerültek ki. Ilyen volt például Alfa-rello Ferracci várnagy is: Beatrix királyné 1487. január 4-én kelt levelében azt írta nővé-

²¹ Pozsonyba érkezése előttről hét jelentése ismert. Dipl. Eml. III. 83–126.

²² Giovanni Maria Parenti modenai származású humanista klerikus, Bartolomeo Paganelli da Prignano tanítványa, akinek *Opus grammatices* című munkáját Parenti adta ki 1496-ban. Két saját könyve jelent meg nyomtatásban: 1483-ban *Dialogo in commendazione delle donzelle modenesi*, 1495-ben pedig *La vita di san Geminiano* címmel Modena város védőszentjének életéről. Vö. Giorgio Montecchi: *La vita di san Geminiano narrata, illustrata, e rappresentata ai cittadini di Modena (1494–1495)*. In: uő: *Il libro nel Rinascimento. Volume secondo. Scrittura, immagine, testo e contesto*. Roma, 2005. 99–126.

²³ MNL OL DF 294488. Parenti az utazás szinte minden mozzanatát megörökítette a velencei kihajózástól a bevezetésben szereplő pozsonyi jelenetig. A beszámolóból figyelemre méltó továbbá Esztergom várának leírása, melynek nagytermében Attilától kezdve minden magyar fejedelem és király festett portréja látható volt, továbbá egy honfoglalást ábrázoló képet is említ, amint az első magyarok bevonultak az országba ökörcsordákkal, juhnyájjal és más állatokkal (a forrás kiadása megjelenés alatt).

²⁴ Ercole d'Estének címezve: Dipl. Eml. III. 137–143. Eleonora d'Aragonának címezve: uo. 144–152.

²⁵ Uo. 152–154. Beatrix aznap még két másik levelet is küldött Ferrarába. *Il carteggio tra Beatrice d'Aragona e gli Estensi (1476–1508)*. Ed. Enrica Guerra. Roma, 2010. 78–80.

²⁶ A pápával zajló bonyodalmas tárgyalásokra lásd Fraknói Vilmos: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szent-székkal*. I–III. Bp., 1901. II. (1418–1526) 229–236. Valentini jelentéseit is felhasználja Kristóf Ilona: Gabriele Rangone (Veronai Gábor) pályája (1410/20–1486). In: *Mátyás király és az egyház*. Szerk. Fedeles Tamás. Pécs, 2019. 65–82.

²⁷ E jelentéseknek nagyjából a fele jelent meg nyomtatásban (Dipl. Eml. III. passim), illetve egyet Óváry Lipót (A modenai és mantuai kutatásokról. *Századok* 23 [1889] 394–397.) adott ki és dolgozott fel.

²⁸ A királyné ekkor elszámlásra szólította fel Bernabò Brancia esztergomi kormányzót, hogy az érsekség pénzügyi helyzetéről részletesen tájékozzódjon, és pénzügyi fedezetet találjon a pápai kinevező bulla költségére. Az ekkor született két számadáskönyv tartalmazza a felvett személyek adatait. Lásd Kuffart Hajnalka: *Az esztergomi érsekség pénzügyei és személyi állománya Estei Hippolit érkezése előtt*. In: *Vestigia*. III. *Italianista tanulmányok a magyar humanizmus és a tizenöt éves háború idejéről*. Szerk. Domokos György – W. Somogyi Judit – Szovák Márton. Bp., 2020. 96–149.

rének, hogy várnagyot ne keressenek, és ha találtak már valakit, vonják vissza a kinevezését, mert az Aragóniai János idejében mindenki megelégedésére szolgáló várnagyot megkereste és visszahívta a posztra Maddaloni grófjának²⁹ szolgálatából.³⁰ Ferrarában, feltehetően e levél hatására az *uno castellano per Strigonio* sorát kihúzták a tervezetről (Függelék 6.). Ferracit májusban már ott találjuk az esztergomi szolgálattevők között.³¹ Az érseki javak kormányzója, Bernabò Brancia³² nem is tért vissza Itáliába, Esztergomban maradt, Aragóniai János bíboros halála után ugyanis Mátyás király megerősítette őt kormányzói tisztségében, ezzel is jelezve szándékát, hogy felesége rokonának kívánja juttatni az érseki széket.³³ A várnagyon és a kormányzón túl az esztergomi érseki kancellár, Vincenzo Pistacchio³⁴ szintén Aragóniai János embereként kerülhetett Esztergomba. Itáliai volt

- ²⁹ Diomede Carafa nápolyi arisztokrata, 1465–1487 között Maddaloni grófja, aki igen közeli kapcsolatban állt az Aragóniai családdal. Eleonóra és Beatrix atyai jó barátjaként mindkét nővér számára írt intelmeket házasságuk küszöbén. Életéről bővebben lásd [https://www.treccani.it/enciclopedia/diomedede-carafa_\(Dizionario-Biografico\).](https://www.treccani.it/enciclopedia/diomedede-carafa_(Dizionario-Biografico).) (legutóbbi megtekintés: 2021. július 29.). A Beatrix számára írt könyve: Diomede Carafa: *De institutione vivendi. Tanítás az életvezetés szabályairól. Emlékeztető Magyarország felséges királynéjának.* [Szerk. Ekler Péter, ford. Lázár István Dávid – Vígh Éva.] Bp., 2006. A témáról bővebben lásd Vígh Éva: *Virtù di vita civile tra Napoli e Buda. Memoriali di Diomede Carafa.* In: *Nuova Corvina* 20 (2008) 30–37.; Carlo Vecce: *I memoriali ungheresi di Diomede Carafa. Prospettive Settanta* 4 (1992) 467–487. Eleonóra számára írt művéről bővebben lásd Enrica Guerra: *Eleonora d’Aragona e I doveri del principe di Diomede Carafa. L’esercizio del governo tra realtà e precettistica.* In: *Donne di palazzo nelle corti europee. Tracce e forme di potere dall’età moderna.* Ed. Angela Giallongo. Milano, 2005. 113–119.; Valentina Prisco: *Eleonora d’Aragona e la costruzione di un „corpo” politico al femminile (1450–1493).* Zaragoza, 2019. [Doktori disszertáció.] (Lásd <https://zaguan.unizar.es/record/79385/files/TESIS-2019-110.pdf>. A letöltés ideje: 2021. július 29.)
- ³⁰ Dipl. Eml. III. 233–235. Alfarello Ferracci 1487. május 21-től 1498 nyaráig maradt az esztergomi várnagyi tisztségben, majd ismét hazatért Itáliába. Az esztergomi Újvárosban és Petyen faluban házakkal is rendelkezett, amelyeket az általa még Aragóniai János idején a székesegyházban alapított Szent Mihály-kápolnának adományozott. *Az esztergomi főkáptalan fekvő s egyéb birtokaira vonatkozó okmányok tára.* Pest, 1871. 150–154.
- ³¹ Kuffart: *Az esztergomi érsekség pénzügyei,* 105.
- ³² A sorrentói születésű Bernabò Brancia San Germano kamarása és kormányzójaként szolgálta Aragóniai Jánost, s mint megbízható embere, Esztergomban is ezt a tisztséget töltötte be (első adat magyarországi jelenlétéről 1484-ből való, vö. C. Tóth Norbert: *Az esztergomi székeskáptalan a 15. században.* I–II., Bp., 2015. [Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 7–8] I. [A kanonoki testület és az egyetemjárás] 84.) 1487. április 17-én bekövetkezett haláláig. Itáliai tisztségére lásd Maria Senatore: *I registri del Cardinale Giovanni d’Aragona. Un progetto di Digital Curation. Schola Salernitana – Annali* 23 (2018) 138–139. Aragóniai János itáliai számadásairól és regisztrum kötetéről bővebben Alfredo Franco: *Prime indagini sui libri contabili di Giovanni d’Aragona (1465–1468).* In: *Archivio Storico per le Province Napoletane.* CXXXVIII. Napoli, 2020. 217–240.
- ³³ Perotto Vesach levelében említi a megerősítést. Beatrix oklt. 74.
- ³⁴ Vincenzo Pistacchio esztergomi feladatain túl, 1486–1493 között a péterváradai apátság kormányzói tisztségét is ellátta Rodrigo Borgia bíboros nevében, mint pápai kamarás. Vö. Fraknói Vilmos: *Váradai Péter kalocsai érsek élete 1483–1511.* Bp., 1884. 32., 42., Véber János: *Két korszak határán. Váradai Péter pályaképe és írói életműve.* Bp., 2009. [Doktori disszertáció] 85., 89. Fraknói tévesen jelölte forlí apátnak (Fraknói Vilmos: *Erdődi Bakócz Tamás élete 1442–1521.* Bp., 1889. [Magyar Történeti Életrajzok] 43.). Pistacchio feltehetően követként is szolgált, 1488. november 19-én Nápolyból írt levelében ugyanis I. Herkules hercegnek azt javasolta, hogy jól gondolja meg, kit küld Magyarországra követként: érett ember legyen, se túl fiatal, se túl idős, legyen művelt és gyakorlatias, és ha lenne felesége, mindenképp vigye magával, mert a királyi párnak az kedvére való lenne. Ne nézzék az ezzel járó kiadásokat, mert Hippolit ügyének az nagyon sokat használna, és a magyar királyi pár mindennap elhalmozná ajándékokkal, és ez tízszer többet jelentene, mint amennyi a követ ellátmánya (Folin: *Gli oratori estensi,* 68.). Pistacchio esztergomi szolgálata után előbb *Conversano* (1494–1499), majd Bitetto püspöke lett (1499–1518). Lásd Fraknói: *Erdődi Bakócz,* 43.

továbbá Lorenzo Teodato d’Aversa számvevőtiszt, valamint Giovanni Antonio da Pavia, akit már Valentini tett meg az érseki kincstári hivatal számadó gondnokának.³⁵ Brancia kormányzó ugyanis 1487 márciusában súlyosan megbetegedett, ezért a királyi pár Esztergomba küldte Valentinit, hogy átvegye az érsekség igazgatását. Brancia április 17-én³⁶ meghalt, így Hippolit fogadásának előkészítése ettől kezdve a ferrarai követre hárult.

Hippolit utazása Magyarországra

Ferrara urai gyakran tettek kisebb-nagyobb utazásokat, például III. Miklós [Niccolò III d’Este] 1397-ben a galiciai Santiago de Compostelába zarándokolt, 1410-ben Rómában járt, 1413-ban Velencén át a Szentföldre hajózott, majd Ciprus érintésével tért haza, végül 1434-ben Franciaországba is ellátogatott. Mikor fia, Borso d’Este, bár törvénytelen gyermek volt, 1471-ben II. Pál pápától elnyerte a hercegi címet, több száz főből álló, fényűző kísérettel vonult a pápai székvárosba: az ekkori számadáskönyvek hetvennél is több emberének nevét jegyezték fel.³⁷ A számadásokon túl a krónikák³⁸ is értékes adatokkal szolgálnak: az 1473-ban, I. Herkules [Erocole I d’Este] menyasszonyáért, Eleonora d’Aragonáért Nápolyba menő, nagyjából 350 fős küldöttséget Ugo Caleffini³⁹ krónikájában név szerint felsorolja, embereiknek létszámával együtt, majd az ifjú arával érkező nápolyiakat, s az esküvőn résztvevő előkelőségeket és embereiket szintén.⁴⁰ Hasonló felsorolást láthatunk a VI. Sándor pápa lányáért, I. Alfonz [Alfonso I d’Este] herceg menyasszonyáért, Lucrezia

³⁵ Bővebben: Kuffart: Az esztergomi érsekség pénzügyei, passim. Giovanni Antonio da Pavia tagja volt annak a küldöttségnek is, amely Esztergomból Zágrábba érkezett 1487. július végén. 800 forintot, továbbá mindenféle szükséges holmit vitt Hippolit és kísérete számára. Vö. Morselli: *Ippolito*, 51–52. Feladatuköréből adódóan elképzelhető, hogy ő állította össze a *Függelékben* (9.) szereplő ajándékjegyzéket, mivel annak legvégén az érseki kincstár megterhelt állapotára tesz utalást a szerző.

³⁶ MNL OL DF 294639. (A kiadásban tévesen 22-ei dátum szerepel: Dipl. Eml. III. 287.)

³⁷ A számadáskönyvi adatokat részletesen közli Luigi Alberto Gandini: *Viaggi, cavalli, bardature e stalle degli Estensi nel Quattrocento. Studio storico*. Bologna, 1892. (Atti e memorie della R. Deputazione di Storia Patria per le Provincie di Romagna. Ser. 3. Vol. 10. fasc. 1–3. [gennaio–giugno 1892]) 47–52.

³⁸ A ferrarai krónikák közül számos nyomtatásban is megjelent, lásd Marco Folin: *Le cronache a Ferrara e negli Stati estensi (secoli XV–XVI)*. In: *Storia di Ferrara. VI. Il Rinascimento. Situazioni e personaggi*. Ed. Adriano Prosperi. Ferrara, 2000. 459–492. A kiadatlan krónikák számát legutóbb Beatrice Saletti mérte fel, aki csak a ferrarai Biblioteca Ariostea és a modenai Biblioteca Universitaria intézményeiben több mint 150 kéziratot talált a töredékestől a több száz oldalasig. Beatrice Saletti: *Registri perduti della Camera Ducale estense. La Storia della città di Ferrara del notaio Ugo Caleffini e il suo accesso alla Libreria della Camera*. In: *Archivi e archivisti in Italia tra medioevo ed età moderna*. Ed. Filippo de Vivo – Andrea Guidi – Alessandro Silvestri. Roma, 2015. 360. A dolgozat elkészítéséhez ezúttal négy ferrarai krónikát hívtunk segítségül: Caleffinit, Ferrarinit, Zambottit, valamint *Diario ferrarese dall’anno 1409 sino al 1502 di autori incerti* (ed. Giuseppe Pardi. Bologna, 1928–1933.). Köszönet illeti Szabó Ágneszt, amiért önzetlen segítségével hozzáférhettünk Caleffini és Ferrarini krónikáihoz.

³⁹ Ugo Caleffini, ferrarai jegyző, krónikaíró. Bővebben lásd [https://www.treccani.it/enciclopedia/ugo-caleffini_\(Dizionario-Biografico\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/ugo-caleffini_(Dizionario-Biografico)). (Legutóbbi megtekintés: 2021. július 29.), Folin: *Le cronache a Ferrara*, passim, Saletti: *Registri perduti*, passim.

⁴⁰ Caleffini: *Croniche*, 37–40., 44–48. Az adatokat közli és az eseményeket feldolgozza: Valentina Prisco: *Eleonora d’Aragona come corpo politico itinerante. Il simbolismo del corteo da Napoli a Ferrara (23 maggio – 3 luglio 1473)*. *Revista de Historia Jerónimo Zurita* 96 (2020) 203–227.

Borgiáért Rómába vonuló, több mint ötszáz fős küldöttség esetében is.⁴¹ Egyébként mindkét csoportban találunk olyan szereplőket, akik Hippolit kíséretében is részt vettek.

A gyakori utazások és a fényes kíséret igénye hamar kialakította azt a gyakorlatot, hogy ki mindenki szükségeltetik ahhoz, hogy az Este család egy-egy tagjának valóban fejedelmi legyen a megjelenése. Még ha csak kisebb távolságra utaztak is, az alábbi személyek biztos, hogy elkísérték őket: a levelezést intéző személyi titkár, kancellár (*cancelliere*), a magyarországi tárnokéhoz hasonló feladatokat ellátó kamarás (*camerlengo*), lovagok (*cavaliere*), apródok (*paggi* vagy *ragazzi*), legalább két-három pajzshordozó (*scudieri*), kulcsár (*credenziere*), az asztal terítését intéző személy, aki az ezüstneműre is felügyelt (*apparecchiatore con le argenterie per la tavola*), szolgák (*famigli*), szakács (*cuoco*), istállófiúk (*fanti di stalla*), lovasz (*marescalco*), öszvérhajcsárok a málhával (*mulatieri con il bagaglio*), akik közül egy közvetlenül követte az urat a számára legszükségesebb dolgokat tartalmazó csomaggal.⁴² A források alapján hozzátehetjük még, hogy szinte mindig jelen volt több kengyeltartó (*staffieri*), asztalnokmester (*sescalco*),⁴³ legalább egy pénzkidást végző tiszttel (*spenditore*) és néhány segéd (*aiutanti*) is. A kíséretnek ez a nagyjából szokásossá vált összetétele visszaköszön a Hippolit-féle kíséret tervezése közben készített listákból is (lásd a *Függelék*et).

Nem volt példa nélküli a hercegi családban, hogy egy gyermek a szülei nélkül utazzon: az akkor tízéves trónörökös, Alfonso d’Este, a későbbi I. Alfonz herceg, öccse előtt nem sokkal, 1487. március 14-én, kétszáz ember élén vonult Velencébe, hogy a dédapja, III. Miklós nyomdokain Santiago de Compostelába zarándokolni készülő apja és Ferrara városa számára elnyerje a városállam támogatását, védelmét.⁴⁴ Miután Velencében nagy megtiszteltetésben volt része, március 23-án visszatért Ferrarába.⁴⁵ Alfonso küldöttségét az a Niccolò da Correggio irányította, aki a magyarországi utazás tervezetein is végig a kíséret vezetőjeként tűnik fel. De arra is volt már példa, hogy egy hercegi gyermek a szüleitől távol nevelkedjen: az érsek két évvel idősebb bátyja, Ferdinando [Ferrante] Nápolyban született 1477 szeptemberében, ahová édesanyja nem sokkal korábban, május 16-án, kétszáz fős kísérettel és egyik leányával érkezett.⁴⁶ A kisfiú keresztnévét nagypapja, a nápolyi király után kapta, s a keresztvíz alá Giuliano della Rovere bíboros, a későbbi II. Gyula pápa, valamint Lorenzo Medici követe tartotta.⁴⁷ Eleonóra nem sokkal később, november közepén visszatért Ferrarába, de a két gyermek nevelését a nápolyi udvarra bízta. Mátyás király egyébként Hippolittal együtt ezt a fiút is szeretne volna meghívni udvarába, hogy lovagot nevelhessen belőle, mondván, hogy a főpapoknak az asszonyok mellett a helyük,

⁴¹ Zambotti: *Diario*, 308–310.

⁴² Gandini: *Viaggi*, 55.

⁴³ A fogalomnak több jelentése is ismert: asztalnok, tálnok, udvarmester, illetve az esztergomi számadásokban a háznagy megfelelőjeként is felbukkan.

⁴⁴ Ferrarini: *Memoriale*, 258.

⁴⁵ Ferrarini: *Memoriale*, 259–260., Zambotti: *Diario*, 181.

⁴⁶ Ferrarini: *Memoriale*, 65.

⁴⁷ Uo. 70., 72. Személyéről bővebben lásd [https://www.treccani.it/enciclopedia/ferrante-d-este_\(Dizionario-Biografico\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/ferrante-d-este_(Dizionario-Biografico)). (Legutóbbi megtekintés: 2021. július 28.)

ezért Hippolitnak úgysem kell fegyverforgatást tanulnia.⁴⁸ A nápolyi király eleinte nem járult hozzá, hogy unokája elhagyja országát,⁴⁹ csak 1489-ben engedélyezték, hogy visszatérjen Ferrarába,⁵⁰ de annak ellenére, hogy a magyar udvar továbbra is várta őt,⁵¹ és Eleonórának szándékában is állt Budára küldeni,⁵² végül nem került sor magyarországi utazására.

A fenti példákból is látható, hogy a hercegi család tagjai mellé ekkoriban általában nagyjából kétszáz fős kíséretet rendeltek. Ennél nagyobb létszám csak olyan kiemelt esetekben fordult elő, mint amilyen a házasságkötés: ilyen volt Eleonóra nápolyi, Lucrezia Borgia római küldöttsége, I. Herkules herceg pedig hatszáz lovassal érkezett 1487. január 26-án a szomszédos Bolognába leánya, a törvénytelen születésű Lucrezia d'Este Annibale Bentivoglióval tartott esküvőjére.⁵³ Egészen másképp festett a menet néhány hónappal később, április 6-án, amikor a herceg elindult fogadalmi útjára Szent Jakab sírja felé: a krónikák nem egységesek a számok tekintetében, de a létszám mindenképp alacsonyabb volt, a kíséret tagjai egységesen lila-fekete öltözetet viseltek, és az alázat jegyében nagy részük kettes sorban, gyalogosan, vándorbottal haladt. Herkules erre a zárandoklatra már régóta készült,⁵⁴ noha szinte mindenki, a pápa, a nápolyi király, a milánói herceg és még Mátyás király is próbálta erről lebeszélni.⁵⁵ Végül a pápa kiközösítés terhe mellett megtiltotta neki, hogy Galiciába menjen, és kötelezte, hogy fogadalma teljesítése érdekében változtassa meg úti célját, és Compostela helyett inkább az Örök Városba látogasson. Az utasítás már az indulás után érte utol a herceget, aki engedelmessé vált: Milánóból a Mantova, Bologna, Firenze útvonalon végül Rómába zárandokolt és június 24-én tért vissza Ferrarába, mindössze hat nappal késve le Hippolit Magyarországra indulását.⁵⁶

A gyermek érsek sok halasztás után végül 1487. június 18-án, egy hétfői napon indult útnak Ferrarából. Az előtte való vasárnap orgonával kísért ünnepi szentmisét tartottak, melyet érte ajánlottak fel. Hétfő reggel édesanyja, testvérei és rokonai, valamint Mantova

⁴⁸ Dipl. Eml. III. 77–78., *Il carteggio*, 64–65. (MNL OL DF 295027.). A szöveg korábbi kiadásának egy betűtívesztése miatt a magyar szakirodalom általános értelemben (Berzeviczy: *Beatrix*, 352.), az olasz pedig kissé ironikus felhanggal (Morselli: *Ippolito*, 13.) Beatrix véleményének tulajdonítja azt a kijelentést, hogy a főpapoknak az asszonyok mellett a helyük. Azonban az eredeti szöveget vizsgálva és szerencsére az újabb kiadás (*Il carteggio*, 64–65.) alapján is egyértelmű, hogy Beatrix itt Mátyást idézi, akinek ez a magatartás helyesnek tűnik: „li pare iusto” (ti. „gli pare giusto”), tehát hímnemű, részes esetű névmás, nem pedig általános alany („si pare iusto”). A sors fintora, hogy Mátyás megjegyzése ellenére Hippolit később kiváló hadvezér lett.

⁴⁹ Dipl. Eml. III. 156–157.

⁵⁰ Ferrarini: *Memoriale*, 311.

⁵¹ Dipl. Eml. III–IV. passim. Kíséretének szervezésére lásd pl. Dipl. Eml. III. 427–428.

⁵² Ferrarini: *Memoriale*, 330.

⁵³ Uo. 254.

⁵⁴ Budán már 1487 elején tudtak a tervről, mert Valentini 1487. január 9-én kelt jelentése szerint helytelenítették azt. Dipl. Eml. III. 240–241.

⁵⁵ Fraknoi: *Magyarország egyházi*, II. 313–314.

⁵⁶ Az eseményekről a négy vizsgált krónika igen részletesen beszámol, és bár a számadatokban eltérnek egymástól, abban összecsengenek, hogy a város életében jelentős, nagy érzelmeket kiváltó eseménynek számított. Ferrarini: *Memoriale*, 263–265., 269. (151–152 lovas, csomagszállító szekerek szám nélkül, 12 pajzshordozó), Caleffini: *Croniche*, 682–683., 696–698., 700., 702–703. (kb. 250 lovas és a pajzshordozók), Zambotti: *Diario*, 182–187. (a nemesekhez intézett beszédét is közli), *Diario ferrarese*, 123. (380 lovas).

ura, II. Francesco Gonzaga Ferrara város Pó folyói kikötőjéhez kísérte, ahol Hippolit és kísérői hajóra szálltak, hogy Velencén keresztül Magyarországra induljanak.⁵⁷ Tengeri utazásának körülményeit ugyan nem olyan részletességgel ismerjük, mint az egy évvel korábbi, Valentini-féle küldetés állomásait, melyeket Parenti igen nagy gondossággal, városról városra megörökített, viszont mivel a hercegi pár folyamatosan figyelemmel kísérte fiuk utazását és a részletekről a kíséret több tagja is jelentéseket küldött Ferrarába, az útvonal napról napra végigkövethető.⁵⁸ Ferrarából előbb Chioggiába hajóztak, ahol már várta Hippolitot egy kis meglepetés édesanyjától (két kis ló és egy gyönyörű sisakrostély), amelyért utólag hálásan mondott neki köszönetet egyik levelében.⁵⁹ Június 20-án négy *grippe* (gyors, egyárbocos kis hajó) és kilenc bárka hajózott tovább, az útiköltség 174 dukátjából előre 39-et, a maradékot kikötést követően térítették meg.⁶⁰ Az Adrián való átkelésben Battista Ragno hajómester volt szolgálatukra, akinek hálából Hippolit később egyik velencei házában bérletfizetés nélkül, ingyen lakhatási engedélyt kérelmezett édesanyjától.⁶¹ Velencéből indulva a Lido sziget északi csúcsától [San Niccolò di Lido] hajóztak át az Isztriai-félsziget keleti partján fekvő Pirano [Piran] városig, tehát az egy évvel korábbi követséghez képest, amely a parti városok érintésével haladt végig az öböl mentén, eltérő útvonalon közlekedtek. Piranóban az ellenszél miatt egy napot várakoztak. 1487. június 23-án érkeztek Rovigno [Rovinj] városába, 24-én Polába [Pula], 25-én Osero [Lošinj] településre értek, ahol Hippolit emberei nagyon dicsérték a szállást. 26-án a szél miatt a hajón töltötték az éjszakát, majd 27-én érték el Zengg kikötőjét, ahol macskási Tárnok Péter kapitány nagy tiszteletadással fogadta az érkezőket, melyről minden levélíró egyaránt lenyűgözve számolt be a hercegnének. A kapitány fegyveres kíséretével Brinjén, Modruson, Lipán, Jasztrebarszán át július 4-én érkeztek meg Zágrábba, ahol bő három hetet töltöttek, hogy bevárják az Esztergomból érkező küldöttséget. A szlavóniai városból a királyné kérésére Sopron felé vették az irányt: az osztrák határon álló királyi várost augusztus 7-én érték el, és itt várták a pillanatot, hogy Beatrix, illetve a Bécsújhely ostromával elfoglalt Mátyás magához hívassa őket. A késlekedő királyi pár levélben szabadkozott, valamint több emberét is elküldte a várakozó Hippolithoz, például Beatrix számvevőjét, Bernardo Vitalét sok csemegével, vagy az erdélyi vajdát, aki ötszáz válogatott lovassal tette tiszteletét. Bátori Istvánt és Osvát zágrábi püspököt az érsek találóan Szent

⁵⁷ Az indulás történetére lásd Ferrarini: *Memoriale*, 268., Zambotti: *Diario*, 186. Ferrarini szerint a Pontelago-scuro, Zambotti szerint viszont a Francolino kikötőhöz kísérték Hippolitot.

⁵⁸ Vö. Morselli: *Ippolito*, 26–28., 48–49., MNL OL DF 295697. A jelentések írói: Beltrame Costabili, Borso da Correggio, Bartolomeo Bresciani, Ludovico Zangarino, Giovanni Valla, Francesco dalle Balestre, Francesco Bagnacavallo, Tadeo di Lardi, Antonio Sbelzarino, Francesco Palude, Gregorio di Pannonia (személyükről bővebben lásd alább).

⁵⁹ Dipl. Eml. III. 313–314.

⁶⁰ Egy *grippe* bérleti díja hajónként 17 dukát, egy bárkáié 8 dukát volt. Minden további nap pedig a *grippe* esetében egy dukát, a bárkák esetében fél dukát, hajónként. Eredetileg négy nappal számoltak, így kijön a 174 dukát, azonban a valóságban hét napot hajóztak a tengeren és útközben egyéb költségeik is adódtak, így elég hamar megcsappant a magukkal hozott 200 dukát. Vö. MNL OL DF 295697.

⁶¹ Dipl. Eml. III. 311.

Hippolit napján (augusztus 13.) ünnepi vacsorára is meghívta, amely alatt az asztalnál zenészei játszottak, amivel kivívta a vendégek elismerését.⁶²

Hippolit és a királyi pár csak 1487. augusztus 15-én, Nagyboldogasszony napján találkozott a királyné hosszan tartó lázas betegsége miatt, amelytől ugyan még a következő napokban is szenvedett, de aznap együtt költöttek el a vacsorát. Hippolit embereivel a király hadi táborában, Mátyás saját lakosztályán kapott szálláshelyet, míg a királyné Lichtenwörth⁶³ várában lábadozott betegségéből.⁶⁴ Egyik nap délben, Beatrix az ablakon kitekintve, hosszasan és nagy örömmel figyelte a Frangepán gyerekekkel együtt játszó Hippolitot – számolt be meghatódva az esetről Giovanni Valla Eleonórának.⁶⁵ A levélíró szerint a király úgy dédelgeti Hippolitot, mintha saját fia volna,⁶⁶ a bárók pedig annyira szeretik, mintha magyar lenne. Augusztus 16-án Bakóc Tamás kísérte el az olasz küldöttséget szentmisére, egy nappal később pedig Corvin János is csatlakozott a táborhoz. Augusztus 18-án Hippolit kíséretével átköltözött Bécsújhelyre, ahová a királyné két, a király pedig – megvárva az asztrológia szerint legkedvezőbb időpontot – három nappal később vonult be, mindketten oldalukra véve Hippolitot is. Nem tudni, hogy már az első találkozás idején, vagy Bécsújhelyt került sor a kíséret vezetője, Borso da Correggio, valamint Cesare Valentini követ (utóbbi esetében második) lovaggá avatására, biztos azonban, hogy a király és a királyné drága ajándékokkal halmozta el a ferrarai küldöttséget, e két urat külön is kiemelve (*Függelék* 9.). Hippolit augusztus 28-án hagyta el Bécsújhelyt, hogy ismét hajóra szálljon, és Pozsony érintésével⁶⁷ székhelyére vonuljon. 1487. szeptember 14-én érkezett meg Esztergomba, ahol ünnepélyes fogadtatásban részesült, felvonult a teljes esztergomi papság a *Te Deum laudamus* kezdetű himnusz énekelve. Gyalog és lovon sok ember tódult a Duna partjára, zúgtak a harangok, szóltak a trombiták. Hippolit maga is nagy pompával vonult fel, mellette állt Montagnana püspök teljes díszben, süveggel a fején. Másnap a modrusi püspök celebrált szentmisét, melyet körmenet előzött meg. Giovanni da Bagnacavallo káplán ezt követően 10 forint összértékben aprópénzt szórattott a szegények közé,⁶⁸ amely gesztus Bresciani szerint nagyon tetszett a magyaroknak.⁶⁹ A fiatal érsek utóbb azt írta apjának, mindenki nagy szeretettel és tisztelettel fogadta.⁷⁰

Esztergom várát 1487. szeptember 23-án vették át, s az ekkor készült jegyzőkönyvből a kíséret tagjainak szálláskörülményei is megismerhetők, mivel szobáról szobára haladva

⁶² Morselli: *Ippolito*, 53–54.

⁶³ Horváth Richárd: *Itineraria regis Matthiae Corvini et reginae Beatricis de Aragonia (1458–[1476]–1490)* Bp., 2011. (História Könyvtár. Kronológiai. Adattárak) 135.

⁶⁴ Hippolit érkezését és a királyi párral való találkozását Bonfini is elbeszéli. Antonius de Bonfinis: *Rerum Ungaricarum decades*. Ediderunt Iosephus Fögel – Bela Iványi – Ladislaus Juhász. Lipsiae–Bp., 1936–1941. IV. VIII. 50–81.

⁶⁵ MNL OL DF 294778.

⁶⁶ Vö. Bonfini: *Rerum*, IV. VIII. 75–76.

⁶⁷ Pozsonyi bevonulására (1487. szeptember 11.) és megvendégelésére lásd Neumann Tibor: Hal, bor, zsemle. Olasz vendégek Pozsonyban (1476–1497). In: *Vestigia*. II. *Magyar források Itáliából*. Szerk. Domokos György – Kuffart Hajnalka – Szovák Márton. Piliscsaba, 2018. 62.

⁶⁸ MNL OL DF 295089. fol. 34^r. A tételt egyébként az alamizsnák közt számolták el.

⁶⁹ Morselli: *Ippolito*, 56.

⁷⁰ Dipl. Eml. III. 348.

felmérték az ingóságokat.⁷¹ Ezen a napon könyvvizsgálatot tartottak a királyné megbízásából és számvevőtisztje, Bernardo Vitale jelenlétében, s a vizsgálat eredményének másolatát megküldték a hercegnének is. Hippolit saját szándékából lovakat adományozott a Ferrarába hazatérőknek, amelyet Beltrame Costabili, a mellé rendelt kormányzó is engedélyezett, ez is bizonyítja, hogy az érsek, bár nagyon fiatal volt, nem volt teljesen passzív szereplője a történetnek. A kormányzó a Ferrarába visszatérő ünnepélyes kíséret számára, a visszaút költségeire 450 forintot adott át Borso da Correggiónak és felszerelésüket is kiegészítették, megjavították.⁷² Szeptember 27-én indultak útnak Esztergomból Buda felé, a tizennégy hónapra nyúlt küldetését befejező Cesare Valentinivel együtt, s október 28-án (illetve néhányan a következő napokban) értek haza Ferrarába. Girolamo Ferrarini krónikás megemlékezett a gazdag ajándékokról és a különleges bánásmódról, melyben a magyar királyi pár részesítette a visszatérőket.⁷³

A küldöttség vezetője és a Ferrarába visszatérő kíséret

Az eddigiek fényében elmondható, hogy az Este család tagjainak egy-egy utazásakor kíséretük számát és összetételét gyakran részletesen is megismerhetjük. Az viszont a ferrarai gyakorlathoz képest is érdekes újdonság, hogy láthatjuk a tervezés folyamatát, a felmerült, majd elvetett ötleteket. A tervezetekben szereplő legmagasabb összlétszám 117,⁷⁴ Zambotti krónikája pedig az elindulás pillanatában 150 főről tesz említést, melyből szerinte csak kevesen fognak Magyarországon maradni.⁷⁵ Az Este család utazásaihoz viszonyítva alacsonyabb számú kíséret egyik oka az lehetett, hogy Hippolit nem szárazföldön, hanem a tengeren készült átkelni, noha ezt az útvonalat I. Herkules herceg sokáig nem támogatta.⁷⁶ Talán ebből a célból állíthatták össze azt, az időrendben legnehezebben elhelyezhető listát is, amelyen a minimálisan szükséges lovak számát összesíthették, és amelyen a reprezentációs kíséretből kizárólag Niccolò da Correggio neve bukkan fel,⁷⁷ bár nem kizárható, hogy létezett egy másik hasonló lajstrom is a kíséret többi részével, ami viszont nem maradt ránk. Az alacsonyabb létszámot persze Beatrix királyné kérése is indokolta, hiszen a tervek szerint az érsek kísérete magyar földön kiegészült volna a királyi pár által küldött magyar nemesekkel.

Már a legelső tervezetek esetében is két csoportot különböztettek meg Ferrarában: az Esztergomban maradó udvartartását és a hazatérő személyeket, akik az ünnepélyes kíséretet alkották. A *Függelék*ben közölt tervezeteken a második, „reprezentatív” kíséret tagjainál találjuk a legtöbb módosítást. A küldöttség vezetésével a Ferrarába visszatérők

⁷¹ MNL OL DF 295117. fol. 11–14.

⁷² Vö. MNL OL DF 295704., 295089. fol. 41–42.

⁷³ Ferrarini: *Memoriale*, 275–276.

⁷⁴ Lásd *Függelék* 6.

⁷⁵ Zambotti: *Diario*, 186. A krónika magyar vonatkozású részeit ismerteti Szovák Márton: Bernardino Zambotti naplójának magyar vonatkozásai. In: *Vestigia*, II. 203–218.

⁷⁶ Vö. Dipl. Eml. III. 264.

⁷⁷ Lásd *Függelék* 3.

névsorának élén álló Niccolò da Correggio⁷⁸ lovagot bízták meg, akinek a neve gyakorlatilag az összes változaton ott szerepel, jelenlétére tehát feltétlen számítottak. Az, hogy végül mégis unokatestvére, Borso da Correggio⁷⁹ került a helyére, annak köszönhető, hogy a herceg Niccolòt magával vitte Santiago de Compostela-i, illetve római zarándokútjára.⁸⁰ Az 1452-től grófságnak számító Correggio várát a két unokatestvér együtt örökölte, rangban tehát nem állt egyikük sem feljebb a másiknál. Mindketten kifogástalan neveletésben részesültek, a kortársak mindkettőjüket a legkifinomultabb műveltségű lovagok közt tartották számon, társaságukra igényt tartottak a reneszánsz udvarok, de ha arra került sor, a harcmezőn is mindketten helytálltak, Correggio urainak pedig jól felfogott érdeke volt, hogy a környező signoriák mindegyikével jó kapcsolatot ápoljanak. A krónikák alapján Niccolòt jóval többször találjuk a ferrarai herceg mellett, mint a milánói Sforzákhöz talán jobban kötődő Borsót. Ennek oka lehetett egyfelől I. Herkules művészetpártolása, Niccolò ugyanis a költészetben is jeleskedett, de még valószínűbb, hogy a szoros kapcsolat okának inkább a közeli rokonság tekinthető, mivel Niccolò – édesanyja, Beatrice d’Este révén – I. Herkules herceg elsőfokú unokatestvére volt, és apja halála miatt kisgyermek kora óta nagybátyja, Borso d’Este ferrarai udvarában nevelkedett. Niccolò az 1471. évi római küldöttségnek is tagja volt, amikor a pápa herceggé avatta nagybátyját. Unokatestvérét, Borsót pedig ott találjuk tíz lovassal az Eleonóráért Nápolyba küldött csapat egyik legelőkelőbb helyén.⁸¹ Mindezek után talán nem meglepő, hogy I. Herkules herceg a távoli Galiciába készülve úgy döntött, hogy Niccolòt magával viszi, Hippolitot pedig inkább Borso da Correggio lovag gondjaira bízta. A szakirodalom tudni véli, hogy Borso a milánói udvar megbízásából korábban már járt a magyar királyi udvarban, s Mátyástól akkor abban a kegyben részesült volna, hogy viselheti a király címerét, noha ezt forrásadat egyelőre nem támasztja alá.⁸² Akár így volt, akár nem, a magyar udvarban Borso hatalmas sikert aratott.⁸³ Beatrixtól lelkes hangvételű ajánlólevelet kapott, mely szerint a királynénak hosszú évek óta nem volt része ehhez fogható eszmecsérében.⁸⁴ A király lovaggá ütötte, ezer dukát összértékű ajándékokkal halmozta el, amelyhez Hippolit is csatlakozott, több értékes lovat adományozva a grófnak.⁸⁵ Az ajándéklista összeállítója fontosnak tartotta megjegyezni, hogy Borso mindezt megérdemli, mivel nagy tisztességet szerzett a ferrarai hercegnek és Hippolit érseknek egyaránt (*Függelék 9.*).

⁷⁸ Életére bővebben lásd [https://www.treccani.it/enciclopedia/niccolo-postumo-correggio_\(Dizionario-Biografico\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/niccolo-postumo-correggio_(Dizionario-Biografico)). (Legutóbbi megtekintés: 2021. július 26.)

⁷⁹ Apja, Manfredo da Correggio is a ferrarai herceg kísérője (*compagno ducale*), 1473-ban tíz lovassal találjuk I. Herkules oldalán (Caleffini: *Croniche*, 30.). Borso életéről bővebben lásd [https://www.treccani.it/enciclopedia/borso-da-correggio_\(Dizionario-Biografico\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/borso-da-correggio_(Dizionario-Biografico)). (Legutóbbi megtekintés: 2021. július 26.)

⁸⁰ Ferrarini: *Memoriale*, 264.

⁸¹ Caleffini: *Croniche*, 37.

⁸² Vö. Pompeo Litta: *Famiglie celebri di Italia. Gonzaga di Mantova*. Sub voce Da Correggio, tav. IV. (<https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b8452243h/f4.item>). Letöltés ideje: 2021. július 26.)

⁸³ Mátyás király véleményére lásd *Mátyás király levelei. Külügyi osztály*. I–II. Szerk. Fraknói Vilmos. Bp., 1895. I. (1458–1479) 338.

⁸⁴ Dipl. Eml. III. 335–336.

⁸⁵ A lovaggá ütésről és az értékes ajándékokról a krónikaírók is értesültek. Bonfini: *Rerum*, IV. VIII. 117., Caleffini: *Croniche*, 706., Ferrarini: *Memoriale*, 275–276.

De mi lehetett a feladata? 1487. június 17-én kelt megbízólevele⁸⁶ szerint egyértelműen neki, mint a legmagasabb rangú személynek kellett felvezetnie és bemutatnia a teljes küldöttséget a királyi udvar előtt. Az instrukció kiemeli a szóban forgó úr erényeit, házának megbecsült és nagyságos voltát, de ajánlóleveleit a megfelelő alkalommal be kellett mutatnia a királyi párnak. Beltrame Costabili protonotárius kapta a feladatot, hogy mondjon majd ünnepi beszédet, viszont Borso belátására bízták, hogy ha az idő és a helyzet úgy kívánja, hozzáfűzzön még néhány szót. Alkalmas időben bizalmasan közölnie kellett a királynéval az Esztergomban maradó udvartartás tagjainak szánt fizetési feltételeket a nála lévő lista alapján,⁸⁷ azonban Beatrix bármit tetszése szerint megváltoztatott. Eleonóra kifejezetten kérte, hogy méltassa ezeket az embereket a királyné előtt és hangsúlyozza, hogy a legjobbakat választották azok közül, akik hajlandók voltak eljönni, azonban mégis Beatrix szándékára bízzák sorsukat: küldje vissza, aki nem kedvére való, hiszen egyszerűbb most, a visszatérőkkel elbocsátani ezeket, mint később. A lovagnak kifejezésre kellett juttatnia, hogy Hippolit személyét, a kíséret teljességét és az érsekség minden jövedelmét egyaránt a királyné szándékainak és akaratának kívánják alárendelni. Az esztergomi gazdaság állapota felől pedig Ferrara számára kellett értesüléseket gyűjtenie – amint ezt meg is tette a gazdasági kimutatás másolatának elvitelével. Végül tiszteletét kellett tennie a király fiánál és titkáránál – azaz Corvin János hercegnél és Bakóc Tamásnál – is. Borso lovag 1487. július 5. és október 23. között összesen nyolc jelentést küldött Ferrarába,⁸⁸ továbbá a levéltár rendezése során hozzá sorolták be az alább közölt keltezetlen ajándéklistát is (Függelék 9.).

A tervezeteken szereplő személyek megválasztásában egyértelműen látható a ferraraiak szándéka: a messzi útra Ferrara régi és új nemesi családjai, előkelőségei közül próbálták kíséretet toborozni. Ha számba vesszük, egyáltalán ki mindenkinek a neve merült fel, impozáns névsort kapunk. A feltehetően legelső változaton szereplő Calcagnino Calcagnini⁸⁹ protonotárius családját Caleffini Ferrara újabb nemesi famíliái közé sorolta.⁹⁰ Calcagnini a ferrarai székesegyház kanonokjaként szolgált, az ő – egyébként Hippolittal egyidős – törvénytelen fia volt a híres humanista Celio Calcagnini, aki később szintén Hippolit szolgálatában állt. Noha Calcagnini protonotárius ekkor végül otthon maradt, az 1494. február 18-án Hippolitért induló küldöttséggel mégis volt alkalma Magyarországra látogatni, ahová akkor 15 éves fia, Celio is elkísérte.⁹¹ A protonotárius helyére már az első tervezet szerint is egy másik klerikus, Alberto Zoboli,⁹² a ferrarai székesegyház prépostja

⁸⁶ Morselli: *Ippolito*, 45–46.

⁸⁷ Ez a lista nem került elő, azonban tartalma a Beltrame Costabili megbízóleveléhez mellékelte névsorhoz nagyon közel állhatott, esetleg egymás másolatai lehettek. Lásd Függelék 8.

⁸⁸ MNL OL DF 295464–471. (Ebből két levél kiadása: Morselli: *Ippolito*, 51–52., 54–56.).

⁸⁹ Személyéről bővebben lásd [https://www.treccani.it/enciclopedia/calcagnino-calcagnini_\(Dizionario-Biografico\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/calcagnino-calcagnini_(Dizionario-Biografico)). (Legutóbbi megtekintés: 2021. július 29.)

⁹⁰ Caleffini: *Croniche*, 110.

⁹¹ Uo. 910. Erről az esetről, illetve Celio Calcagnini életéről bővebben lásd [https://www.treccani.it/enciclopedia/celio-calcagnini_\(Dizionario-Biografico\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/celio-calcagnini_(Dizionario-Biografico)). (Legutóbbi megtekintés: 2021. július 29.)

⁹² A Zoboli család Reggio Emilia városából származott. Zambotti: *Diario*, 95., Michele Catalano: *La vita di Ludovico Ariosto ricostruita su nuovi documenti*. I–II. Genève, 1930–1931. (Biblioteca dell’«Archivum Romanicum». I. Storia, Letteratura, Paleografia. Vol. 15) I. 29., 40., 88.

került. A tervezeteken nem bukkan fel ugyan, de vele tartott testvére, Anselmo Zoboli⁹³ is, akivel együtt részesültek a királyi pár ajándékaiból.⁹⁴ Tito Vespasiano Strozzi⁹⁵ humanista költő neve két lajstromon is szerepel,⁹⁶ ám végül nem járt Magyarországon, noha még 1489-ben, Ferdinando d’Este utazása kapcsán is előkerült a neve.⁹⁷ Ahogy a firenzei gyökerű Strozzi, úgy a bolognai eredetű Ariosti család is Ferrara régi nemesi családjainak egyike volt.⁹⁸ Francesco Ariosti⁹⁹ szintén az első két tervezeten bukkan fel, de végül mégsem lett a küldöttség tagja. Az előkelőbb nevek közül kilenc is felmerült hosszabb-rövidebb időre,¹⁰⁰ de végül csak néhányan utaztak el: valószínűleg a herceg és Ferrara városá-

⁹³ Nevét az egyik esztergomi számadáskönyv őrizte meg. MNL OL DF 295089. fol. 41^v.

⁹⁴ Függelék 9.

⁹⁵ Négy lovassal tagja volt Eleonóra nápolyi küldöttségének. Vö. Caleffini: *Croniche*, 38. Személyéről bővebben lásd https://www.treccani.it/enciclopedia/tito-vespasiano-strozzi_%28Dizionario-Biografico%29/. (Legutóbbi megtekintés: 2021. július 29.), Ferrarini: *Memoriale*, 357.

⁹⁶ Függelék 1–2.

⁹⁷ MNL OL DF 295423.

⁹⁸ Caleffini: *Croniche*, 109., Luigi Ughi: *Dizionario storico degli uomini illustri ferraresi*. Ferrara 1804. 19–20. A család történetéről és tagjairól Michele Catalano idézett monográfiája (lásd 92. j.) értekezik legrészletesebben.

⁹⁹ Francesco [di Rinaldo] Ariosti *generale senescalco*, Ludovico Ariosto nagybátyja. Könnyű összetéveszteni rokonával, az 1484-ben elhunyt Francesco Ariosti detto il Peregrinóval, ezért tiszttségét, vagy apja nevét gyakran neve mellé tették. Vö. [https://www.treccani.it/enciclopedia/ariosto-francesco-detto-il-peregrino_\(Dizionario-Biografico\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/ariosto-francesco-detto-il-peregrino_(Dizionario-Biografico)). (Legutóbbi megtekintés: 2021. július 29.), Giulio Bertoni: *Guarino da Verona fra letterati e cortigiani a Ferrara (1429–1460)*. Ginevra, 1921. 177., Catalano: *La vita di Ludovico Ariosto*, I. 10. Ughi: *Dizionario storico*, 20. A két Francescót összetéveszti pl. Thomas J. Tuohy: *Herculean Ferrara. Ercole d’Este, 1471–1505, and the invention of a ducal capital*. Cambridge, 1996. 31.

¹⁰⁰ 1) Antonio Bevilaqua: Veronai eredetű, a régebbi ferrarai nemesek közé sorolt család sarja (vö. Caleffini: *Croniche*, 109., Ughi: *Dizionario storico*, 54.), I. Herkules megbízható embere, aki 1467-ben a Molinella melletti csatában, a velenceiek ellen hősiessé bátorságáról tett tanúbizonyságot. Ferrara városában 1476-ban a *camerlengo* tiszttségét viselte (vö. Caleffini: *Croniche*, 148.), később Modena és Reggio Emilia kormányzója. Öt lovassal tagja volt annak a küldöttségnek, amely I. Alfonz menyasszonyáért, Lucrezia Borgiáért ment Rómába (Zambotti: *Diario*, 309.). Felesége, Polissena Ariosti 1481-ben, tragikus körülmények közt egy vetélésbe halt bele (Ferrarini: *Memoriale*, 129.), ő maga 1505-ben halt meg Ferrarában. Életéről bővebben lásd Ughi: *Dizionario storico*, 55.

2) Hieronimo Bonlei: A Bonlei szintén a régi ferrarai nemesi családok egyike volt (Caleffini: *Croniche*, 109–110.). Hieronimo négy lovassal tagja volt Lucrezia Borgia római küldöttségének (Zambotti: *Diario*, 309.).

3) Hieronimo Roverella: A Calcagnini családhoz hasonlóan a Roverellákat is a Rovigo városából származó újabb nemesi családok közé számították (Caleffini: *Croniche*, 109–110.). Hieronimo hercegi tanácsosi hivatalt viselt, neve mellett a tervezeten is (Függelék 6.), és a krónikában is ott szerepel a grófi cím. Hat lovassal részt vett Lucrezia Borgia római kíséretében (Zambotti: *Diario*, 309.). 1487. augusztusi esküvője miatt bizonyos, hogy nem volt tagja a magyarországi küldöttségnek (Ferrarini: *Memoriale*, 273.).

4) Niccolò Perondoli: A Perondoli család ősi, tősgyökeres ferrarai nemesi família, melynek leghíresebb tagja Tommaso Perondoli ravennai érsek volt (Caleffini: *Croniche*, 109–110., Ughi: *Dizionario storico*, 104–105.). Niccolò Perondoli 1476-ban pajzshordozóként szolgált, később hercegi kamarási tiszttséget viselt. 1487. december 10-én halt meg hosszú betegség után. Betegsége akkor kezdődött, amikor I. Herkules herceg visszatért római zarándokútjáról, tehát biztosan nem volt a magyarországi küldöttség tagja. Caleffini: *Croniche*, 149., Ferrarini: *Memoriale*, 278., Zambotti: *Diario*, 191.

5) Rinaldo Sacratì: A Sacratì-ház szintén Ferrara egyik legrégebbi nemesi családjának számított (Caleffini: *Croniche*, 109. Ughi: *Dizionario storico*, 152–153.). Rinaldót 1487 januárjában egy jelmezbálon négyen, botokkal felfegyverkezve megverték, és a fején súlyos sérülést szerzett (Catalano: *La vita di Ludovico Ariosto*, 106., Ferrarini: *Memoriale*, 250–251., 374.). Valószínűleg nem emiatt maradt ki Hippolit kíséretéből, mert neve csak az egyik legkorábbi tervezeten bukkan fel, többször nem (Függelék 2.).

nak nevében Giovanni Valla da Saluzzo,¹⁰¹ Eleonóra bizalmasaként feltehetően a hercegné képviselőjében Giacomo Acciaiuoli,¹⁰² valamint Manfredo di Manfredi¹⁰³ és az első követségből ismerős Bartolomeo Bresciani.¹⁰⁴ Az Esztergomban maradó és a Ferrarába visszatérő csoportra már a szervezés kezdetétől fogva eltérően tekinthettek, mert mindkettőhöz saját funkcionáriusokat rendeltek, olykor párhuzamos feladattal. A hazatérők asztalnoka Ludovico Zangarino¹⁰⁵ lett, segítőtje pedig Giovanni Antonio da Landriano. A költségeket Polzoanne *spenditore* helyett Francesco dalle Balestre¹⁰⁶ kezelte. Costabili kormányzó mindhármukat jó szívvel ajánlotta a hercegnének, mint akik szorgalmasan, hűségesen és szeretettel szolgálták az érseket.¹⁰⁷ A kíséret tagjai közül többen – az előkelőségeken kívül Ludovico Zangarino és Francesco dalle Balestre is – írtak jelentéseket Ferrarába még utazás közben, főleg azzal a szándékkal, hogy Hippolit jólléte felől megnyugtassák a hercegi párt.

A reneszánsz Ferrara egyik legkeresettebb „kiviteli termékének” számítottak zenészei. Valentini követ elárulta Eleonóra hercegnének, hogy számvevőtisztje, Bernardo Vitale révén arról értesült, Beatrix nagyon vágyik arra, hogy zenészek is érkezzenek

6) Giovanni Valengo: A Gualenghi (Gualengi, Valenghi) család régi ferrarai nemesi családja. Caleffini: *Croniche*, 109.

7) Filippo Giorgio Lampugnani: A Lampugnani család régi milánói nemesi család volt. Giovanni Andrea Lampugnani összeesküvést szervezett és 1476 karácsonyán, többedmagával meggyilkolta Giovanni Maria Sforza milánói herceget. Bővebben https://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-andrea-lampugnani_%28Dizionario-Biografico%29/. (Legutóbbi megtekintés: 2021. július 29.) A család egy része valószínűleg ezt követően települt át Ferrarába. Vö. Caleffini: *Croniche*, 110.

8) Filippo Bardella: Lugo város vikáriusának fia. Caleffini: *Croniche*, 46., 64., 217., 281.

9) Francesco dalla Molza: Pietro Bembo költő barátja. Vö. Catalano: *La vita di Ludovico Ariosto*, 143., 427., 596. Az ajándéklistán szereplő Jacomo (Giacomo) Dovres, Hieronimo de Zeteghino, illetve Patachio személye jelenleg még nem azonosítható.

¹⁰¹ Jogászdoktor, magasrangú városi elöljáró (1476: *giudice dell'appellazione di Ferrara*, 1477: *sindaco generale del palazzo di Ferrara*). Caleffini: *Croniche*, 179., 228., 308–309., 318., Ferrarini: *Memoriale*, passim. Az utazásról három jelentést írt Ferrarába: MNL OL DF 294776., 294778., Morselli: *Ippolito*, 51.

¹⁰² A firenzei származású Giacomo Acciaiuoli 1473-ban Eleonóra asztalnokaként szolgált, 1476-ban már a hercegné melletti legmagasabb rangú személy (*compagno*), aki nápolyi utazására is elkísérte. Caleffini: *Croniche*, 40., 156., 247., 486, Tuohy: *Herculean Ferrara*, 40. Mátyás királytól kapott ajánlólevele: Dipl. Eml. III. 336–337., Beatrix ajánlólevele: uo. 334.

¹⁰³ Manfredi néven két nemesi család is ismert volt a korszak Ferrarájában, az egyik Faenza, a másik Reggio Emilia városából származott (Caleffini: *Croniche*, 109., *Diario ferrarese*, 318–319., Ughi: *Dizionario storico*, 52–53.). Manfredo Manfredi 1489 márciusától I. Herkules firenzei követeként szolgált, például a herceg az ő közreműködésével kezdett el levelezni a híres Domonkos-rendi szerzetessel, Girolamo Savonarolával. Vö. Ferrarini: *Memoriale*, 311., Tuohy: *Herculean Ferrara*, 172., 184., 291., 483.

¹⁰⁴ Sajnos nem minden esetben dönthető el, hogy egy-egy személy, aki a tervezeteken szerepel, a valóságban is a küldöttség tagja lett-e. Ahhoz, hogy végül ténylegesen kik jáltak Esztergomban, az ajándéklistán (*Függelék* 9.) túl egy ott keletkezett számadáskönyv Borso da Correggio nevéhez rendelt számlája nyújt támpontot, melyen elsősorban a Ferrarába való visszautazás előkészítésével kapcsolatos dologi költségeket (főleg lószerszámok) rögzítették. Lásd MNL OL DF 295089. fol. 41–42.

¹⁰⁵ 1476-ban Eleonóra pajzshordozója, aki a hercegnét nápolyi útjára is elkísérte 1477-ben. Caleffini: *Croniche*, 38., 156., 247. Hippolit utazásáról hat jelentése ismert. MNL OL DF 295473–478.

¹⁰⁶ Három jelentést írt az utazás közben (MNL OL DF 295505–507.), életéről annyi adat maradt fenn, hogy 1489-ben nősült meg Ferrarában. Ferrarini: *Memoriale*, 311.

¹⁰⁷ MNL OL DF 295704.

Hippolit kíséretében.¹⁰⁸ Főleg Pietrobono Burzelli lantművészt, a kor híres zeneszerzőjét szerette volna köztük látni.¹⁰⁹ A királyné kívánságának megfelelően az 1486 augusztusa után született tervezeteken már felbukkan a neve és valóban elutazott Magyarországra, a királyi udvarba, ahonnan nem is tért haza egészen 1489 nyaráig. Pietrobono gyakran utazott előkelő – fejedelmi, királyi, sőt pápai – udvarokba, jelen volt Borso d’Este 1471. évi népes római kíséretében,¹¹⁰ Beatrix pedig először 1473 áprilisában hallhatta őt játszani az Eleonóráért Nápolyba érkező ferrarai küldöttségben. Mi több, ugyanekkor volt alkalma hallani azt a vonós együttest is, amelyet Valentini a hercegnek és a hercegnének írt jelentéseiben szintén elküldeni javasolt. Gianpaolo *dalla violetta*, fivére, Andrea da Parma és Rainaldo pontosan ugyanebben a felállásban szerepel Hippolit tervezetein, ahogy annak idején Eleonóra kíséretében.¹¹¹ Rajtuk kívül a Ferrarába visszatérő csoportban találjuk a híres, flamand származású ferrarai zenészt, Giovanni Martinit¹¹² is, akit itt énekesnek jelöltek (*Függelék 6.*), és mivel már a második tervezeten is felbukkan, valószínűleg a hercegné akart vele kedveskedni húgának. Továbbá még egy énekes tűnik fel a megajándékozottak között, Hieronimo Pavone, mint Borso lovag embere. A listákon ugyan nem szerepel, de minden valószínűség szerint ekkor járt Magyarországon az ifjú Andrea Marone is, akinek később Hippolit lett a mecénása. Marone latin nyelvű verseket rögtönzött, közben mesterien kísérte magát hegedűn és lanton, és művészetével két pápa udvarában is nagy sikert aratott. Saját állítása szerint fiatal korában járt Magyarországon, ahol ottfejtette kéziratait, közte ódáit is, és ahová szeretett volna még visszatérni.¹¹³

¹⁰⁸ Dipl. Eml. III. 143., 150.

¹⁰⁹ Személyéről bővebben lásd [https://www.treccani.it/enciclopedia/pietrobono-burzelli-detto-dal-chitarino_\(Dizionario-Biografico\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/pietrobono-burzelli-detto-dal-chitarino_(Dizionario-Biografico)). (Legutóbbi megtekintés: 2021. július 29.), Ferrarini: *Memoriale*, 330., 385. Lewis Lockwood: Pietrobono and the Instrumental Tradition at Ferrara in the Fifteenth Century. *Rivista Italiana di Musicologia* 10 (1975) 115–133.

¹¹⁰ Gandini: *Viaggi*, 51.

¹¹¹ Vö. *Függelék 6.* és Caleffini: *Croniche*, 39.

¹¹² Személyéről bővebben lásd Domokos György: Dal Zammartino al Monteverdi. Alcune fonti modenese sui rapporti musicali e teatrali nel Rinascimento ungherese. In: *Italia Nostra. Studi filologici italo-ungheresi*. A cura di Ágnes Ludmann. Bp., 2016. 22–39.

¹¹³ Személyéről bővebben lásd [https://www.treccani.it/enciclopedia/andrea-marone_\(Dizionario-Biografico\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/andrea-marone_(Dizionario-Biografico)). (Legutóbbi megtekintés: 2021. július 29.), Ugo da Como: *Andrea Marone*. Brescia, 1959. A költő egyik levelében így fogalmaz: „Hoc ego qui in Patria peregrinus sum, nihil habeo quod tibi legendum tradam. Omnia in Pannonia substitere dum meum reditum expectant.” Como: *Andrea Marone*, 24.; Anthony M. Cummings: Informal Academies and Music in Pope Leo X’s Rome. *Italica* 86 (2009) 583–601. Ferrarai zenészekre lásd Lewis Lockwood: *Music in Renaissance Ferrara*. Oxford, 2009. A Ferrarából Magyarországra érkező zenészekről általában lásd Domokos György: Fonti modenese sulla vita musicale nel rinascimento in Ungheria. In: *Atti e Memorie. [Deputazione di Storia Patria per le Antiche Provincie Modenesi. Ser. XI. Vol. 40.]* Modena, 2018. 43–58.

Az Esztergomban maradó udvartartás olasz tagjai

Borso da Correggio lovag után Hippolit kíséretének másik legfontosabb tagja kétségtelesen az apostoli protonotárius, Beltrame Costabili¹¹⁴ volt, akinek személye a kezdetektől ott szerepel minden tervezeten, az Esztergomban maradók névsora élén, s ebben nem is történt változtatás.¹¹⁵ A Costabili családot Ferrara városának régi, tősgyökeres nemesi családjai közt tartották számon,¹¹⁶ s erről 1486 júliusának végén bizonyára Valentini is beszámolt Beatrix előtt, mikor Costabili részletes jellemzését adta, aki a pomposai apátság kormányzása révén már a legkorábbi időktől a főpapnak szánt gyermeket szolgálta, ahogy vélhetően a kápláni feladatkörre beosztott Giovanni da Bagnacavallo is. Ezt a kapcsolatot erősíthették azok a pápai „bullák” is, amelyeket a ferraraiak 1486 júliusában próbáltak Rómából elhozni, de a nápolyi király és a pápa közt dúló harcok miatt ez nehézségekbe ütközött.¹¹⁷ Az 1486. augusztus 20-án tartott ünnepi szentmisén Tito Novello adriai püspök protonotáriussá avatta a gyermek Hippolitot, Costabili pedig felolvasta a bullákat, melyek – vélhetően – engedélyezték Hippolit felszentelését, de nagykorúságáig Beltrame Costabilit rendelték mellé.¹¹⁸ A hercegné olyannyira fontosnak tarthatta Costabili személyét, hogy méltatását írásban, Valentini megbízólevelében is hosszasan részletezte, nem elégedett meg a szóbeli közléssel. A királyné korábbi kérésével ellentétben ugyanis Eleonóra akkor még (1486 nyara) nem választott Esztergomba segédpüspököt Hippolit mellé, annak kiválasztását a királyi pártól kérte, ő pedig Costabilit ajánlotta, akinél szerinte nem is lehetne jobbat küldeni, s akire mindenképp szerette volna rábízni fiuk felügyeletét, nevelését. Beatrix válaszlevelében,¹¹⁹ amelyben a kíséret többi tagját illetően is megfogalmazott néhány fontos szempontot, szóvá tette a püspök hiányát, amelyet Róma nyilván elvár, hiszen Hippolit nem töltötte be a szenteléshez szükséges életkort. A tervezeteken szereplő Montagnana¹²⁰ püspök ennek okán kerülhetett át a Ferrarába visszatérő névsorból

¹¹⁴ Beltrame [Beltrando] Costabili (1456–1519), kánonjogi doktori címét Ferrarában szerezte 1484-ben. 1480 óta állt Hippolit szolgálatában, kezdetben a pomposai apátságot, 1487-től 1494-ig az esztergomi, utána a milánói érsekséget irányította. Később ő közvetített VI. Sándor pápa lánya, Lucrezia Borgia és I. Alfonz herceg házasságának létrejötténél. Szolgált Rómában VI. Sándor pápa mellett, részt vett három konklávéban és jelen volt az V. lateráni zsinaton is. Ferrarai kanonok és Adria püspöke (1507–1519). Vö. [https://www.treccani.it/enciclopedia/beltrando-costabili_\(Dizionario-Biografico\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/beltrando-costabili_(Dizionario-Biografico)). (Legutóbbi megtekintés: 2021. július 29.); *Cameralia documenta pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1297–1536)*. I–II. Szerk. Lukács József – Tusor Péter – Fedeles Tamás. Bp.–Róma, 2014. (Collectanea Vaticana Hungariae 9–10) II. 326.

¹¹⁵ Egyszer, feltehetően tévesztés miatt a Ferrarába visszatérők közé szűrták be, de a bejegyzést törölték. *Függelék 2*.

¹¹⁶ Caleffini: *Croniche*, 109. Beltrame apja, Rainaldo di Costabili 1473-ban a ferrarai tíz titkos tanácsos egyike. Uo. 27.

¹¹⁷ Dipl. Eml. III. 126–128.

¹¹⁸ Zambotti: *Diario*, 175., Ferrarini: *Memoriale*, 239–240. Utóbbi szerint esztergomi érsekké szentelték, ami minden bizonnyal tévedés.

¹¹⁹ Dipl. Eml. III. 152–154.

¹²⁰ Montagnana személyének említésekor forrásainkban kétféle megnevezésével találkozunk: *vescovo (di) Montagnana*, illetve *vescovo firminiano*. Morselli külön felhívta a figyelmet rá, hogy nevét nem írták le sehol, így azonosítása sem egyértelmű, továbbá megkérdőjelezte a *firminiano* olvasatot (Morselli: *Ippolito*, 20–21.). Noha a *firminiano* olvasat a ferrarai forrásokban helytállónak látszik, mellette a *firmiliano* alakra is találunk példát, ám egyikből sem derül ki, hogy pontosan milyen egyházi titulusra vonatkozik. Giovanni de’ Sandri

az Esztergomban maradók közé. Giovanni de' Sandri da Montagnana modenai segédpüspök, vikárius nevét egyik forrásunk sem írta le. Az ajándéklistán szereplő szikár megjegyzés arra utal, hogy a királyi pár nem kívánta igénybe venni szolgálatait, s még udvariasági ajándékot sem kapott tőlük, csupán az érsektől 100 dukátot (ez épp a negyedéves járandóságának megfelelő összeg) és egy lovat (*Függelék 9.*). Costabili ezzel szemben 1494 nyaráig Esztergomban szolgált – noha püspökké szentelésére ez idő alatt továbbra sem került sor –, s tevékenysége igen jól dokumentált, köszönhetően egyrészt a fennmaradt esztergomi számadáskönyveknek, másrészt annak a csaknem kétszáz levelének, melyet a hét év alatt Ferrarába küldött.¹²¹

A tervezetek többsége az Esztergomban, Hippolit mellett maradó személyeket rögzítette. Az első kettőn Hippolit és Costabili kormányzó neve után sorrendben az alábbi funkcionáriusokat találjuk, hol konkrét személlyel, hol még csak a tisztség megjelölésével: tanító (*precettore*), káplán (*cappellano*), orvos (*medico*), tárnok/kamarás (*camerlengo*), asztalnok (*sescalco*), 2-3 pajzshordozó (*scudieri*), három apród (*ragazzi*), kulcsár (*credenziero*), két kengveltartó (*staffieri*), szakács (*cuoco*), dajka (*balia*), két segéd (*aiutanti*). A listák összeállításának legfőbb szempontjai a kialakult ferrarai hagyomány mellett nyilván a gyermek érsek szükségletei voltak, amelyeket később még Beatrix királyné kéréseinek és Valentini tanácsainak megfelelően többször módosítottak. Hippolit betegsége miatt a királyné egyik legkorábban megfogalmazott szándéka volt, hogy küldjenek vele egy asszonyt, aki jól ismeri természetét, hogy tudja ápolni, ha nem érezné jól magát.¹²² Mint láttuk, Beatrix kérésére került át a „reprezentatív” kíséretből a helyben maradók névsorára a püspök, továbbá a királyné kifejezett óhaja miatt kerestek két-két tanítómestert és orvost: egyet az érsek, egyet az udvartartás, illetve a tanító esetében a nemesi apródok számára. A kancellári tisztség csak a későbbi tervezeteken bukkan fel, ahogy a számvevőtiszt is. Előbbiről Eleonóra nyilatkozott úgy később, hogy nélküle nem küldhette el a fiát,¹²³ míg utóbbi ismét Beatrix kérése volt.¹²⁴ Az esztergomi kormányzó – Valentini révén tolmácsolt – tanácsára kerestek egy jó fűszerest, egy cipészt és egy borbélyt.¹²⁵ Előbbi kettőt a nagyapa, Ferdinánd király delegálta unokájának egyenesen Nápolyból: Petro d'Atanaso vargát¹²⁶ és Palamidese fűszeres mestert.¹²⁷ Mindketten akkor léptek „hivatalosan” – a számadáskönyvek által a szolgálat kezdeteként meghatározott időpontban – az érsek szolgálá-

da Montagnana mindenesetre segédpüspöki, illetve vikáriusi tisztséget töltött be Modenában, az 1460-as évektől egészen 1498-ban bekövetkezett haláláig. Gasparo Sillingardi: *Catalogus omnium episcoporum Mutinensium, quorum nomina magna adhibita diligentia reperiri potuerunt*. Mutinae, 1606. 125., 132.; Girolamo Tiraboschi: *Storia dell'Augusta Badia di San Silvestro di Nonantola, aggiuntovi il codice diplomatico della medesima*. I-II. Modena, 1784. I. 270–271.

¹²¹ Leveleinek alig tizede jelent meg nyomtatásban. Dipl. Eml. IV. 212–214., 386–434.

¹²² *Il carteggio*, 73.

¹²³ Dipl. Eml. III. 316.

¹²⁴ Uo. és III. 153. (*Il carteggio*, 81.)

¹²⁵ Dipl. Eml. III. 151. A fűszeres a gyógyszerész feladatkörét is ellátta, mivel szakértelme a fűszereken túl a gyógyfűvekre is kiterjedt.

¹²⁶ Egy ferrarai számadásban Alberigo néven szerepel. MNL OL DF 295057. fol. 63., Morselli kiadásában pedig téves olvasatban (*Prieco Damasio*), Morselli: *Ippolito*, 47.

¹²⁷ Személyéről bővebben lásd Zolnay László: *Kincses Magyarország. Középkori művelődésünk történetéből*. Bp., 1977. 336–337.

tába, amikor a legtöbb ferrarai: 1487. június 18-án, de előzetesen a nápolyi követtől (Battista Bendidio, máshol Bendedei) már kaptak illetményt, nyilván a Nápolyból Ferraráig tartó útra.¹²⁸ A ferrarai tervezeteken a három szereplőből kettőt, a borbélyt és a vargát az *apparecchiatore* feladatkörére is beosztottak, de ez valószínűleg csak az utazás idejére szólt. A kíséret tagjai közül másokat is nápolyi eredetűnek jelöltek, ők minden bizonnyal a hercegné környezetéből kerültek ki. Ilyen a pajzshordozók közül Mariano Neapolitano, aki végül nem lett a küldöttség része, illetve Pietro Giacomo Maraviglia,¹²⁹ aki a magyarországi évek alatt fokozatosan megmászta az udvari ranglétrát, és egészen az egri várnagyi tisztségig jutott.¹³⁰ Társai közül csak Pandolfo della Baila maradt Esztergomban, mivel a legkorábbi tervezetek óta változatlanul kijelölt Superbo di Superbi¹³¹ ugyan eljött Magyarországra, de betegsége miatt inkább hazatért, nem akart Esztergomban maradni. A kengyeltartók között felbukkan egy magyar származású személy, Gregorio di Pannonia, akit többször (*hungareto* becenévvel is illettek, noha Ferrarába írt panaszlevelei alapján inkább spanyol anyanyelvű lehetett, s valószínűleg 1494-ben tért vissza Ferrarába.¹³² Egyik társa, a modenai Ercole viszont Esztergomban végezte be sorsát, az egyik számadás lakonikus bejegyzése szerint 1494 januárjában lefejezték.¹³³

Mivel a legelső tervezet fizetésekre vonatkozó adatokat is tartalmazott, a pozsonyi tárgyalások során a Valentini által Beatrixnak átadott lajstrom ehhez állhatott a legközelebb. A fizetési adatok már csak azért is kulcskérdésnek számíthatnak, mert azt az esztergomi érsekségnek kellett kigazdálkodnia. A legelső tervezet alapján az Esztergomban maradó személyek számára évi 1395 dukátot – értéke megegyezett a magyar aranyforinttal – kellett volna folyósítani. A vélhetően már 1486 augusztusa után kiegészített második fizetési lajstrom szerint (*Függelék 5.*) ez az összeg már évi mintegy 2400 dukátra szökkent, míg a Costabili számára kiadott utasítás mellékletében 2511 dukátra emelkedett. Az 1487. évi számadáskönyv adatai alapján a valóság ettől eltérően alakult: a számvevő-tiszt külön-külön összesítette a már Esztergomban szolgáló (dőntően) magyarokat (94 fő: 156 forint 98 dénár), a zömmel ferrarai olaszokat (32 fő: 461 forint 50 dénár)¹³⁴ és a magyar nemeseket (17 nemeshez rendelve 93 fegyveres lovas: 520 forint 60 dénár a provizortól, 55 forint 80 dénár Valentinitől, összesen: 576 forint 40 dénár – részletesebben lásd az 1. táblázatban). Mivel ezek az összegek a szeptembertől december végéig tartó időszakra vonatkoznak, az összehasonlítás végett érdemes a teljes évre kivetíteni: esztergomiak – 470,94, ferraraiak – 1384,50, magyar nemesi kíséret/bandérium – 2305,60 forint. A Hippolit érkezésével megnövekedett személyi állomány tehát összességében jelentős

¹²⁸ Vö. MNL OL DF 295089. fol. 72. Petro 13 forintot, Palamidese 15-öt kapott, valamint közösen 10,5 forintot a költségekre.

¹²⁹ A listákon néha Pietro Giacomo di Silvia néven szerepel, mivel Silvia úrnő, Eleonóra egyik nápolyi udvarhölgyének fivére volt. Vö. MNL OL DF 295057. fol. 52., Ferrarini: *Memoriale*, 77.

¹³⁰ *Estei Hippolit püspök egri számadáskönyvei 1500–1508*. Közread. E. Kovács Péter. [Szerk. Kovács Béla.] Eger, 1992. passim.

¹³¹ Gazdag ferrarai család sarja, szerelmi kalandjai és fegyveres incidensei miatt a krónikákban többször is felbukkan. Ferrarini: *Memoriale*, 196., 276., 299., 364., Caleffini: *Croniche*, 831.

¹³² Vö. MNL OL DF 295516–521.

¹³³ „Gi fu taiato la testa in Strigonio”. MNL OL DF 295225. fol. 46^v–47^r.

¹³⁴ A ferraraiakon túl a várnagyt, a kancellárt és az egyébként magyar nemzetiségű alvárnagyt is ide értette.

többletköltséget rótt az érseki gazdaságra. Noha ekkor még nem rendeztek minden járandóságot, sok kifizetés maradt a következő évre, sőt, évekre, az elmondható, hogy a ferraraiak tartották magukat az előzetesen küldött számadatokhoz, és bár a korábbiakhoz hasonlóan ezúttal is főleg vezető pozíciókat töltöttek be, létszámban nem haladták meg az érseknek szolgáló magyarokat, jóval alatta maradtak.¹³⁵

Hippolit életkorából és a számára rendelt hivatásból értelemszerűen következett, hogy szüksége volt tanítóra, mely tisztséget a kezdetektől a – tanítói feladatokat szintén ellátó – kormányzó utáni legfontosabbnak minősítették, s már a legkorábbi listákon maestro Sebastiano da Lugót¹³⁶ jelölték ki. A mester, aki korábban Filippo Cestarello családját szolgálta, mint „professor et magister”, később pedig I. Herkules gyermekeinek tanítója lett, egészen az 1490. október 4-i, Budán bekövetkezett haláláig Hippolit mellett maradt, s gazdag könyvtárat hagyott maga után.¹³⁷ Az érsek mellett Beatrix a nemesifjak nevelését is szívügyének tekintette, mert amikor az első ferrarai tervezeteket látta, úgy fogalmazott, hogy az apródok számára nem kevésbé szükséges egy művelt, jó tanítómes-ter, mivel ezek a gyermekek nagyméltóságú urak, az ország első báróinak fiai, amint azt a mellékelt listán felsorolta nővérének.¹³⁸ Eleonóra teljesítette a kérést, és egy firenzei származású mestert delegált, don Dionisio Alfani, aki 1489. március 12-i elbocsátásáig szolgált Esztergomban, utóda májustól maestro Giorgio lett. Noha Beatrix nem akarta, Eleonóra küldött olasz gyerekeket is – a tervezetek szerint legalább kettőt vagy hármat¹³⁹ –, hogy fiának legyen kivel beszélgetnie és játszania.¹⁴⁰ Az ő és persze Hippolit magyar nyelvtudásának fejlesztése érdekében 1487. október 15-én egy Gergely nevű magyar tanítót is felvettek, aki másfél évig szolgált az udvarban. Az apródokra külön szolgálta (Balázs) vigyázott, közös szobában aludtak, ahol négy derékalj, két takaró, tizenegy ágynemű és négy

¹³⁵ Kuffart Hajnalka: *Modenában őrzött esztergomi számadáskönyvek és az esztergomi érsekség udvartartása*. Bp., 2018. [Doktori disszertáció] 52. A fizetésekről, személyi viszonyokról bővebben lásd Fügedi Erik: *Az esztergomi érsekség gazdálkodása a 15. század végén*. *Századok* 94 (1960) 510–519., 550., 552–553. Szükséges hozzátenni, hogy Fügedi Erik Nyáry Albert (Nyáry Albert: *A modenai Hippolit-codexek*. *Századok* 4 [1870] 275–290.) szemléletét vette át abban a tekintetben, hogy az érseki gazdálkodás az olasz tisztviselők, illetve a jelen lévő olasz udvartartás miatt volt deficites. Mindketten különösen negatívan ítélték meg Cesare Valentini esztergomi tevékenységét, amely a számadások és a levelezés vizsgálata alapján egyrészt túl szigorú (öt hónap alatt nem lehet egy gazdaságot virágzóvá tenni), másrészt annyiban cáfolható is, hogy a ferrarai könyvelés logikája miatt tartották fenn Valentini neve alatt még 1494-ben is az 1487-ben behajtatlanul maradt érseki jövedelmi tételeket. Vö. Kuffart: *Modenában őrzött*, 49–50.

¹³⁶ Személyéről bővebben lásd Ferrarini: *Memoriale*, 198., 268., 364–365., Mikó Árpád: *Ötvösművek, vésett ékkövek, könyvek Sebastiano da Lugo, Ippolito d’Este esztergomi érsek praeceptorának hagyatékában* (Esztergom, 1490). In: *Folia Historica*. XXXI. *A Magyar Nemzeti Múzeum történeti évkönyve*. Főszerk. Csorba László. Bp., 2016. 9–15.

¹³⁷ A könyvjegyzéket közli Fraknoi Vilmos: *Két hét olaszországi könyv és levéltárakban, 1878 májusában*. *Századok* 3 (1878) 144–147., illetve Kuffart: *Modenában őrzött*, 47.

¹³⁸ Dipl. Eml. III. 153. (*Il carteggio*, 81.).

¹³⁹ Két fiú, Niccolò Maria Sbelzarino és Lodovico dai Banchi biztosan eljött. Mellettük még két gyermek neve merült fel, Hippolit egyik unokatestvére, Scipione d’Este Ianes nevű fia, illetve a híres firenzei kereskedő és bankár, Giuliano Gondi unokaöccse, Rodolfo. A ferrarai indulás előtti napokban még úgy látszott, ők is jönnek (vö. *Függelék* 6., MNL OL DF 295057. fol. 55., 65.), de hogy végül valóban jártak-e Magyarországon, arról nincs adat.

¹⁴⁰ Dipl. Eml. III. 316.

vánkos állt rendelkezésükre.¹⁴¹ Farsangkor együtt mulattak a jelmezbe öltözött Hippolit-tal,¹⁴² így tehát játzó- és tanulótársai is lehettek egyúttal. Beatrix királyné később még külön énektanárt is küldött unokaöccséhez, akinek évi 50 forint fizetséget, ellátást és egy szobát ígért az érsekség terhére, kérve Hippolitot, hogy kerítsen méltó tanítványokat számára.¹⁴³

Az orvosok esetében kezdetben csupán a tisztséget írták fel a tervezetre, majd valamivel később, más kézzel maestro Baptista dai Canani neve került a bejegyzés mellé, s még a második listán is ez a név szerepelt. Beatrix királyné kifejezett kérésére azonban két orvost kellett szolgálatba fogadniuk, ezért az augusztus után keletkezett tervezeteken rendre ketten bukkannak fel: Antonio Sbelzarino, aki a Beneintendi családhoz tartozott,¹⁴⁴ illetve Agostino Benci.¹⁴⁵ Sbelzarino lehetett az egyik olyan személy, akit nehéz volt meggyőzni a magyarországi útról, az ő elsőre megállapított 150 dukátos fizetését ugyanis a duplájára emelték, Agostino Benci bérét pedig eleve 200 dukátban határozták meg (*Függelék* 5.). Sbelzarino doktornak a Ferrarából való indulás idején 125 dukátot, december 24-én, Esztergomban 12 forintot fizettek ki,¹⁴⁶ tehát az évi járandóságához időarányosan hozzájutott. Az ő felesége volt a Hippolit dajkájaként szolgálatba vett Cassandra dalla Penna, s közös fiuk Niccolò Maria Sbelzarino, aki az apródok között bukkán fel. Érdekes módon annak ellenére, hogy a családja is Esztergomba költözött, a doktor nem sokáig bírta Magyarországon, noha a királyné is igénybe vette szolgálatait,¹⁴⁷ ezért Benci lépett a helyébe mint Hippolit orvosa. Néhány évvel később Costabili érdeklődött, hogy Sbelzarino nem térne-e mégis vissza Esztergomba.¹⁴⁸ Eleonóra hercegné meg is kérdezte őt, ám ő időközben már más szolgálatába szegődött, és egyéb teendőire hivatkozva nemet mondott.¹⁴⁹ Benci ezzel szemben végig Magyarországon maradt, s Hippolit hazatérése után Beatrixot szolgálta.¹⁵⁰

A *Függelék*ben (5.) szerepel egy harmadik orvos, azaz egy sebész is, megállapított fizetés nélkül. Ez a részlet azért érdekes, mert Beatrix királyné valóban kért nővérétől egy sebészt, de nem Hippolit, hanem saját maga és Mátyás király számára. Addigi nagyra becsült orvosuk, Francesco vagy Franceschino da Brescia ugyanis súlyosan megbetegedett,

¹⁴¹ MNL OL DF 295117. fol. 86^v.

¹⁴² MNL OL DF 295712.

¹⁴³ *Il carteggio*, 140.

¹⁴⁴ Antonio Maria di Beneintendi [Benintendi], 1473-ban végzett Ferrarában orvosként (Tommaso Rufo: *Historia almi Ferrariæ Gymnasii in duas partes divisa*. I–II. Ferrara, 1735. II. 60.). Ragadványneve Sbelzarino [Sbelzerino], Caleffini krónikája szerint Sbilzari (vö. Caleffini: *Croniche*, 220., Morselli: *Ippolito*, 21–22., MNL OL DF 295057. fol. 50.), mely felesége neve mellett *Sbelzirina*, fiánál pedig *Sbilzerino* alakban fordul elő az egyik ferrarai számadáskönyvben. MNL OL DF 295057. fol. 58., 71.

¹⁴⁵ Agostino Benci 1481-ben végzett Ferrarában orvosként (Rufo: *Historia*, II. 78.). Magyarországi tevékenységére és leveleire lásd Kriston Dorottya: Borkereskedelem, gyógyászat és pénztelenség. Augusto Bencio, Estei Hippolit orvosának levelei (1488–1498). In: *Vestigia*, II. 71–92.

¹⁴⁶ MNL OL DF 295089. fol. 69^v–70^r. (46.)

¹⁴⁷ MNL OL DF 295710.

¹⁴⁸ MNL OL DF 295912.

¹⁴⁹ MNL OL DF 294957.

¹⁵⁰ *Il carteggio*, 201.

s hamarosan meg is halt.¹⁵¹ Eleonóra két orvost választott: a Hippolit első két listáján szereplő Baptista dai Canani doktort (*fisico*),¹⁵² illetve Egano Fiorini sebész mestert (*chirurgo*).¹⁵³ Így a *Függelékben* (5.) szereplő betoldás a királynénak talán ezzel a kérésével állhat összefüggésben. A két orvos valószínűleg nem Hippolittal együtt, de nagyjából ugyanakkor utazhatott Magyarországra, Eleonóra június elején kelt levele szerint ugyanis a magyar küldöttel, Horvát Pállal, Modruson keresztül indította el őket hűgához,¹⁵⁴ aki 1487. szeptember elején mondott köszönetet ezért.¹⁵⁵ Egano mester korai halála miatt legfeljebb fél évig szolgálhatott a magyar királyi udvarban, Canani azonban egészen 1490-ig ottmaradt, s valószínűleg jelen volt Mátyás király halálos ágyánál is. Ezt követően visszatért Ferrarába és a ferrarai polgárok gyógyításának szentelte magát, bár Beatrix őt is próbálta visszahívni szolgálatába.¹⁵⁶

Az érvágási, foghúzási szaktudásuk miatt a sebészekhez némileg hasonló szerepük volt a borbélyoknak. A *Függelékben* (7.) is látható, hogy a borbély kiválasztásánál két személy, apa és fia neve merült fel, s végül a fiúra, Giovanni dai Canira esett a választás. Ez a döntés végül nem bizonyult szerencsésnek: a kormányzó elég hamar, 1487. október 9-én kénytelen volt őt elbocsátani egy igen súlyosnak számító bűn (szodómia) elkövetése miatt. Noha Costabili szabályos vizsgálatot tartott tanúmeghallgatásokkal, a botrány elkerülése érdekében egyenesen vissza akarta küldeni Ferrarába, talán azért, mert elmondása alapján a magyarok még a gyilkosságot is előbb elfogadják, mint az efféle cselekedetet, és inkább a hercegné büntesse meg méltóképpen a delikvenst.¹⁵⁷ A kormányzó egyúttal azt is kérte, hogy küldjenek egy másik borbélyt, de előbb győződjenek meg róla, tud-e eret vágni, mert arra nagy szükség lenne, az elbocsátott ugyanis még arra sem volt képes. Ténylegesen végül csak májusban tudta hazaküldeni Giovanni dai Canit, és időközben sikeresen, ferrarai segítség nélkül talált egy megfelelő helyettest a nápolyi Altobello személyében, aki korábban a királyné éveken át Magyarországon élő öccse, Francesco d’Aragona szolgálatában állt és szerencsés módon az érvágáshoz is jól értett.¹⁵⁸

Az érsekség igazgatási és adminisztratív személyzetéhez Ferrara több szakembert is küldött. Francesco da Bagnacavallo¹⁵⁹ kamarási feladatköre szerint indulás előtt, jegyzőkönyvben is rögzítve, tételesen átvette a málhát, az odaúton ő kezelte az útiköltséget, Esztergomba érve pedig átvette és a továbbiakban ő felügyelte az érseki ingóságokat a

¹⁵¹ Dipl. Eml. III. 303–305. A királyné orvosaira lásd Berzeviczy: *Beatrix*, 397–398.

¹⁵² 1474-ben végzett a ferrarai egyetemen. Vö. Rufo: *Historia*, II. 66–67. Ajánlólevele: Dipl. Eml. III. 338. Személyéről bővebben lásd [https://www.treccani.it/enciclopedia/canani-giovanni-battista-il-vecchio_\(Dizionario-Biografico\)](https://www.treccani.it/enciclopedia/canani-giovanni-battista-il-vecchio_(Dizionario-Biografico)). (Legutóbbi megtekintés: 2021. július 29.).

¹⁵³ Egano Fiorini 1453-ban szerzett diplomát, 1488 januárjában halt meg Magyarországon. Vö. Ferrarini: *Memoriale*, 284., 378. A krónikás szerint egyébként Egano mester a pestis gyógyítására érkezett Magyarországra. A Fiorini családról bővebben lásd https://www.treccani.it/enciclopedia/fiorini_%28Dizionario-Biografico%29/. (Legutóbbi megtekintés: 2021. július 29.).

¹⁵⁴ Dipl. Eml. III. 303–304.

¹⁵⁵ Uo. 338.

¹⁵⁶ MNL OL DF 295912.

¹⁵⁷ MNL OL DF 295708–709.

¹⁵⁸ MNL OL DF 295737.

¹⁵⁹ Személyéről és tevékenységéről bővebben lásd Ferrarini: *Memoriale*, 268., 376., Kuffart: *Modenában őrzött, passim*.

székhely mellett a budai házban is, ellátta a szolgálattevők ruházkodását, s minderről számadással tartozott. A két helyszín miatt segítője, Ruzinante¹⁶⁰ kezelte az esztergomi javakat, Bagnacavallo pedig valószínűleg többnyire Budán tartózkodott. Az eleinte asztalnoknak rendelt Tadeo di Lardinak¹⁶¹ azonban 1489-ben át kellett vennie Bagnacavallo minden feladatkörét, utóbbi ugyanis megsértette Costabili kormányzót, aki ezért elbocsátotta és visszaküldte Ferrarába.¹⁶² A tárnoktól, valamint az érsekség többi számadásra kötelezett tisztjétől kapott adatok alapján Pietro Pincaro¹⁶³ számvevő-tiszt inventárium-füzetet, évente pedig részletes számadáskönyveket szerkesztett, illetve az első évek során remekül együttműködött a királyné által delegált udvarbíróval, Battyányi Istvánnal,¹⁶⁴ aki Mátyás király haláláig szolgált Esztergomban. A kancellári tisztségre Ferrarában előbb egy Leonello Recepta¹⁶⁵ nevű személyt kértek fel, később azonban Borso Bruttura¹⁶⁶ került a helyére és érkezett Magyarországra. Nem talált azonban lelkes fogadtatásra, valószínűleg azért, mert Beatrix igencsak megkedvelte Cesare Valentini titkárát, a humanista Giovanni Maria Parentit, akit Francesco Palude kíséretében Rómába küldött, még 1487 februárjában Hippolit ügyének előmozdítása érdekében,¹⁶⁷ és őt szándékozott kinevezni esztergomi kancellárrá is. Parenti azonban a római küldetés után nem tért vissza Magyarországra, és talán ebből a csalódásból fakadóan a királyi pár nem fogadta el a helyette érkező Brutturát, akit Montagnana püspökhöz hasonlóan dicstelenül, üres kézzel küldtek haza,¹⁶⁸ csupán az érsektől kapott egy lovat (*Függelék 9.*). A kancellári tisztséget így változtatlanul a nápolyi Vincenzo Pistacchio töltötte be, aki magyarországi pályafutása után, Itáliában is megmaradt Beatrix királyné és Hippolit érsek emberének. A leveleiben fel-fel-

¹⁶⁰ Ruzinante [*Rosina, Rosinente*] végig Magyarországon maradt, Esztergom után Egerben teljesített szolgálatot. Lásd [*Rosina famulus néven*] *Estei Hippolit*, passim.

¹⁶¹ Lardi Esztergomban előbb asztalnok, majd kincstárnok, budai háznagy, kamarás, végül ismét kincstárnok lett. Az Esztergom utáni időben néhány évig Ferrarában működött, majd 1501–1508 között és 1510–1511-ben egri kormányzó, 1508–1510 között egri örkanonok. Lásd C. Tóth Norbert: *Magyarország késő középkori főpapi archontológiája. Érsekek, püspökök, illetve segédpüspökeik, vikáriusaik és jövedelemkezelőik az 1440-es évektől 1526-ig.* Győr, 2017. (A Győri Egyházmegye Levéltári Kiadványai. Források, feldolgozások 17) 52–53. 1512-ben hunyt el, sírkövét a mai napig Kassán őrzik. Bővebben Elena Berkovits: *La pietra sepolcrale di un umanista ferrarese a Cassovia.* *Corvina* 4 (1941) 12. sz. 164–174.

¹⁶² Az esetről bővebben lásd Kuffart: *Modenában őrzött*, 196–197.

¹⁶³ Noha Costabili instrukciójának mellékletében (*Függelék 8.*) kincstárnokként szerepel, csupán egyetlen alkalommal, a málna ferrarai átvételekor nevezte magát így, egyébként mindig számvevő őrneként (*ragioniere/scrivano*). Személyéről és tevékenységéről bővebben lásd Kuffart: *Modenában őrzött*, passim, uő: Piero Pincharo de Parma, un ragioniere italiano in suolo ungherese. *Verbum Analecta Neolatina* 13 (2012) 504–512.

¹⁶⁴ Vö. Kuffart Hajnalka: Az esztergomi érsek pisetum-jövedelme Battyányi István udvarbíró idején. In: *Veretek, utak, katonák. Gazdaságtörténeti tanulmányok a magyar középkorról.* Szerk. Kadas István – Skorka Renáta – Weisz Boglárka. Bp., 2018. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) 93–110.

¹⁶⁵ Leonello Recepta da Ferrara I. Herkules herceg egyik alkancellárja volt 1492-ben. Caleffini: *Croniche*, 827. Három lovassal tagja volt annak a küldöttségnek is, amely I. Alfonz menyasszonyáért, Lucrezia Borgiáért ment Rómába. Zambotti: *Diario*, 309.

¹⁶⁶ Apja, Aristotele Bruttura 1473-ban a ferrarai tíz titkos tanácsos testület kancellárja. Caleffini: *Croniche*, 27., Ferrarini: *Memoriale*, 363.

¹⁶⁷ Dipl. Eml. III. 258–259., Berzeviczy: *Beatrix*, 396.

¹⁶⁸ A krónikás is megjegyzi, hogy a magyar király és királyné nem akarta Brutturát, és ők gondoskodtak másik kancellárról, Bruttura ezért tért vissza Ferrarába. Ferrarini: *Memoriale*, 276.

bukkanó magyar jövevényszavak pedig arról árulkodnak, hogy az országhoz és a nyelvhez való kötődését sem hagyta maga mögött.¹⁶⁹

Az 1486. évi magyar tervezet

A Cesare Valentinivel folytatott pozsonyi tárgyalások alatt, a magyar királyi pár környezetében készült egy ízig-veéig „magyar” tervezet is Hippolit majdani esztergomi udvartartásáról (*Függelék* 4.). Keltezését nemcsak Valentini 1486. augusztus 3-án és 4-én, illetve Beatrix királyné utóbbi napon kelt levelei igazolják, amelyek már említik létét,¹⁷⁰ hanem az a tény is, hogy szerepel rajta két olasz tisztségviselő, akiknek a nevét a jegyzék összeállító a Valentini által bemutatott ferrarai listáról vették át. A királyné a magyar listával bevalottan azt kívánta nővére és a ferrarai hercegi udvar tudomására hozni, hogy Hippolit udvartartásának magyar része – amelyet találóan „másik kíséretnek” (*un'altra comitiva*) neveztek, ezzel is hangsúlyozva olaszoktól való elkülönülését – rendkívül előkelő lesz, kizárólag bárók és előkelő nemesek alkotják majd.¹⁷¹ Mint majd látjuk, a lista összeállítása során erre a „representatív” szempontra valóban jelentős hangsúlyt fektettek, de az is magától értetődő, hogy a magyar királyi pár a Hippolit mellé helyezendő személyek kiválasztásában a ferrarai féltől független szempontokat is érvényesíthetett. Ezek felderítéséhez ugyanakkor nem kerülhető meg a tervezet és a benne szereplő személyek részletes áttekintése.

A tervezet három részből áll: az első az érsek tisztségviselőit (*officiales*) nevezi meg (8 fő),¹⁷² a második a változó számú lovassal szolgálatába szegődő személyeket (*familiares*) listázza (16 fő),¹⁷³ végül az utolsó az érsek apródjait, tulajdonképpen játszó- és tanuló-társait (*pueri*) sorolja fel (13 fő).¹⁷⁴ A személyek azonosításában némi nehézséget jelent, hogy a lista összeállító – a korszakban megszokott módon¹⁷⁵ – több személy esetében a

¹⁶⁹ Vö. Magyar Tudományos Akadémia. Kézirattár. Ms. 4999/1, 14–16., Beatrix oklt. 458., 460., 463.

¹⁷⁰ Dipl. Eml. III. 140., 147., 153., MNL OL DF 294499.

¹⁷¹ Uo.

¹⁷² A nevek feloldása a forrás sorrendjében (zárójelben a nekik szánt tisztséggel): Kesztlői Mihály esztergomi olvasókanonok (kancellár), Gosztanyi András esztergom-szentistváni prépost (provizor), Ibfalvi Tamás esztergom-szentgyörgyi prépost (vikárius), Hangácsi Mihály (udvarmester), marótfalvi/endréd/baroci Fica Demeter (asztalnok), Tadeo di Lardi (pohárnok), belegi Márkus Péter (lovászmester), Francesco Bagnacavallo (kincstartó). Az előbbieket személyére lásd alább, az olaszokéra pedig fentebb.

¹⁷³ A nevek feloldása a forrás sorrendjében: Kanizsai Miklós, Várdai [János vagy László], somlyói Bátori Zsigmond, Losonci László, ifj. Dombai [Pál] – bárók. Telegdi György, Szentgróti János, [Nagylyucei] Damján, Káldi [János], Korlátközi Osvát, Majtényi Rafael, berendi Bak Boldizsár, marcellházi Pozsár György, Gyulai [János], Zbugyai István, runyai Zsoldos András – előkelő nemesek. A bizonytalan esetek azonosítását lásd lejjebb.

¹⁷⁴ A nevek feloldása a forrás sorrendjében: Frangepán Bernát gróf fia Mátyás, Szentgyörgyi és Bazini Zsigmond gróf fia [Tamás], ecsedi Bátor György, a „gyermek kapitánya”, béltéki Drágfi Bertalan két fia (négy fia volt), Ország László fia (öt fia volt, az egyik idősebbéről lehet szó), Csáki Benedek fia [Miklós], Ongor János vajda egyik fia [János vagy Miklós], Várdai Miklós egyik fia [Ferenc vagy István], Ficsor László boszniai bán egyik testvére (hat fivére volt, a három legfiatalabb egyike jöhet szóba), [Nagylyucei Dóci] Ferenc, Patócsi [Bertalan] egyik fia [Miklós vagy János], Mikuláš Kropáč z Nevědomí fiatalabb fia (később négy fia volt). Az azonosításukat lásd alább.

¹⁷⁵ Lásd pl. 1476: Beatrix oklt. 27–29.

teljes névalakot nem, csupán udvarban használt megnevezésüket adják meg, ami jelen esetben „családnevükkel” egyezett meg.¹⁷⁶ A gyermekeknél rendre csak az apa vagy a báty nevét rögzítették, hiszen az ő ismertségük, státuszuk igazolta előkelőségüket. Teljes mértékben igazodva a királyné által Ferrara felé kommunikált tartalomhoz, a második és a harmadik csoport tagjai esetében a forrás megkülönbözteti a bárókat – értsd: bárói családból származókat – és a nemeseket. Utóbbiak esetében összefoglalóan hangsúlyozza, hogy jó családból való, birtokos nemesekről (*boni nobiles et bene possessionati*) van szó, akiket az országban a nemesség legelőkelőbbjei (*primores*) között tartanak számon.¹⁷⁷

A jegyzék öt familiárist és tíz gyermeket tekint bárónak. A magyar udvar a hazai normákhoz képest ezúttal mintha megengedőbb lett volna a bárói státusz „odaítélésében”. Természetesen nem fér kétség ahhoz, hogy a familiárisok között feltüntetett Kanizsai Miklós és Losonci László¹⁷⁸ bárónak számított, és bizony előfordult, hogy a korabeli források az inkább az előkelők közé tartozó Dombai Pált és a két Várdait is annak tekintették.¹⁷⁹ Ám élünk a gyanúperrel, hogy a Bátoriak somlyói ágából származó Zsigmondot csak távoli rokona, a törökverő ecsedi Bátor István országbíró–erdélyi vajda nemzetközi hírneve „emelte” ezúttal a bárók közé.¹⁸⁰ Ugyanez – a ferraraiak érthetően kisebb tájékozottságára apelláló – szemlélet mutatkozik meg csulai Ficsor László „báróságában” is, akinek egyik öccse a gyermekek között kapott helyet: rangját a vele kapcsolatban hangsúlyozott – ámde Magyarországon bárónak sohasem számító – boszniai báni tisztség volt hivatott igazolni.¹⁸¹ Ennek ellenére kétségtelen, hogy a Hippolit társaiul szánt gyermekek

¹⁷⁶ A keresztnév nélkül említett Várdai báró, aki a „kincstartónál van”, pontosan nem azonosítható: inkább Várdai László egyik fiával, leginkább Jánossal lehet azonos, és nem a család másik ágából származó Várdai Aladár királyi kamarással, sem fivérével, Miklós bodrogi ispánnal (vö. C. Tóth Norbert et al.: *Magyarország világi archontológiája 1458–1526. I. Főpapok és bárók*. Bp., 2016. [Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak] [= Arch. I.] 77.). János és László 1492-ben mintha kapcsolatban állt volna a királyné esztergomi udvarával (MNL OL Diplomatikai Levéltár [= DL] 82043.). *Dombay minor baro*: Dombai Pál egykori lovászmester (1460–1464) fia, ifjabb Pál. Vö. Engel Pál: *Középkori magyar genealógia*. In: uő: *Magyar középkori adattár*. Bp., 2001. [Arcanum Digitéka–CD-ROM], Csák nem 6. Trencsényi ág 2. tábla: Dombai. *Caldi*: a Vas megyei Káldi János lehet, aki 1494-ben királyi palotásként szerepel (Neumann Tibor: *Registrum proventuum regni Hungariae. A Magyar Királyság kincstartójának számadáskönyve [1494–1495]*. Bp., 2019. [Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytárak] [= RPRH] 881., 942.), később vasi követ és alispán (Arch. II. 331., 521.). *Gywlai domini thesaurarii*: feltehetően Gyulai János, aki 1488-ban baranyai adószedő (MNL OL DF 260499.), 1491-ben Nagylucsei Orbán volt kincstartó familiárisa (MNL OL DF 260137., 260519.). A gyermekeknél szereplő *Pathochy* Patócsi Bertalan korábbi szőrényi bánnal (1479–1484: Arch. I. 150.), később Beatrix diósgyőri várnagyával (Arch. II. 85.) azonos.

¹⁷⁷ Függelék 4.

¹⁷⁸ Itt kell megjegyeznünk, hogy „Losonci Lackó” azonosítása nem nélkülözi a bizonytalanságot, hiszen nemcsak a család legvagyonosabb ágából származó Albert fia László, hanem akár Losonci Bánfi László is szóba jöhet. Engel: *Középkori magyar genealógia*, Tomaj nem 3–4. tábla. (Persze a család mindkét ágára jogos volt a bárói jelző.) Arra, hogy talán az előbbi főúrról lehetett szó, lásd Beatrix királyné Losoncihoz Mátyás király halála után írott leveleit, amelyek azonban csak a régi ismeretséget igazolják. Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv. Familienarchiv Erdődy. (= HHStA) Erdődy cs. galgóci lt. D 881., D 886., D 9105.

¹⁷⁹ Dombai Pált Ulászló király 1491-ben *magnificus*nak címezi (MNL OL DF 240726.), ami csak a báróknak járt ki, később viszont a királyi tanács nemesi ülnöke (pl. 1504: MNL OL DF 234777., vö. uo. 281415. 655–657. fk.). A Várdai testvéreket pl. 1483-ban Mátyás szólítja *magnificus*nak (Zichy XI. 336.), de rendszerint csupán *egregiusok* (Zichy XI. passim).

¹⁸⁰ Ötöd-unokatestvérek voltak. Engel: *Középkori magyar genealógia*, Gútkeled nem 1. Rakamazi ág 4–6. tábla.

¹⁸¹ A boszniai báni tisztségre és betöltőire lásd Arch. I. 140.

mintegy fele – köztük a Frangepán és Szentgyörgyi grófok, az ecsedi Bátoriak és a gúti Országok egy-egy, illetve a Drágfiak két tagjával – valóban a magyar arisztokrácia színvirágát képviselték, és az is tény, hogy a többi familiáris és gyermek is zömmel vár- és kastélybirtokos családokból származott. Az összkép alapján nyugodtan kijelenthetjük, hogy a familiárisok és a gyermekek lényegében ugyanazokból a társadalmi rétegekből kerültek ki, mint a királyi udvartartás tagjai, következésképpen a fent bemutatott apró túlzások ellenére a tervezet igazán fejedelmi udvartartást biztosított volna Hippolit számára.

De miként válogatták ki a listán feltüntetett személyeket? Legkönnyebb dolgunk alighanem a gyermekek esetében van. Az 1479-ben született,¹⁸² ekkor tehát hétéves Hippolit mellé nyilvánvalóan kortársakat kívántak toborozni. Igaz ugyan, hogy nem tudjuk meghatározni minden esetben a kiválasztott gyermekek életkorát,¹⁸³ de egy-két adat alátámasztja ezt a szándékot: a Jagelló-korban jelentős udvari karriert befutó, igen jól adatolt életúttal rendelkező Nagylucei Dóci Ferenc első okleveles említése például éppen 1479-ből maradt fenn: nagybátyjának, Mátyás befolyásos kincstartójának bizonyára életkora miatt esett éppen őrá a választása számos unokatestvérével szemben.¹⁸⁴ Szentgyörgyi Tamás gróf először 1478-ban tűnik fel a forrásokban.¹⁸⁵ De említhetjük néhai Ungor János vajda fiait is, akik közül az egyik – keresztnév nélkül – felkerült a listára: az idősebbik, János 1479 előtt nem sokkal, a fiatalabbik, Miklós bizonyosan 1479 és 1482 között látta meg a napvilágot.¹⁸⁶ Magától értetődő, hogy a királyi pár a Pozsonyban időző bárók és az udvartartás tagjai között igyekezett tájékozódni arról, kinek van Hippolittal egykorú fia vagy unokaöccse: a királyné és Valentini tárgyalásai idején például igazolható Várdai Aladár királyi kamarás pozsonyi jelenléte, nyilvánvaló, hogy unokaöccsét, Várdai Miklós egyik fiát ő ajánlotta be Hippolit mellé.¹⁸⁷ Ficsor László boszniai bán egyik testvére, Móré György

¹⁸² A magyar szakirodalomban elterjedt 1479. november 2-i születési adat alighanem téves. Caleffini és Zambotti krónikája egyaránt 1479. március 20-át jelöli meg Hippolit születésnapjaként, és ma már az olasz szakirodalom is ezt tekinti a helyes dátumnak. Caleffini: *Croniche*, 306., Zambotti: *Diario*, 62.

¹⁸³ A listán szereplő főurak és nemesek némelyikének gyermekei csak jóval születésük után szerepelnek először a forrásokban. Pl. Ország László négy fiát 1487-ben (MNL OL DL 19300.), Drágfi Bertalan szintén négy fiát 1488-ban (*A Szilágyság és a Wesselényi család. 14-17. század.* Szerk. Hegyi Géza – W. Kovács András. Kolozsvár, 2012. [Erdélyi Tudományos Füzetek 277] 166–167. oldalak közötti családfa), Patócsi Bertalan két fiát 1491-ben (MNL OL DL 19712.) említik. Érdekes a Csáki gyermekek esete: 1487-ben még csak Miklós (uo. 27954.), 1488-ban mellette már György is feltűnik (*Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez. I/1-2.* [Szerk. Bártfai Szabó László.] Bp., 1919. I/1. [Oklevelek 1229–1499-ig] 465.), ami alapján a listán feltüntetett Csáki fiú Miklóssal látszik azonosíthatónak. Miklós 1490-ben már egyházi javadalmat (nagybányai plébánia) kap II. Ulászlótól (MNL OL DL 99143.), de ez nem cáfolja, hogy Hippolit kortársa volt.

¹⁸⁴ 1479: MNL OL DF 225748. (Az adatot Csiba Baláznak köszönjük.) Vö. Engel: Középkori magyar genealógia, Nagylucei [Dóczy és Lipcsei] tábla.

¹⁸⁵ 1478: MNL OL DF 227653. Későbbi adattal: Engel: Középkori magyar genealógia, Hontpázmány nem 9. Szentgyörgyi-ág 3. tábla.

¹⁸⁶ 1479: MNL OL DL 30221., vö. Ungor János vajda 1481/82 között bekövetkező halálával, illetve 1488: MNL OL DL 27958. (Az adatokat Szaszko Eleknek köszönjük.)

¹⁸⁷ Zichy XI. 351–352. (MNL OL DL 81952.) Aladár 1486. július 27-én írta meg testvérének címzett levelét Pozsonyból, amiben nem tett említést unokaöccse beajánlásáról, így ekkor az ügyben még nyilván nem történt előrelépés. Miklós fiai, István és Ferenc 1480-ban már életben voltak (Zichy XI. 271., vö. 1486: Zichy XI. 452.). Mivel Ferencet később az udvarban Aladár Ferencnek nevezték, felmerülhet, hogy már gyermekkorában kamarás nagybátyja, Aladár mellett nevelkedett, így leginkább ő tűnik azonosíthatónak a listában

ekkoriban már a királyi lovászok előjárója lehetett,¹⁸⁸ ami alapján feltételezhető, hogy Pozsonyban is a király mellett időzött, és így fel tudta vettetni egyik öccsét a listára.¹⁸⁹ Persze némely esetben a királyné is tisztában lehetett egy-egy gyermek életkorával: a keresztségben a király nevét kapó Frangepán Mátyás gróf és szülei gyakran tartózkodtak a királyné kíséretében, hiszen Mátyás édesanyja Beatrix rokona és udvarhölgye volt. Szinte bizonyos, hogy Mátyás volt az a hétéves Frangepán fiú, akit 1486 tavaszán maga a királyné ápolt Budán.¹⁹⁰ Valentini egyik 1486. augusztus 4-i levelében be is számolt róla, talán némileg el is túlozva saját közvetítői szerepét, hogy Lujza grófné nagyon hálás volt a hercegnek, amiért fia Hippolit mellé kerülhet.¹⁹¹

Életkor alapján az egyedüli kivételt alighanem a „gyermek kapitánya”, ecsedi Bátor György jelentette. A korabeli, katonai alapokon szerveződő királyi udvarok¹⁹² ismeretében teljesen érthető, hogy a gyermekek vagy apródok rangidős vezetőjét is kapitányi ranggal kívánták felruházni. Bátor István országbíró–erdélyi vajda unokaöccsére származása mellett életkora miatt eshetett a választás, hiszen idősebb volt a többieknél, 1486-ban tizennégy év körüli lehetett.¹⁹³ Jóllehet nem tudjuk biztosan, Pozsonyban időzött-e ekkor a befolyásos vajda,¹⁹⁴ egy 1490. évi forrásból arról értesülünk, hogy a fiaként nevelt Györgyöt a vele egyidős, 1473-ban született Corvin János herceg mellett tartotta,¹⁹⁵ tehát az ifjú főúr talán már korábban az udvartartás tagja lett. Csupán érdekességként említhető, hogy 1490-ben, Mátyás halála után Györgynek állítólag még királlyá választása is felmerült.¹⁹⁶

említett Várdai fiúval. Személyére és későbbi pályafutására lásd C. Tóth Norbert: Várdai Ferenc pályája az erdélyi püspöki szék elfoglalásáig. *Erdélyi Múzeum* 78 (2016) 13–25.

¹⁸⁸ 1487 áprilisában legalábbis már biztosan az volt. MNL OL DF 242961. Vö. Arch. I. 119.

¹⁸⁹ A Csulai fivérek legalább heten voltak, a listára alighanem a legfiatalabbak egyike, Móré Fülöp későbbi pécsi püspök, Mihály vagy János későbbi királyi palotás kerülhetett fel, mindnyájan 1476 után születtek. Vö. Fedeles Tamás: Egy Jagelló-kori humanista pályaképe. Csulai Móré Fülöp (1476/1477–1526). *Levéltári Közlemények* 78 (2007) 43., 47.

¹⁹⁰ MNL OL DF 294353. (A történetet részletesebben lásd feljebb.) Frangepán Bernát és felesége az Aragóniai és a Hunyadi házak tagjairól nevezték el gyermekeiket. Lásd Neumann Tibor: Mátyás herceg (Szerény adalék a Hunyadi családfához). *Turul* 88 (2015) 72–73. Ez eleve arra utal, hogy Mátyás gróf a királyi pár 1476. évi esküvője után született.

¹⁹¹ 1486. augusztus 4.: „La signora de la magnifica madonna Aloyse se recomanda a vostra signoria per mille volte e rengratiala del scriver, e de l’opra facta per me, per el loco dato al figlio suo presso el signor don Hipolyto.” MNL OL DF 294502.

¹⁹² A korabeli udvarok katonai struktúrájára lásd pl. Kubinyi András: Udvartartás és udvari élet Mátyás király korában. In: *Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490*. Szerk. Farbak Péter et al. Bp., 2008. [Kiállítási katalógus] 30., Kubinyi András: A királyi udvar kormányzati szerepe Mohács előtt. In: *Székhelyek a Magyar Tudományos Akadémián*. 2001. *Társadalomtudományok*. Szerk. Vízi E. Szilveszter. Bp., 2005. 257.

¹⁹³ C. Tóth Norbert: Ki kicsoda a Bátor családban? A Bátor család ecsedi ágának tagjai 1377–1541. *Szabolcs-szatmár-beregi Szemle* 44 (2009) 21–22.

¹⁹⁴ 1486. július 4. és szeptember 8. között nem ismerjük tartózkodási helyeit, mindkét időpontban Erdélyben időzött. Horváth Richárd – Neumann Tibor: *Ecsedi Bátor István. Egy katonabáró életpályája 1458–1493*. Bp., 2012. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések) 148. A két hónapnyi idő természetesen elegendő volt arra, hogy megjárja a távoli Pozsonyt.

¹⁹⁵ 1490. május 8.: Dipl. Eml. IV. 195. Vö. Horváth–Neumann: *Ecsedi Bátor István*, 94.

¹⁹⁶ Erről Lodovico Tubero történetíró számol be. Lásd Horváth–Neumann: *Ecsedi Bátor István*, 93.

Az előkelő gyermekek Hippolit köré szervezését az udvar feltehetően az érsek és társai szemszögéből egyaránt hasznosnak ítélte. A királyné hangsúlyozta nővérenek írott levelében, hogy Hippolitnak el kell sajátítania a magyar nyelvet és meg kell ismerkednie a hazai szokásokkal,¹⁹⁷ márpedig erre alighanem kortársai biztosították számára a leginkább megfelelő közeget – hasonló okból lehetett fontos a király cseh lovagjának, a királynét 1476-ban Itáliából Magyarországra kísérő küldöttség egyik vezetőjének, Mikuláš Kropáčnak is, hogy kisebbik fiát Esztergomba adja.¹⁹⁸ Az udvarral kapcsolatban álló családok számára a Ferrarából érkező tanítók is vonzerőt jelenthettek (mint láttuk, a Hippolit részére a szülei által kijelölt tanító mellé a királyné külön tanítómestert kért nővérétől a gyermekek számára), de abban is joggal bízhattak, hogy az érsek kísérete továbbra is szoros kapcsolatban marad a királyi udvarral.¹⁹⁹ Mindamellet kétségtelen, hogy mindkét fél fontosnak érezhette az esztergomi együttélésből fakadó hosszú távú hasznot, nevezetesen a szoros, akár baráti kapcsolatok létrejöttét: világos volt, hogy ezek a gyermekek alkotják majd évtizedek múlva az ország vezetői garnitúráját, és a velük fennálló kapocs Hippolit számára is nagyobb befolyást, mélyebb beágyazottságot biztosított volna a jövőbeli magyarországi politikában.

Ami a familiárisok kiválasztását illeti, aligha kelt meglepetést, ha amellet érvelünk, hogy az érsek fegyveres kíséretét egytől egyig a királyi – esetleg a királynéi – udvartartáshoz szorosan kötődő személyekből válogatták össze. Az öt báró és 11 nemes változó számú, 2-8 lovassal állt volna Hippolit szolgálatába, ami a korabeli gyakorlatnak megfelelően fizetésük alapját is képezte.²⁰⁰ Ahhoz azonban, hogy ezeket a létszámadatokat a tervezeten rögzíthessék, vagy jelen kellett lenniük Pozsonyban, vagy az udvarban eleve ennyi lóra húztak zsoldot – mindkét lehetőség amellet szól, hogy az udvartartás tagjai voltak, igaz, legtöbbször esetében erről csak évekkel későbbi bizonyítékokat tudunk felsorakoztatni, amit úgy is megfogalmazhatunk, hogy udvari karrierjükörül éppen a tervezetben hallunk először.²⁰¹ A kivételt a korábban adószedőként kimutatható berendi Bak Bol-

¹⁹⁷ Dipl. Eml. III. 152.

¹⁹⁸ Kropáč udvari lovagként 1474-ben: MNL OL DL 49812., az 1476. évi kíséret tagjaként: Beatrix okl. 28. Mellesleg a Nyitra megyei Berencs vár birtokosaként (MNL OL DL 102871.) magyarországi nagybirtokos is volt. Egy 1493. évi adat szerint négy fia volt, és ha a forrás születési sorrend alapján sorolta fel őket, akkor másodikként János, a boroszlói káptalan későbbi dékánja lehetett az 1486. évi listán említett „ifjabb” fiú, igaz a berencsi uradalom kapcsán később mindig a harmadik fiú, Henrik/Imre szerepel (pl. 1493: MNL OL DF 266071., 1498: MNL OL DL 105066., 1502: MNL OL DL 73169.). A családra és az 1493. évi adatra: Ritoók Ágnes: Kryštof Kropáč z Nevědomí a na Bzenci sírköve a Magyar Nemzeti Múzeumban. In: *Folia Historica* XXXIV. *A Magyar Nemzeti Múzeum történeti évkönyve*. Főszerk. Csorba László. Bp., 2019. 107.

¹⁹⁹ Pl. 1488 tavaszán a gyermekek is elkísérték Hippolitot a bécsi udvarba. MNL OL DF 294309. fol. 82^r.

²⁰⁰ Kubinyi: Udvartartás, 29., Uő: A királyi udvar élete a Jagelló-korban. In: *Kelet és nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére*. Szerk. Koszta László. Szeged, 1995. 321.

²⁰¹ Az öt báró közül Losonci László (már ha Albert fiáról és nem Losonci Bánfi Lászlóról volt szó) 1490-től bárói méltóságokat töltött be (Arch. I. 347.), a többiek esetében nem ismerjük udvari szolgálatukat, igaz, Domibait 1491-ben a király Pozsony városba küldte, hogy ott eljárjon a német hadak elleni védekezés ügyében (MNL OL DF 240726.). Bátori Zsigmond testvére, András az 1490-es években palotás, később szabolcsi ispán (RPRH 877., MNL OL DL 32526., MNL OL DL 61910., Arch. II. 245–246.). Telegdi Györgyre, Szentgróti Jánosra, Nagylucei Damjánra lásd lejjebb. Káldi János 1494-ben királyi palotás (lásd feljebb). Korlátkői Osvát éppen ekkoriban kezdeményezt pert 1473-ban elveszített családi váráért, ami esetleg udvari kapcsolatainak erősödésére utal. Később haláláig II. Ulászló udvartartásának tagja (Neumann Tibor: *A Korlátköviék. Egy elő-*

dizsár,²⁰² de legfőképpen az utolsó két név képezi: Zbugyai István és runyai Zsoldos András már kipróbált palotások voltak, korábban komoly – megyésispáni, királyi várnagyi és egyéb udvari – megbízásokat is teljesítettek.²⁰³ A familiárisok listáján mindazonáltal van egy ellentmondás, amely mintha cáfolná a fenti érvelést: „Várdai báró” és Telegdi György neve mellé odaírták, hogy „a kincstartó úr mellett”, míg a két másik személy („Damján” és „Gyulai”) neve mögött birtokos esetben tették ki a „kincstartó úr” szavakat. Első pillantásra arra gondolhatunk, hogy a tervezetre Nagylucsei Orbán kincstartó familiárisai is felkerültek, akiket azért jelöltek meg így, mert a többiekkel ellentétben nem a királyi pár szolgálatában álltak. Nem látjuk azonban értelmét annak, miért érezték volna fontosnak egy báró esetében Ferrara tudomására hozni, hogy az illető a kincstartó embere. Emiatt ezek az esetek talán úgy értelmezendők, hogy a négy személy – köztük esetleg a kincstartó unokaöccse, Nagylucsei Damján is, akinél a fenti kitétel inkább az azonosítását szolgálta – ekkor nem Pozsonyban, hanem Budán tartózkodott, ahol a kincstartó a királyi távollétében és megbízásából az ország ügyeiben járt el.²⁰⁴ Távollétük miatt talán nem tudtak hozzájárulni a tervezethez, és ezért bizonytalan jelöltnek tekintették őket.²⁰⁵ Mindazonáltal bárhog is értelmezzük ezeket az eseteket, az bizonyos, hogy az ausztriai háborúk idején kincstartóként rendkívüli befolyást szerző Orbán győri, majd egri püspök „érdekeit” – két unokaöccse is megtalálható a listán – a tervezet összeállításánál a királyi pár maximálisan figyelembe vette.

Ahhoz, hogy a király és a királyné Ferrarától független szándékait fel tudjuk mérni, talán a tervezet első csoportja, a tisztségviselők (*officiales*) személye jelenti a legnagyobb segítséget. A királyi pár a mindennapi adminisztrációt, az érsekség gazdálkodását és lelki vezetését egy-egy tapasztalt esztergomi kanonokra bízta volna kancellári, provizori és vikáriusi tisztséggel. Valamennyien kimutathatók Esztergomban már Aragóniai János

kelő család története és politikai szereplése a 15–16. században. Győr, 2007. [A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 5] 34–54.). Majtényi Rafael Mátyás halála után Corvin János Nagylucsei Orbán által kezelt várai élén áll (Arch. II. 143. 14. j.), 1490 végén Nagylucsei Damjánnal együtt magát a kincstartó emberének tekintti (MNL OL DL 19697., vö. uo. 19717., 19745.), Orbán halála után a Szapolyaiak familiárisa (Arch. II. 291.). Marcellházi Pozsár Györgyről nincs adat. Gyulai Jánosra lásd lejjebb.

²⁰² 1484: MNL OL DF 223946.

²⁰³ Az 1470-es években egymást követték a borsodi és gömöri ispánság, illetve a diósgyőri vár élén (Arch. II. 106.). Zbugyai az 1470-es évek végén erdélyi sókamaraispán (Draskóczy István: *A magyarországi kőszó bányászata és kereskedelme [1440–1530-as évek]*. Bp., 2018. [Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések] 366.), utána udvari familiáris (MNL OL DF 212253., 215104., a két adatot Kádas Istvánnak köszönjük), Zsoldos pedig 1466-ban királyi követ a cseh királyhoz. Teleki József: *Hunyadiak kora Magyarországon. Oklevéltár. X–XII.* Pest, 1853–1857. XI. 153.

²⁰⁴ Nagylucsei Orbán kincstartó 1486. augusztus 18-án biztosan a fővárosban tartózkodott (MNL OL DF 231780., relációja Budán kelt királyi oklevélen), de bizonyára már augusztus 4-én is, amikor adóügyben kelt Budán királyi oklevél (MNL OL DF 245076., mindkét oklevelet a király távollétében állították ki). A ferrarai követ Pozsonyba érkezésekor, július 23-án ugyanakkor a kincstartó még a királyi pár mellett tartózkodott. MNL OL DF 294448.

²⁰⁵ Mindazonáltal Telegdi György esetében érdemes megjegyezni, hogy egy távoli rokona, Telegdi Ferenc ekkoriban valóban a kincstartó familiárisa (MNL OL DF 215212., 215153., vö. Engel: *Középkori magyar genealógia*, Csanád nem 1. Főág. 2. tábla: Telegdi). Gyulai János 1491-ben mutatható ki Orbán kincstartó emberként, de Mátyás halála után természetesen sok egykori palotás állhatott az egri püspök szolgálatába, mint például Majtényi Rafael (az adatokat lásd fentebb).

bíboros idején, így ők – különösen az 1484 óta a vikáriusi feladatokat ellátó Ibfalvi Tamás esztergom-szentgyörgyi prépost – biztosították volna a folyamatosságot az érsekség életében.²⁰⁶ Kesztölczi Mihály egykori váci prépost, miként fennmaradt sírköve is hirdeti, korábban Mátyás írnokaként (*scriptor regis*), kancelláriai jegyzőként működött,²⁰⁷ esztergomi olvasókanonokként pedig a helyi hiteleshely előljárója volt, udvari kapcsolatai és jegyzői gyakorlata következőképpen érthetővé teszik, miért merült fel a neve érseki kancellárként. Gosztonyi András esztergom-szentistváni prépost jelölését a provizorságra minden bizonnyal gazdasági szakértelme és üzleti tapasztalatai indokolták.²⁰⁸ Őket három magyar és két olasz tisztségviselő követi: a nevük mellett feltüntetett, nekik szánt tisztségeket a királyi udvar méltóságainak mintájára nevezték meg: udvarmester, asztalnok, pohárnok, istállómester, kincstartó. Az érseki udvartartás vezetőjének azt a Hangácsi Mihályt jelölték, aki korábban már több felelősségteljes poszton bizonyított: az 1470-es évek második felében erdélyi sókamaraispán volt, majd visszatérve Erdélyből udvari familiárisként szolgálta a királyt, aki 1481-ben zólyomi ispánná nevezte ki. Tisztségviselésének végére az tett pontot valamikor 1485–1486 folyamán, éppen a lista készítése előtt, hogy Mátyás király a zólyomi uradalmat és a bányavárosokat feleségének adományozta, aki természetesen saját emberét, az egykor Aragóniai János bíborossal Magyarországra érkező Perotto Vesachot helyezte Zólyom élére.²⁰⁹ Nem zárható ki, hogy a király megbízható emberének tekinthető Hangácsit a királyné az érseki udvarmesterséggel kívánta kárpótolni az ispánság elvesztéséért. Endrédi Fica Demeter „asztalnok” és belegi Márkus Péter „lovászmaster” kiválasztásában ezzel szemben nemcsak a királlyal való bizalmas viszony, hanem Bars megyei birtokaik Esztergomhoz való közelsége lehetett az elsődleges szempont: ez lehetőséget biztosított számukra, hogy állandó jelleggel az érseki székhelyen tartózkodhassanak.²¹⁰ Fica csaknem két évtizede állt már udvari szolgálatban, ahol az 1470-es évek végétől már a legelőkelőbb csoportban, az udvari lovagok között tűnik fel. Királyi palotásként 1476-ban részt vett a Beatrixot Nápolyból Magyarországra kísérő magyar-cseh küldöttségben, következőképpen a királyné is régóta ismerte.²¹¹ A negyve-

²⁰⁶ Tisztségeik időhatárait lásd C. Tóth Norbert: *Az esztergomi székes- és társaskáptalanok archontológiája 1100–1543*. Bp., 2019. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 9) 33., 55., 59.

²⁰⁷ Személyére lásd C. Tóth: *Az esztergomi székeskáptalan*, I. 43–50.

²⁰⁸ Annak ellenére így gondolható, hogy Gosztonyi „üzleteire” csak évekkel későbbi adatokat ismerünk. Fügedi Erik: *Az esztergomi érsekség gazdálkodása a XV. század végén. Századok* 94 (1960) 107–111., Kuffart: *Modéban őrzött*, 42., 49., 57–58. stb.

²⁰⁹ A Hangácsi ispánságára vonatkozó utolsó adat 1485 áprilisából származik, Perotto pedig éppen 1486. augusztus 12-én tűnik fel először zólyomi ispánként. Arch. II. 384. Hangácsi egyéb tisztségei: erdélyi sókamaraispán (1475–1478: Draskóczy: *A magyarországi kőszó*, 366.), udvari familiáris (1480: MNL OL DL 18410.). Később Szapolyai István szolgálatában alnádor (1492–1499: Arch. I. 81.) és zempléni alispán (1496–1499: Arch. II. 374.), halála előtt borsodi ispán (1500: Arch. II. 86.).

²¹⁰ Márkus eleve Bars megyei nemes volt, Beleg mellett, az Esztergomtól alig 40 km-re fekvő Nyír is az övé volt (MNL OL DL 58183.), míg Fica Demeter az 1470-es évek végén Bars megyébe házasodott, ahol felesége Baroc nevű birtokán telepedett le, amely települést sokszor előnévként is használta (1477: MNL OL DL 59633–634., 1488: MNL OL DF 285237.).

²¹¹ Az első általunk ismert, Fica Demeter udvari szolgálatára vonatkozó adat 1469-ből való: MNL OL DL 36609. Az 1476. évi küldöttség tagjaként: Beatrix okl. 28. Udvari lovagként: 1479: MNL OL DF 206553., 1481: MNL OL DL 18488. Legkésőbb 1498-tól 1501-ben bekövetkező haláláig barsi megyésispán. Arch. II. 50–51.

nes éveiben járó Hangácsinál és Ficánál némileg fiatalabb Márkus Péter 1470-től kamarásként, majd palotásként mutatható ki Mátyás szolgálatában.²¹² Hármójukat az is elkülöníti a másik öt „officialis”-tól, hogy esetükben a tervezet közli, hány lovassal szolgálják majd az érseket: ebből nyilván az is következett, hogy őket szánták a familiárisok előljáróinak is. Az érsek „katonai kísérete” az ő lovasaikkal kiegészülve legalább 86 főre emelkedett.²¹³

A két olaszt természetesen a ferrarai udvar listájáról választották ki, de beosztásukon némileg változtattak: Tadeo di Lardinak az udvarmesterhez hasonló *sescalco* helyett a pohárnoki, míg Francesco Bagnacavallónak a tárnoki feladatkörrel rokon *camerlengo* helyett a kincstartói tisztséget jelölték ki. A tervezetről persze lemaradt az esztergomi kormányzó és a várnagy: ennek hátterében talán az állt, hogy ezeknek a pozícióknak a betöltésére a ferrarai hercegi pár döntésére bízták.²¹⁴ A királyi udvar tehát nem volt elutasító azzal kapcsolatban, hogy a magyar és az olasz tisztségviselők száma végül megközelítse a fele-fele arányt.

Mi következik a fentiekből? Kétségtelen tény, hogy Hippolit, illetve érseki kormányzója érkezése után Mátyás és Beatrix már közvetlenül nem támaszkodhatott a gazdag érsekség jövedelmeire, a Ferrarába küldött tervezet mégis arra utal, hogy továbbra is befolyást kívántak gyakorolni az érsekség irányításában: több kulcsfontosságú pozíciót nem kívántak átengedni a ferrarai fél részére, hanem azokba saját embereiket szerették volna helyezni. Ennek persze több oka is lehetett: a magyar nemesség természetesen nem lelkesedett azért, hogy ismét olasz egyházfőt nevezzenek ki az ország legfontosabb egyháza élére,²¹⁵ és a három esztergomi kanonok, illetve az olasznál nagyobb létszámú magyar kíséret mérsékelhette ezt az elégedetlenséget. A legfőbb ok azonban alighanem pénzügyi lehetett: ha igazunk van abban, hogy a familiárisok csoportjának egészét és az irányításukért felelős három magyar *officialist* is az udvari katonaság, a palotások soraiból verbuválták, akkor nyilvánvaló, hogy a király és kincstartója a felsorolt közel száz nehézlovasnak a zsoldját huszáros vágással az esztergomi érsekségre terhelte volna.²¹⁶ Míg Beatrix számára kulcsfontosságú lehetett, hogy Hippolit udvartartását minél előkelőbbé, fejedelmivé tegye, hogy ezzel is reprezentálja saját és rokonai hatalmát otthon és külföldön egyaránt, aminek a tervezet maradéktalanul meg is felelt, addig Mátyás – költséges ausztriai háborúit vívva – korlátozottabb módon bár, de továbbra is igénybe kívánta venni az érsekség erőforrásait és katonáit.

²¹² Belegi Márkus Péter 1472-ben királyi kamarás (MNL OL DF 206528.), 1479-ben palotás (MNL OL DL 45807.), 1480-ban udvari familiáris (MNL OL DF 206796. 349. fk.). Alább még találkozunk vele érseki familiárisként és drégelyi várnagyként is.

²¹³ Runyai Zsoldos András neve mellett nem szerepel lovasszám, bizonyára azért, mert ő „Esztergomon kívül” tartózkodott volna, az erről szóló megjegyzés némileg zavaros. Lásd *Függelék* 4.

²¹⁴ Vö. 1486. augusztus 4.: MNL OL DF 294499. A kérdéskörre lásd feljebb.

²¹⁵ Erre jó példa, hogy az érseki szék betöltésének kérdése az 1486. évi országgyűlésen is felmerült. MNL OL DF 294353.

²¹⁶ A magyar kíséret eltartását teljes egészében az érsekség jövedelmeiből fedezték volna. MNL OL DF 294499.

Ami a magyar tervezetből megvalósult (1487)

A tervezet elkészítése után a magyar királyi pár arra számított, hogy Hippolit hamarosan átveszi az esztergomi érsekséget. Ennek megfelelően az Ausztriában hadakozó Mátyás már 1486. augusztus 20-án meghatalmazást adott a királyné familiárisának, gersei Pető Györgynek, hogy Horvátországban és Szlavóniában megszervezze az érsek illő fogadtatását, ellátását, a helyiek általi kíséretét és átutazását a tartományokon,²¹⁷ illetve – alighanem a Pozsonyban maradó királyné utasítására – az érsekség kormányzója élelmi-szer-tartalékokat kezdett felhalmozni Esztergomban, hogy el tudja majd látni Hippolit kíséretét.²¹⁸ A gyermek érsek utazására azonban – előbb betegsége, majd különféle okok miatt – 1486 folyamán végül nem kerülhetett sor, és mint láttuk, születőül csak 1487 kora nyarán kapott engedélyt arra, hogy elinduljon a Magyar Királyság felé. A zenggi partraszállás (június 27.) és egy hosszabb zágrábi tartózkodás (július 4–28.) után az érsek 1487. augusztus 7-én érte el az osztrák–magyar határon álló királyi várost, Sopront, amelyet a királyné szállásául jelölt ki.²¹⁹

A Zenggből Sopronig tartó utazás során Hippolit biztosan nem találkozott a királyi pár által 1486 augusztusában megtervezett előkelő magyar kísérettel. Jóllehet Cesare Valentini, aki ekkor már kormányzóként irányította az érsekséget, Esztergomból 85 lovas menesztett Zágrábra, ez a küldöttség az érsekség alacsonyabb rangú tisztségviselőiből és vegyesen nehéz- és könnyűfegyverzetű csatlósáikból állt.²²⁰ Hippolitnak persze nem kellett nélkülöznie az előkelő kíséretet: Zágrábig Tárnok Péter zenggi kapitány, onnan Osvát zágrábi püspök és a királyi pár által a fogadására küldött Frangepán Bernát gróf társaságában utazott.²²¹ De miért nem hallunk ez idő tájt a bárókból és előkelőkből álló esztergomi udvartartásról? A válasz nagyon egyszerű: mert ekkoriban nem létezett. Magától értetődő, hogy amint Hippolit 1486. őszi utazása lekerült a napirendről, a tervezetben szereplő rangos kíséretet nem fogadták Hippolit szolgálatába, hiszen az felesleges lett volna és persze rendkívül költséges is. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a királyné lemondott volna terve megvalósításáról, de csak akkor fogott szervezkedésbe, amikor Hippolit már a magyar–osztrák határ közelében járt. A fejleményeket kizárólag az érsekség számadáskönyveiből tudjuk rekonstruálni: a legkorábbi bejegyzés szerint 1487. augusztus 6-án, Lichtenwörthben fogadták fel a királyné utasítására a bárói származású Kanizsai Istvánt,

²¹⁷ MNL OL DL 93574.

²¹⁸ MNL OL DL 19178. A Pozsonyban időző esztergomi kormányzó 1486. szeptember 7-i levele Nagylucsei Orbán kincstartóhoz.

²¹⁹ Az utazásra részletesen lásd feljebb.

²²⁰ A mintegy 85 lovas 34 szekérrel Borso da Correggio említi 1487. július 28-án kelt levelében. Morselli: *Ippolito*, 51. Az esztergomi érsekség egyik, 1487. évi számadáskönyvében (Kuffart: Az esztergomi érsekség pénzügyei, 120–149.) szerepel több, Zágrábra küldött familiáris (uo. 145–146.), ezek összlétszáma ugyanakkor csak 44. Magától értetődő, hogy lehetnek olyan lovasok, akiket nem esztergomi, vagy nem számadás alá vont esztergomi bevételekből fizettek, gondoljunk például az érseki prédiálisokra vagy az esztergomi káptalan követeire.

²²¹ Morselli: *Ippolito*, 50., 53. Valószínűleg Modrustól vele utazott a modrusi püspök is, legalábbis 1487. szeptember 14-én ő misézett Esztergomban. Uo. 56. Bonfini szerint Frangepán Bernátot a király küldte Hippolit elé, hogy Zágrábról Sopronba kísérje. Bonfini: *Rerum*, IV. VIII. 51.

akinek fizetése első részleteként 50 forintot adtak át.²²² De egy nyolc hónappal későbbi forrásból tudjuk, hogy a többi, Kanizsaihoz hasonlóan másnap szolgálatba álló familiárist is a királyné vette fel,²²³ nyilván ezekben a napokban, és feltehetően fizetésük első részletét is ő fizette.

Ha áttekintjük, kik alkották Hippolit magyar kíséretét 1487 második felében (1. táblázat), rögtön szembetűnik, hogy Beatrix nem tudta ugyanazokat a személyeket Hippolit mellé állítani, akiket férjével és a ferrarai követtel együtt egy évvel korábban kijelöltek. A 17 személyből mindössze hármat találunk meg az előző évi listán: a tervezetben még lovászmesterként szereplő Márkus Pétert, Szentgróti Jánost és a kincstartó unokaöccsét, Nagylucsei Damjánt. Mindazonáltal az is egyértelmű, hogy a királyné igyekezett eleget tenni azon ígéretének, hogy unokaöccse kísérete bárókból és előkelő nemesekből álljon: a két Kanizsai fivér, István és János, valamint Ellerbach István kétségtelenül bárónak számított. Bátyjait, Kanizsai Lászlót és Ellerbach Jánost Mátyás bécsújrhelyi diadalmenetében a seregvezérek között találjuk,²²⁴ a királyné alighanem mellőlük, az ostromtáborból hívta magához a három bárófit. Melléjük sorolható a keresztnév nélkül említett Pető is, aki mögött bizonyára a gersei Pető család egyik sarja, talán éppen a királyné szolgálatában álló György állhatott, akit egy évvel korábban az uralkodó, mint láttuk, Hippolit horvátországi és szlavóniai utazásának megszervezésével bízott meg. De velük közel azonos tekintélynek örvendhetett terjéni Márkus László is, aki 16 lovassal az érseki familiárisok kapitánya lett. A negyvenes éveinek második felében járó kiváló katona – egyébként az előbb említett Márkus Péter unokabátyja²²⁵ – ekkor már igen tekintélyes udvari pályafutást tudhatott maga mögött: az 1460-as évektől több királyi vár és megye élén állt, nem mellesleg négy éven át az esztergomi és komáromi várnagyságot és az azokkal egybekötött megyésispánságokat is betöltötte (1476–1480), ami Komárom megyei birtokaival együtt komoly helyismeretet biztosított számára. És noha 1469–1470-ben a bárói tisztségnek számító dalmát-horvát bányságot viselte, kinevezését az udvar átmenetinek tekintette, és nyilván ezért nem sorolták akkoriban a bárók közé.²²⁶ Ettől függetlenül kijelenthető, hogy ez az öt személy azonos súlyt képviselt, mint az 1486. évi tervezetben feltüntetett öt „báró” familiáris.

²²² Kuffart: Az esztergomi érsekség pénzügyei, 147.

²²³ 1488. április 4.: MNL OL DF 295510. (Elemzését lásd alább.)

²²⁴ Bonfini: *Rerum*, IV. VIII. 81. (Ellerbach János a forrásban apja, Bertold keresztnéve után „Bertoldus” alakban szerepel. Azért nem István értendő e név alatt, mert ő ekkor már Hippolit kíséretébe tartozott, továbbá János volt az, aki 1487-ben királyi palotásként mutatható ki (1487: HHStA Erdődy lt. D 10189.), illetve már korábban is részt vett az ausztriai harcokban (1485: MNL OL DL 103903.). A két adatot Péterfi Bencének köszönjük.

²²⁵ Márkus László apja és Márkus Péter anyja voltak édestestvérek. Lásd MNL OL DL 13985., 45919.

²²⁶ Márkus László tisztségei: zólyomi várnagy és ispán (1466: Zolnay László: Egy eltűnt budavári reneszánsz freskó nyomában. *Művészettörténeti Értesítő* 23 [1974] 145.), dalmát-horvát vicebán, majd bán (1467–1470: Arch. I. 102.), udvari familiáris (1474: MNL OL DL 45570., MNL OL DF 206566.), esztergomi-komáromi várnagy és ispán (1476–1480: Arch. II. 99., 131., 1477: MNL OL DL 25248., vö. uo. 107026.), királyi kapitány (1482: *Raguza és Magyarország összeköttetéseinek oklevéltára*. Összeáll. Gelcich József, bev. és jegyz. ellátta Thallóczy Lajos. Bp., 1887. 809.), ungi ispán (1484: Arch. II. 302.).

1. táblázat. A királyné által felfogadott magyar kíséret 1487 második felében²²⁷

Név	Lovasok száma	Szolgálat kezdete	Utolsó adat szolgálatáról	Egyéb tisztség Esztergomban
Márkus László (terjéni) kapitány ²²⁸	16	1487. augusztus 7.	1488. február 5.	1487–1488: érseki kapitány
Ostfi László (asszonyfalvi) ²²⁹	6	1487. augusztus 7.	1490	1490: érseki udvarmester
Márkus Péter (belegi) ²³⁰	6	1487. augusztus 7.	†1492	1489–1492: drégelyi várnagy, érseki kapitány
Kanizsai János ²³¹	6	[1487. augusztus 7.]	1488. [június 24.]	–
Kanizsai István ²³²	4	1487. augusztus 7.	1488. március 19.	–
Ellerbach István (monyorókeréki) ²³³	6	[1487. augusztus 7.]	1488. június 24.	–
Nemes Mihály ²³⁴	5	[1487. augusztus 7.]	1487. november 12.	–
Török Mihály ²³⁵	5	1487. augusztus 7.	1488. április 4.	–
Korotnai Pál ²³⁶	5	1487. augusztus 7.	1487. szeptember 18.	–

- ²²⁷ A névsor az érsekség egyik 1487. évi számadáskönyvéből állítható össze, a táblázatban meghagytuk az ottani sorrendet (MNL OL DF 295089. fol. 53–56.). A forrás a jobb oldalakon rögzíti az egyes familiárisokkal kötött megállapodás részleteit, a bal oldalakon a részükre tett kifizetéseket. Valamennyiüknél egy bécsi, szeptember 1-jén, Cesare Valentini által, illetve egy esztergomi, szeptember 18-án, Battyányi István provizor által tett kifizetés volt az első két tétel, zömüknél decemberig folytatódnak a bejegyzések. Vö. Battyányi István provizor 1488. évi kiadási könyvével, ahol az első oldalon a nemes palotások augusztus 6-tól december 25-ig kapott havi fizetésére utal. MNL OL DF 294309. fol. 1^r.
- ²²⁸ 1487. szeptember 8-án további 60 forintot kapott Bécsben, már ekkor az érsek katonáinak a kapitányaként (*capitano dela gente d'arma*) szerepel. Kuffart: Az esztergomi érsekség pénzügyei, 147. Utolsó említése Esztergomban: 1488. február 5.: MNL OL DF 294309. fol. 1^v. Vö. 1488. március 23.: uo. fol. 64.
- ²²⁹ Felfogadásának időpontja az 1489. évi kiadásokat tartalmazó számadáskönyvből adható meg (MNL OL DF 295206. fol. 130.), az 1487. évi számadáskönyvben a dátumot üresen hagyták. Érseki udvarmester 1490 elején: MNL OL DF 295208. fol. 38^r.
- ²³⁰ Kapitány és drégelyi várnagy: MNL OL DF 295208. fol. 38^r. Vö. 1489–1490: uo. 295206. fol. 82–83. 1492 nyarán még életben lehetett (uo. 206336.), de ez évtől már más a drégelyi várnagy. Vö. 1494: uo. 295225. fol. 111.
- ²³¹ Szolgálatának kezdődátumát az 1487. évi számadáskönyvben üresen hagyták. Utoljára 1488. október 3-án fizettek neki, valószínűleg nála is az előző sorban említett június 24-i időpontig bezárólag fizettek zsoldot. MNL OL DF 294309. fol. 5^r.
- ²³² 1487. augusztus 6-án vette fel a királyné Lichtenwörthben, legalábbis ekkor kapott 50 forintot. Kuffart: Az esztergomi érsekség pénzügyei, 147. Az 1489. évi számadáskönyv szolgálatának kezdetét 1487. augusztus 7-re tette és Sopronba helyezte, illetve közölte, hogy mivel nem akarta szolgálni az érseket, nem tartoznak neki. MNL OL DF 295206. fol. 130. Utoljára 1488. március 19-én kapott zsoldot. MNL OL DF 294309. fol. 2^v.
- ²³³ Szolgálatának kezdődátumát az 1487. évi számadáskönyvben üresen hagyták. 1488. október 23-án kapott zsoldot szolgálataiért 1489. június 24-ig bezárólag. MNL OL DF 294309. fol. 5^r.
- ²³⁴ Azonosítása a gyakori név miatt bizonytalan, vö. pl. 1494: MNL OL DL 59844., Kandra Kabos: *Bakócs-codex vagy Bakócs Tamás egri püspök udvartartási számadó-könyve 1493–6 évekről*. Eger, 1887. (Adatok az egri egyházmegye történelméhez) 121–122. stb. Szolgálatának kezdődátumát az 1487. évi számadáskönyvben üresen hagyták. Utoljára az év november 12-én kapott zsoldot. MNL OL DF 295089. fol. 54.
- ²³⁵ Azonosítása a gyakori név miatt bizonytalan, vö. pl. egy Somogy megyei, hasonló nevű nemessel 1481-ben: MNL OL DL 45898. Szolgálatának kezdődátumát az 1487. évi számadáskönyvben üresen hagyták. Felfogadásának időpontja az 1489. évi kiadásokat tartalmazó számadáskönyvből adható meg. MNL OL DF 295206. fol. 131. Utoljára 1488. március 26-án kapott zsoldot. Uo. 294309. fol. 3r. 1488. április 4-én, Bécsben még ott volt Hippolit kíséretében. Uo. 295510.

Név	Lovasok száma	Szolgálat kezdete	Utolsó adat szolgálatáról	Egyéb tisztség Esztergomban
Nagylucsei Damján ²³⁷	5	1487. augusztus 7.	1490	1489–1490: udvardi tiszttartó
Szentgróti János ²³⁸	4	1487. augusztus 7.	1488. augusztus 1.	–
Horvát Jakab ²³⁹	4	1487. augusztus 7.	1490	1489–1490: udvardi tiszttartó
Szerdahelyi Miklós ²⁴⁰	4	1487. augusztus 7.	1488. március 14.	–
Marcaltói Demeter ²⁴¹	4	1487. augusztus 7.	1490	1489–1490: verebélyi tiszttartó
Sárdi Pál (Palkó) ²⁴²	4	1487. augusztus 7.	1494	1490: egyházi nemesek „tiszteje”, lovászmaster
Frank ²⁴³	5	1487. augusztus [7.]	1488. április 4.	
Pető (gersei Pető György?) ²⁴⁴	4	1487. augusztus [7.]	1487. szeptember 18.	–
Összesen	93			

²³⁶ Talán azonos Keledfalvi György fiával, Korotnai Pállal, aki azonban később kúriai jegyzőként mester címmel szerepel. Lásd pl. 1489: MNL OL DL 49371., 91023. Az 1487. évi számadáskönyv szolgálatának kezdetétől augusztus 1-jét adja meg (vö. társai esetével, ami miatt hozzá is augusztus 7-et írtunk). Az esztergomi bevonulás után, szeptember 18-án kapott kifizetést követően többet nem mutatható ki Esztergomban.

²³⁷ Az 1487. évi számadáskönyv szolgálatát augusztus 1-jétől számítja, ám az 1489. évi kötet augusztus 7-től. MNL OL DF 295206. fol. 132. Officiálisként 1489–1490-ben: uo. 295206. fol. 82–83. Vö. 1494: uo. 295225. fol. 108.

²³⁸ Az 1487. évi számadáskönyv szolgálatának kezdetétől augusztus 1-jét adja meg (vö. társai esetével, ami miatt hozzá is augusztus 7-et írtunk). Utoljára 1488. szeptember 29-én kap zsoldot, 1488. augusztus 1-ig bezárólag. MNL OL DF 294309. fol. 5^r.

²³⁹ Nem kizárt, hogy azonos Oršić Jakabbal, akinek testvére, Oršić Horvát Péter 1487-ben Nagylucsei Orbán kincstartó familiárisa. MNL OL DL 49501. Merőben bizonytalan, de lehetséges, hogy azonos Horvát Jakab királyi palotással (1496: uo. 20497.), illetve Hippolit Egerben szolgáló hasonló nevű familiárisával (1500–1501: *Estei Hippolit*, 48–49., 53., 56., 58., 80., 89.). Az 1487. évi számadáskönyv szolgálatát augusztus 1-jétől számítja, ám az 1489. évi kötet augusztus 7-től és Sopronba helyezi azt. MNL OL DF 295206. fol. 135. Officiálisként 1489–1490-ben: MNL OL DF 295206. fol. 82–83. Kérdéses, hogy azonos-e azzal a Horvát Jakabbal, aki huszárként 1487. júliusban a Zágrábba menő esztergomi küldöttség tagja volt másodmagával. Kuffart: Az esztergomi érsekség pénzügyei, 146. Az érsekséggel két Horvát Jakab is kapcsolatban állt, lásd 1494: MNL OL DF 295225. fol. 112., 124.

²⁴⁰ Az 1487. évi számadáskönyv szolgálatának kezdetétől augusztus 1-jét adja meg (vö. társai esetével). Utoljára 1488. március 14-én könyveltek el számára kifizetést. MNL OL DF 294309. fol. 2^r. Az 1488. április 4-i bécsi listán már nem szerepel.

²⁴¹ Az 1487. évi számadáskönyv szolgálatát napi dátum nélkül 1487. augusztustól, ám az 1489. évi kötet augusztus 7-től számítja és Sopronba helyezi. MNL OL DF 295206. fol. 132. Officiálisként 1489–1490-ben: uo. 295206. fol. 82–83. Vö. 1494: uo. 295225. fol. 111.

²⁴² Az 1487. évi számadáskönyv szolgálatát napi dátum nélkül 1487. augusztustól, ám az 1489. évi kötet augusztus 7-től számítja és Sopronba helyezi. MNL OL DF 295206. fol. 132. Azonos Kis Pállal (uo. fol. 164.), aki azonos Sárdi Pállal (1494: MNL OL DF 295225. fol. 67., 104.). Tisztségei 1490-ben: MNL OL DF 295208. fol. 45^r. Vö. 1489: uo. 295206. fol. 82.

²⁴³ Azonosítása a gyakori keresztnév miatt nem volt lehetséges, az esztergomi olasz nyelvű források „magyar” jelzővel illetik. – Az 1487. évi számadáskönyv szolgálatát napi dátum nélkül 1487. augusztustól, ám az 1489. évi kötet 1488.(!) augusztus 7-től számítja és Sopronba helyezi. MNL OL DF 295206. fol. 132. Utoljára 1488. március 26-án kapott zsoldot. Uo. 294309. fol. 3^r. 1488. április 4-én, Bécsben még ott volt Hippolit kíséretében. Uo. 295510.

²⁴⁴ Az esztergomi bevonulás után, 1487. szeptember 18-án kapott kifizetés után többet nem mutatható ki Esztergomban.

A Beatrix által fegyveres szolgálatra felvett bárók és előkelők kapcsán – akiket az esztergomi provizor 1488-ban találóan az érsek „nemes palotásainak” (*nobiles aulici*) vagy egyszerűen „magyar uraknak” (*domini Hungari*) nevezett²⁴⁵ – még egy feltűnő jelenségre lehetünk figyelmesek: míg az 1486. évi tervezetben a felfogadandó familiárisok származási helye tulajdonképpen az ország egész területén szóródott, addig az 1487. évi szolgálatba lépők, már akit azonosítani tudunk, zömmel Sopron környékéről és a Dunántúlról érkeztek. Ez rögtön választ is ad arra, miért tér el annyira egymástól az 1486. évi tervezet és az 1487. évi, általunk táblázatba foglalt lista: a királyné jól láthatóan kapkodva állította össze az érsek kíséretét. A korábbi listán szereplő bárókat és nemeseket hirtelenjében nem tudta magához hívni, vagy azért, mert távoli otthonaikban időztek, vagy azért, mert éppen a Bécsújhelyt ostromló királyi seregben szolgáltak. Ezért látjuk azt, hogy a kíséret minél gyorsabb megszervezése érdekében nagyrészt a Hippolit szálláshelyéül kijelölt Sopron közeléből rendelt embereket az érsekhez. Az érsekség 1489. évi számadáskönyvéből tudjuk, hogy a familiárisok szolgálatba lépésének a helyszíne Sopron, az időpontja 1487. augusztus 7-e volt,²⁴⁶ éppen az a nap, amikor Hippolit a határ menti királyi városba ért, így bizonyosak lehetünk abban, hogy az érsek Sopronban találkozott először „magyar kíséretével”. A sietség természetesen teljesen indokolt volt: Beatrix nyilvánvalóan a ferrarai hercegi ünnepélyes bevonulását, illetve a vele és a királlyal való találkozását készítette elő, és bizonyára személyes kudarcként és presztízavesztésként élte volna meg, ha nem tudja biztosítani az érsek számára az általa eltervezett előkelő kíséretet. Magától értetődő volt számára, hogy a Hippolittal érkező olaszoktól hamar a ferrarai hercegi pár fülébe jutna a híre annak, ha nem sikerül a megfelelő kíséretet az érsek mellé állítani.²⁴⁷

A kapkodás persze némi kompromisszumot követelt: noha a felfogadottak között változatlanul több „jó családból való” nemest találunk, az előző évi tervezettel összehasonlítva társadalmi státuszuk – még ha szerény mértékben is – összességében elmaradt az előző évben kiválasztott nemesekétől, és – persze itt nem zárható ki a források esetlegessége sem – tagjainak a királyi udvartartáshoz való kötődése is bizonytalanabbnak tűnik.²⁴⁸ Ez azonban a külső szemlélő számára aligha lehetett feltűnő: a lovas kíséret 93 nehézlovasból álló létszáma néhány fővel még meg is haladta az előző évi jegyzékben szereplő 86 főt, igaz, ott az egyik személy mellől elhagyták a lovasok számát. A királyné mindenképpen elérte célját: unokaöccse a királlyal való 1487. augusztus 15-i találkozásán, az ezt követő bécsújhelyi, majd a szeptember 14-i esztergomi bevonuláskor igen előkelő és nagy létszámú, vegyesen olasz és magyar kísérettel jelenhetett meg.²⁴⁹

Mielőtt tovább követnénk az esztergomi érsek magyar kíséretének történetét, röviden ki kell térnünk az 1486. évi tervezet másik két csoportjára, a gyermekekre és a vezető tisztségviselőkre. Az előbbiekkal kapcsolatban nem rendelkezünk olyan adattal, amely

²⁴⁵ MNL OL DF 294309. fol. 1^r., 2^v–3^r.

²⁴⁶ Vö. Fügedi: Az esztergomi érsekség, 514.

²⁴⁷ A ferrarai küldöttség előtti „hatalmi reprezentáció” fontosságára lásd Bonfini: *Rerum*, IV. VIII. 61.

²⁴⁸ A három vagy négy bárón, illetve a két Márkuson kívül egyelőre egyik kísérettag királyi vagy királynéi udvartartáshoz való tartozásáról sincs adatunk.

²⁴⁹ Az augusztus 15-i találkozásiról és a bécsújhelyi, majd a szeptember 14-i esztergomi bevonulásra lásd MorSELLI: *Ippolito*, 53–56.

segítene eldönteni, hogy az egyes kijelölt gyermekek valóban az érsek mellé kerültek-e. Egy keltezetlen levél 1487 elejéről arról számol be, hogy a Hippolit mellé kijelölt bárói gyermekek készen állnak a szolgálatra, de amíg az érsek nem érkezik az országba, nem érdemes őket összehívni.²⁵⁰ Eleonóra hercegné 1487. júliusi levele is azt sejteti, hogy a bárói gyermekek Esztergomba küldésének a terve mindvégig napirenden maradt: mint láttuk, Beatrix szemrehányást tett nővérének, hogy Ferrarából gyermekeket is küldött Hippolit kíséretében, a magyar bárófiának szánt külön tanár ügyét viszont továbbra is a szívéen viselte.²⁵¹ Nagyon is csábítónak tűnik a gondolat, hogy a Jagelló-kor néhány főpapja, mint például Ország János, Csáki Miklós, Várdai Ferenc vagy Móré Fülöp már egyházi pályafutásuk, illetve némelyikük esetében itáliai egyetemjárásuk²⁵² előtt olasz környezetben élhettek Esztergomban, ami egyébként megmagyarázná Móré esetében, hogy első velencei követsége idején, 1505-ben miért tekintették „megolaszult” magyarnak,²⁵³ de ezt bizonyítani sajnos nem lehet. Mivel a terveknek megfelelően a gyermekeknek nem járt fizetés, csak ruházni és élelmezni kellett őket,²⁵⁴ az érsekség számadáskönyveiben általában csak összefoglalóan, név nélkül említik őket. A kivételt Frangepán Bernát gróf rokonai képezik: 1488-ban egy bizonyos Bertalan,²⁵⁵ két évvel később ugyanőt és Lukácsot emlegetik.²⁵⁶ Rajtuk kívül később ismert még két magyar (Jani és Lackó), illetve négy olasz apród is.²⁵⁷ Azt, hogy Bernát gróf fia, Mátyás végül Esztergomba került, nem tudjuk, bár könnyen elképzelhető, hiszen Hippolit Bécsben egy alkalommal bizonyosan együtt játszott a Frangepán fiúkkal, ami nagy örömet okozott az őket szemlélő királynénak és környezetüknek.²⁵⁸ A gyermekek kapitányának szánt Bátor György hosszabb ideig biztosan nem élt Esztergomban, hiszen az említett 1490. évi forrás szerint nagybátyja, Bátor István vajda Corvin János királyfi mellett tartotta őt.²⁵⁹ Bizonyos tehát, hogy valamennyi változás bekövetkezett az 1486. évi tervezethez képest, de ennek pontos mértékét nem tudjuk meghatározni.

Ami az 1486. évi jegyzékben említett esztergomi tisztségeket és betöltőiket illeti, itt ugyancsak jelentős eltéréseket figyelhetünk meg. A három esztergomi kanonok közül egyedül az évek óta vikáriusként működő Ibfalvi Tamás viselte továbbra is a neki szánt tisztséget (pontosabban fogalmazva: nem váltották le arról). A kancellári és a provizori feladatkört már Hippolit érkezése előtt betöltötték, méghozzá mindkettőt láthatóan a

²⁵⁰ Dipl. Eml. III. 264. (A forrás „ceteri homines” alakban feltehetően a familiárisokra is utal, nemcsak a gyermekekre.)

²⁵¹ Dipl. Eml. III. 315–317.

²⁵² Csáki Miklós 1499-ben Padovába (Tonk Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*. Bukarest, 1979. 308. 1826. sz.), Móré Fülöp 1496-ban – talán már 1491-től – Bolognába (Fedeles: *Egy Jagelló-kori*, 48.), Várdai Ferenc 1500-tól Padovába járt (C. Tóth: *Várdai Ferenc*, 19.).

²⁵³ Szovák Márton: Újabb adatok Csulai Móré Fülöp diplomáciai pályájához. In: *Vestigia*, III. 199.

²⁵⁴ 1486. augusztus 4.: MNL OL DF 294499. Vö. 1488: uo. 294309. fol. 82^v. (A gyermekek subáira Bécsbe küldenek 150 báránybórt.)

²⁵⁵ 1488: MNL OL DF 294309. fol. 22^v., 42^v., 65^r. (Bernát gróf „frater”-e), 65^r. (Bertalan, Bernát gróf rokona).

²⁵⁶ Kuffart: *Modenában őrzött*, 92.

²⁵⁷ Uo. 194.

²⁵⁸ 1487. augusztus 26.: MNL OL DF 294778. (Részletesebben lásd feljebb.)

²⁵⁹ Dipl. Eml. IV. 195.

királyné kívánsága szerint: mint láttuk, az előbbi 1487 elején Aragóniai János egykori kancellárjára (titkárára), Vincenzo Pistacchióra bízta, a mindennapi gazdálkodást végző, kulcsfontosságú provizori tisztet pedig az év közepén Battyányi István kapta meg.²⁶⁰ Ő évekkel korábban királyi palotásként mutatható ki, de esztergomi működése²⁶¹ idején a királynénak is beszámolóval tartozott,²⁶² sőt legalább egy esetben tőle kapta fizetését is.²⁶³ A tervezetben szereplő két olaszra, Tadeo di Lardira és Francesco de Bagnacavallóra az udvartartás (vagy csak olasz részének), illetve az érsek személyes ruha- és kincstárának irányítását bízta, míg a „kincstartói” vagy számvevői feladatokra a szintén Ferrarából érkező, de csupán alacsonyabb rangú alkalmazottnak számító Pietro Pincarót jelölték ki.²⁶⁴ Felidézve, hogy az érsekség kormányzóját (Beltrame Costabili) a ferrarai udvar, az egykor János bíborost is szolgáló esztergomi várnagyot (Alfarello Ferracci) a királyné delegálta, jól látható, hogy az 1486. évi tervezettől eltérően az esztergomi udvartartás vezetőinek zöme olasz lett, akik közvetve vagy közvetlenül a királynénak is engedelmességgel tartoztak. Battyányin kívül a fegyveres kíséret kapitányát, Márkus Lászlót tekinthetjük még vezető magyar tisztségviselőnek, esetleg az érsek segédpüspökét, az 1468-tól Esztergomban szolgáló Túronyi Mihályt,²⁶⁵ akinek a fizetését azonban – a vikáriuséhoz hasonlóan – nem az érsekségnek kellett kigazdálkodnia, e célból nyilván különböző egyházi javadalmak voltak a kezén.²⁶⁶ Persze nem kizárt, hogy az olaszok és a magyarok közötti „hangsúlyeltolódás” részben látszólagos volt, mert Hippolit érkezése után nem hallunk az 1486. évi tervezetben szereplő „udvari tisztségek” betöltéséről. A számadások nem említik az udvarmestert (csak Lardi *sescalco* tisztségét), sem a lovászmestert (csak egy-egy alacsonyabb rangú olasz és magyar istálló mestert, Emerico Raconsalvót és 1488 tavaszától egy bizonyos Imrét),²⁶⁷ az asztalnokot és a pohárnokot, de ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy ilyeneket nem is jelöltek ki. Az elkövetkező évek során csupán az egyik, 1490. évi latin nyelvű számadás említi, hogy a máskor csupán fegyveres szolgálata kapcsán szereplő Ostfi László volt az érsek udvarmestere, Sárdi Pál pedig az érseki prédiálisok előjárója és lovászmester.²⁶⁸ Ez alapján a familiárisok egyike-másika 1487-ben is kaphatott tisztséget az érseki udvarban, de erre nem maradt bizonyíték.

Az 1486. évi tervezetre és az 1487-ben létrejött udvartartásra tekintve az a benyomásunk támad, hogy míg az előbbi a király és királyné együttes elgondolását tükrözi, utóbbin inkább csak a királyné szándékai látszanak. Ennek hátterében több ok is állhatott:

²⁶⁰ Az első provizorságára vonatkozó adat 1487. július 2-ről maradt fent. Kuffart: Az esztergomi érsek pisetum-jövedelme, 95.

²⁶¹ Pályafutására és esztergomi működésére lásd uo. 95–99.

²⁶² 1488 júliusában a királyné Pozsonyba, majd Bécsbe hívatta hosszabb időre. MNL OL DF 294309. fol. 57^r.

²⁶³ 1489-ben a királyné 200 forintot utaltat ki neki a körmöci kamarából. Beatrix oklt. 260. Vö. a fizetéséről szóló megállapodással. Kuffart: Az esztergomi érsek pisetum-jövedelme, 95–96.

²⁶⁴ Minderre lásd feljebb, az olasz kíséretéről írottakat.

²⁶⁵ C. Tóth: *Magyarország késő középkori főpapi archontológiája*, 27.

²⁶⁶ Az esztergomi számadáskönyvek sosem tesznek említést a segédpüspök és a vikárius fizetéséről.

²⁶⁷ Imre három lovassal teljesített szolgálatot 1488. március 26-tól. MNL OL DF 295206. fol. 134.

²⁶⁸ Uo. 295208. fol. 38^r. (Ostfi), 45^r. (Palkó). Ugyanez a számadáskönyv a drégelyi várnagy Márkus Pétert egyúttal kapitánynak is nevezi, valószínűleg ő volt az érseki bandérium/kíséret előjárója, mint egykor unokabátyja. Uo. fol. 38^r.

egyfelől Mátyás az érsekséggel, így az udvartartás megszervezésével kapcsolatos ügyeket jól láthatóan a királyné hatáskörébe utalta, másfelől a bécsújhelyi ostrom idején nyilvánvalóan kevésbé tudott az érsekség ügyeibe belefolyani és arról feleségével egyeztetni. Ha az összképet nézzük, egyértelmű, hogy Beatrix 1487 nyarán eleget tett egy évvel korábbi ígéretének, és Hippolit mellé valóban fejedelmi kíséretet és udvartartást szervezett. Talán már a kortársakban is felmerülhetett azonban a kérdés, fenn is tartható-e hosszú távon Esztergomban ez a reprezentatív, de rendkívül költséges udvartartás?

A „fejedelmi kíséret” végnapjai (1488)

Négy nappal azt követően, hogy Hippolit 1487. szeptember 14-én ünnepélyesen bevonult Esztergomba, Battyányi István provizor szétosztott egy nagyobb összeget az érsekkel érkező előkelő magyar kíséret tagjai között. Az érsekség számadáskönyve szerint kettejük számára ez volt az utolsó kifizetés: aligha lehet a helyzetet másként értelmezni, mint hogy „Pető” és Korotnai Pál csak az esztergomi bevonulásig vállalta az érsek szolgálatát, utána négy, illetve öt lovasból álló egységeikkel elhagyták környezetét.²⁶⁹ Ha Pető valóban azonos gersei Pető Györggyel, a dunántúli főúr talán visszatért a királyné mellé, akinek udvartartásához tartozott. Ez a jelenség ismét azt sejteti, hogy a királyné a kíséret szervezése közben, bizonyára a sietség miatt több átmeneti megoldásra is rákényszerült. Nem sokkal később, talán a Ferrarába visszatérő olaszokat Zágrábig kísérő, Márkus László kapitány által vezetett küldöttség Esztergomba való visszaérkezése után,²⁷⁰ kilépett a szolgálatból az öt lóval szolgáló Nemes Mihály is, aki utoljára november 12-én kapott zsoldot.²⁷¹

A kíséret „olvadását” néhány hónappal később maga a kapitány, Márkus László tette végleg szembetűnővé. Utoljára 1488 februárjában hallunk esztergomi jelenlétéről, ezt követően elhagyta az érseki székvárost. Amikor szervezni kezdték Hippolit 1488. tavaszi bécsi utazását, vissza akarták őt hívni, de nem jártak sikerrel: valószínűleg Márkust a házasságával szerzett délvidéki uradalmak ügyei szólították a távolba. De hogy „hivatalosan” elhagyta-e az érseki udvart 16 fős lovascsapatával, nem tudjuk: utoljára 1488 őszén szerepel a hazai forrásokban, nem sokkal később elhunyt.²⁷²

Mindebből az következett, hogy Hippolit érsek 1488. tavaszi, bécsi útja előkészítésekor az előző évi 93 lovasból már csak 63 állt rendelkezésre. Tadeo di Lardi 1488. április 4-i levelének köszönhetően pontosan tudjuk, kiknek a kíséretében vonult be a gyermek érsek

²⁶⁹ MNL OL DF 295089. fol. 55–56. Igaz ugyan, hogy ez évben Nagylucsei Damján is csak szeptember 1-jén és 18-án kapott fizetést (uo. fol. 55.), de ő szerepel a későbbi évek számadáskönyveiben is.

²⁷⁰ Uo. fol. 53. (Eszerint Márkus László kapitány szeptember 18-án akkor kapott zsoldot, amikor Zágrábra készült.)

²⁷¹ MNL OL DF 295089. fol. 54.

²⁷² A kormányzó 1488. március 23-án menesztett egy küldöncöt Márkus László után. MNL OL DF 294309. fol. 64. Márkus 1485 után vette feleségül Matucsina Zsigmond özvegyét, Nagyvölgyi Ilonát, akinek kezével a Baranya megyei matucsina és a Valkó megyei nevai uradalom birtokába került. Utoljára 1488 szeptemberében szerepel, amikor Baranya megyei jobbágyságait említik. 1488: *A pécsváradai konvent hiteleshelyi oklevéltára 1254–1526*. Szerk., bev. tan. írta Kőfalvi Tamás. Szeged, 2006. 836. sz. Vö. 1491; MNL OL DF 233472., 1506; MNL OL DL 82238.

az Osztrák Hercegség fővárosába,²⁷³ és ebből következtetéseket vonhatunk le arról, miképpen képzelte el az érseki udvar a felmerült nehézségek orvoslását. Lardi két kategóriát különböztetett meg: a királyné által újonnan felvett személyeket (13 fő – 63 lovas), illetve az érsekség régi alkalmazottait (13 fő – 32 lovas).²⁷⁴ Az első csoportba az 1487. augusztusban felfogadott előkelő kíséret tagjait – az érsek „palotásait”, avagy a „magyar urakat” – sorolta, míg a másodikba a már régebb óta az érsekség szolgálatában álló, alacsonyabb rangú „officiálisokat”. A két társaság szerkezetileg is különbözött egymástól: utóbbiak zömmel csak 1-2 csatlóssal érkeztek, és az sem zárható ki, hogy a lovasok egy része – az előző évi zágrábi küldöttség tagjaihoz hasonlóan – könnyű fegyverzettel rendelkezett csupán. A külső szemlélő számára elsősorban ez különböztethette meg őket a nehéz fegyverzetű lovasokat felsorakoztató, talán díszesebben is felszerelt első csoporttól, és nem az, hogy az Esztergomot környező régió kisnemeséből, sőt valószínűleg érseki prédiálisokból is verbuválódtak.²⁷⁵ A két csoport együttes létszáma 95 lovas volt, azaz egyértelmű, hogy az érsekség vezetői ragaszkodtak a százat megközelítő eredeti létszámhoz, de a távozó előkelő személyeket nem kívánták hasonló felszereltségű és származású nemesekkel pótolni.

A kíséret fejedelmi jellegének a végét egyértelműen a három báró (Ellerbach István és a két Kanizsai), illetve négy további nemes (Szentgróti, Szerdahelyi, Török és „Frank”) távozása jelzi a bécsi utazás utáni hónapokban. Alig telt el tehát egy év, és az 1486. évi tervezetben Hippolit mellé rendelt, majd változó összetételben 1487-ben felfogadott előkelő kíséret már a múlté volt. De milyen okok állhattak felbomlásának a hátterében? A kérdést magától értetődően mindkét fél szempontjából érdemes megvizsgálnunk. A familiárisok, és különösen a bárói származásúak, feltehetően nem érezték a külföldi, ráadásul gyermekkorú esztergomi érseknek nyújtott szolgálatokat ugyanolyan presztízsértékűnek, mint amelyet a korszakban a királyi udvarhoz való tartozás biztosított, és előbb-utóbb bizonyára távol maradtak, elmaradoztak Esztergomból. Ez állhatott az 1489. évi esztergomi számadáskönyv egyik, régi adóssággal kapcsolatos lakonikus megjegyzése mögött, miszerint Kanizsai István „el lett bocsátva, mert nem szolgált az egyezésnek megfelelően, ezért nem tartozunk neki semmivel”.²⁷⁶ Ellerbach István esete még inkább beszédes: neki 1488. december 5-én Orbán kincstartó utalt ki 200 forintot a veszpéri királyi adóból, amelynek felére azért volt jogosult, mert korábban Hippolit érseknek szolgált, felére pedig azért, hogy felkészüljön arra a római követségre, amelyre Geréb

²⁷³ MNL OL DF 295510.

²⁷⁴ „Tuclt li supradicti li à messo novamente la maestà de madama con monsignore [...] Officiali vechi...” MNL OL DF 295510. Itt jegyezzük meg, hogy az első csoport létszáma valójában 15 lehetett. A fizetési listákon Szentgróti János minden esetben négy, Nagylucei Damján pedig öt lovassal szerepel, Lardi ezúttal viszont 8, illetve 9 lovas írt a nevük mellé. Ez legkönnyebben úgy magyarázható, hogy a bécsi listáról véletlenül maradt le Kanizsai István és Szerdahelyi Miklós, akiknek a lovasait Szentgrótihoz és Nagyluceihez számolták.

²⁷⁵ A Lardi által felsorolt „régii alkalmazottak”: Bodméri Barnabás, Túri István, Szabó István, Szentkirályi Egyed, Cseh Péter, Cinkota András, Mocsa Albert, Tomori Bernát, bizonyos Bálint, Ragyolci Mihály, Antal deák és két olasz. MNL OL DF 295510.

²⁷⁶ „Notta che el ditto [sc. Kanizsai] fu lizenziatto et perché non havea servito d'acordo, resta ad haver nulla per farni notta.” MNL OL DF 295206. fol. 130.

Péter társaságában küldte a király.²⁷⁷ Nem kizárt e forráshely alapján, hogy a királyi udvar vagy maga a királyné a Hippolit szolgálatába álló báróknak esztergomi fizetésükön túl további összegeket is ígért, mintegy kárpótlásul, amiért kevésbé a rangjukhoz méltó szolgálatot kellett ellátniuk. Amint azonban tehették, talán a szolgálataikra számító király beleegyezésével, megszabadultak a nem kívánt köteléktől. Igen szembetűnő, kik maradtak hosszú távon – legalább Mátyás király 1490. tavaszi haláláig – az eredeti csapatból: egyfelől a kevésbé előkelő nemesek, akik bizonyára megtalálták számításaikat érseki familiárisként is, másfelől az előkelőbbek közül azok, akik az érseki udvartól egyéb tisztséget is elnyertek a familiárisi szolgálaton túl: Márkus Péter drégelyi várnagy és az érseki kíséret kapitánya lett, Ostfi László pedig érseki udvarmester.²⁷⁸

Az érsekség gazdálkodása szempontjából az előkelő kíséret fizetése ugyancsak szokatlan és rendkívüli kiadást jelentett: mint láttuk, egy évre kivetített zsoldjuk messze meghaladta az udvartartás többi csoportjának – az olasz és a magyar személyzetnek – a fizetését. Szokatlannak azért tekinthető, mert a „magyar urak” ismereteink szerint nem vállaltak birtokigazgatási feladatokat, kizárólag Hippolit úti és udvari kíséretét biztosították, szükség esetén esetleg az érseki bandérium irányítását vállalhatták volna magukra, így az érsekségnek egyszerre kellett gondoskodnia ennek a reprezentatív jellegű kíséretnek, illetve a birtokigazgatást végző, szintén lovaskatonákkal szolgáló официálisoknak a fizetéséről. Ahogy az előbbi zöme lemorzsolódott, 1489-ben a két csoportot összevonták és mindenkiel új szerződést kötöttek: a kíséret megmaradt tagjait is túlnyomórészt tisztartói körzetek élére ültették, több esetben párosával, a korábbi tisztségviselőket pedig, akik mellé új tagokat is toboroztak, több lovaskatonára tartására szorították, hogy szükség esetén az érsek kíséretét, háború idején pedig bandériumát alkothassák.²⁷⁹ Ez a rendszer már tipikusan magyar főpapi udvartartásnak tekinthető,²⁸⁰ és olyannyira bevált, hogy később Hippolit egri püspöksége idején is hasonlót fedezhetünk fel.²⁸¹

A korszak legfontosabb hazai történetírója, Antonio Bonfini hosszú leírást szentelt művében Hippolit érsek jellemzésének és 1487. augusztusi megérkezésének. Nála olvasható az az érdekes megjegyzés, miszerint a bécsújhelyi őrőség elvonulása után Mátyásnak „leg-sürgősebb dolga Hippolit meghívása volt, hogy annak olasz kísérei alaposan felmérjék az ostrom és a diadal jelentőségét, e mind a királyhoz, mind a szemlélőhöz méltó eseményt”.²⁸² Ennél egyértelműbb formában ritkán fogalmazzák meg egy uralkodó reprezentáció iránti igényét: Mátyás érthető módon nem felesége unokaöccse, hanem annak Itáliába visszatérő kísérete előtt kívánta megmutatni hatalmát és gazdagságát, és azért váratta a gyermek érseket bő egy hétig a közeli Sopron városában, hogy elsősorban bécs-

²⁷⁷ MNL OL DL 19452.

²⁷⁸ Az adatokat lásd az 1. táblázatban.

²⁷⁹ Mivel Fügedi Erik tanulmányában 1489-től elemzi az érsekség gazdálkodását, csak ezt az 1489-től kimutatható „régí-új” rendszert ábrázolja. Fügedi: *Az esztergomi érsekség*, 512–513. Vö. uo. 514.

²⁸⁰ Vö. uo. 89.

²⁸¹ *Estei Hippolit*, passim.

²⁸² Bonfini: *Rerum*, IV. VIII. 61. Magyar fordítása: Antonius Bonfini: *A magyar történelem tizedei (1497)*. [Ford. Kulcsár Péter.] Bp., 1995. 498.

új helyi sikerei és nagyszabású diadalmenetének színpompás részletei jussanak el Itália fejedelmi udvaraiba. Ez az „időhúzás” persze azzal járt, hogy a királynak és a királynénak időközben előkelőbbnél előkelőbb követeket illet küldenie Sopronba: mint azt Hippolit kíséretének vezetője kissé túlozva megemlíttette, szinte óránként érkezett valaki a királynétól.²⁸³ Az olaszokat különösen a hírből Itáliában is jól ismert Bátor István vajda megjelenése nyugtázta le, aki ötszáz lovassal kereste fel az érseket, és akiről döbbenettel jegyezték meg, hogy 16 ezer katonának parancsol.²⁸⁴ Bonfini szót ejtett a Mátyás által Hippolit és a „ferrarai nemesség” iránt tanúsított figyelmességéről, majd a hazájába visszatérő küldöttség igen gazdag megajándékozásáról is:²⁸⁵ csupa olyan momentumról van szó, amelynek híre a magyar király szándékának megfelelően valóban eljutott Itáliába, sőt, mint láttuk, még a ferrarai krónikákban is lecsapódott.²⁸⁶ Az írásunkban bemutatott, Hippolit érsek udvartartásának megszervezésével kapcsolatos jelenségek hasonlóképpen a magyar királyi és a ferrarai hercegi párok hatalmi reprezentáció iránti igényét szemléltetik. Ferrarában ugyanúgy fontosnak ítélték, hogy a herceg fiának nagyszámú kísérete – az azt vezető Borso da Correggio grófi rangjával és műveltségével, Costabili apostoli protonotárius és Montagnana püspök magas egyházi méltóságával, a küldöttség előkelő tagjaival, a tisztségviselők szakértelmével és a művészekkel – bemutassa az Este-ház hatalmát a magyar királyi udvarban, mint ahogy Beatrix királyné számára is elsődleges jelentőségű volt, hogy ország és világ, azaz alattvalói és itáliai rokonsága előtt egyaránt bizonyítsa, milyen fejedelmi kíséretet tud magyar királynéként unokaöccse mellé rendelni.

Hippolit esztergomi udvartartásának fent bemutatott szervezésében kétségtelenül maga Beatrix volt a hangadó, akkor is, ha az a szándék, hogy Aragóniai János bíboros halála után a következő érsek is a rokonságából kerüljön ki, tökéletesen találkozott Mátyás király elképzeléseivel – mások mellett az itáliai kapcsolatok erősítése, vagy a gazdag érsekség erőforrásainak az udvar felügyelete alatt tartása terén –, és bizony még saját alattvalóival szembeni közismert bizalmatlanságával is.²⁸⁷ A hadakozó király 1487-től éppúgy szabad kezet adott feleségének az esztergomi érsekség ügyeiben, ahogy az érsekségért rendkívül hálás ferraraiak is magától értetődőnek tekintették, hogy a végső szót nemcsak az érsekség irányításában, hanem Hippolit udvartartása terén személyi kérdésekben is Beatrix mondja ki, aki nem is habozott hazaküldeni a Ferrarából érkező segédpüspököt és kancellárt. Eleonóra hercegné alkudozások nélkül igyekezett teljesíteni húga minden, fia udvartartására vonatkozó kérését, hiszen Hippolit olyan főpapi méltóságra és jövedelemre tett szert a Magyar Királyságban, amilyenre Ferrarában nem számíthatott. Az esz-

²⁸³ 1487. augusztus 21.: „il secondo dì che stemo in Suppronio la maestà de la regina mandò da monsignore nostro reverendissimo dui ambascatori, uno preposito e un altro gentilomo, poi ogni hora mandava quando uno et quando un altro.” Borso da Correggio levele. Morselli: *Ippolito*, 54.

²⁸⁴ Morselli: *Ippolito*, 53–54. Vö. Bonfini: *Rerum*, IV. VIII. 72–73.

²⁸⁵ Bonfini: *Rerum*, IV. VIII. 76., 117.

²⁸⁶ Vö. pl. Zambotti: *Diario*, 189. („A dì 25, de Agosto. El re de Ongaria prexe Cita Nova, che hera de l'imperatore, e ge intrò con grandissimo triumpho e con tuto lo exercito, et havea in compagnia lo reverendissimo arcivescho de Strigonia, don Hippolito Da Este, de anni octo, suo nepote, perché re Mathias havea per molgie una sorella de la duchessa nostra madona Heleonora. E con lo dicto re gè heran anche la rezina e tuti li baroni.”)

²⁸⁷ Vö. Horváth: A „mérgek” Beatrix, 141–142., 169.

tergomi tisztségviselők, akár magyarok, akár a királyné és testvérei környezetéből származó nápolyiak, akár ferrariaiak voltak – jól láthatóan lojalitással tartoztak a királynénak, egy jelentős részük eleve neki is köszönhette kinevezését. A királyné érsekség feletti irányítása még inkább szembetűnővé vált Mátyás halála után, Beatrix Esztergomba költözésével, nem kis fejtörést okozva ezzel Costabili kormányzónak, akinek ezután a kettős udvartartás igényei között kellett egyensúlyt teremtenie.²⁸⁸

Aligha volt valaha esztergomi érseknek olyan udvartartása, mint Hippolitnak 1487–1488 folyamán: az előkelő olasz tisztségviselők, a bárókat is felsorakoztató magyar nemesi kíséret, a nagyszámú, vegyesen magyar, ferrarai és nápolyi személyzet színes, fejedelmi környezetet biztosítottak a királyi vérből származó gyermek érseknek. Az esztergomi érsekség gazdálkodását vizsgáló Fügedi Erik 1960-ban megjelent tanulmányában az érsek környezetét pazarló és túlméretezett reneszánsz udvarnak írta le, ahol – különösen az olasz – személyzet zömének még kézzel fogható – tehát birtokigazgatási, katonai – teendői sem voltak.²⁸⁹ A megközelítést tévesnek érezzük, hiszen értelemszerűen nem az érseki udvar volt a gazdálkodás kedvéért, hanem az utóbbi feladata volt az, hogy biztosítsa az előbbi fenntartását. Eleonóra és Beatrix azon igénye, hogy Hippolit esztergomi udvartartása ne csak magyar személyzetből álljon, magától értetődő volt, és elengedhetetlennek tűnt ahhoz, hogy a gyermek valamennyire otthon érezze magát az idegen országban, nem beszélve arról, hogy a magas színvonalat képviselő, ferrarai jellegű adminisztrációnak köszönhetjük a Modenában fennmaradt sokrétű esztergomi és egri forrásanyag létrejöttét. Túlzónak nem is az olasz személyzet, hanem inkább a magyar királyi pár által presztízs-szemponctokból 1486 nyarán eltervezett, bárókból és előkelő nemesekből álló magyar kíséret tűnik, amely valóban meghaladta az érsekség teherbírását. A fent bemutatott 1488–1489. évi változások azonban jól mutatják, hogy az érsekség tisztségviselői – bizonyára a királyné beleegyezésével – számot vetettek azzal, hogy még Esztergom sem tudja hosszú távon ezt a kíséretet biztosítani, és a struktúra átalakításával, a kíséret maradékanak tisztartói körzetek élére helyezésével az érseki udvartartás magyar részét hasonlatossá tették a többi korabeli főpapi udvarokhoz, elengedve a fejedelmi reprezentáció illetén kifejezését.

Érdekes jelenségnek tűnik, hogy az 1486. évi tervektől kezdve 1488-ig a királyi és az érseki udvar között komoly személyi átfedések, szoros kapcsolatok mutathatók ki, hiszen Mátyás és Beatrix elsősorban a királyi udvartartás állományából kívánta Hippolit előkelő magyar kíséretét megszervezni. A magyar szokásoktól eltérően kialakított kíséret előkelőbb tagjai jól láthatóan nem érezték rangjukhoz méltónak a gyermek érsek szolgálatát, ami megmagyarázza gyors lemorzsolódásukat. Önmagában persze a királyi és az érseki udvar közötti kétirányú mobilitás nem példa nélküli a későbbi évtizedekben sem, ez azonban már egy egészen más jelenség: a királyi udvar jellemzően az érseki birtokigazgatásban és egyúttal bandériumban szolgáló kis- és középbirtokos nemeseket szívta fel nagyobb számban, különösen az érsekek távozása vagy halála után (példaként gondoljunk a palotás-kapitányként, majd szörényi bánként és királyi követként szolgáló Bélai Barnabásra, aki

²⁸⁸ Vö. Kuffart: *Modenában őrzött*, 201–211.

²⁸⁹ Fügedi: *Az esztergomi érsekség*, 525–526.

korábban Hippolit gútai tisztje volt),²⁹⁰ az viszont alighanem csak kivételesen fordult elő, hogy az érsekek egykor a királyi udvarban szolgáló, tapasztalt nemeseket fogadtak fel.²⁹¹ Hippolit 1486-ban megtervezett, majd 1487-ben megszervezett udvartartása így minden szempontból rendhagyónak tűnik.

²⁹⁰ Béla Barnabás talán Beatrix környezetéből (vö. 1492: Beatrix oklt. 231.) került Hippolit udvarába, ahol 1492–1495 között bizonyosan gútai tiszttartóként, 9 lovassal szolgált. Lásd az esztergomi érsekség számadáskönyveinek adatait, pl. 1494: MNL OL DF 295225. fol. 56. Vö. 1495: uo. 205856., 205888. Talán Hippolit Egerbe történő áthelyezése után került a királyi udvarba, ahol 1499–1501-ben palotáskapitány (MNL OL DL 72933., MNL OL DF 260473., uo. 273347.), 1503-tól haláláig szörényi bán (Arch. I. 152–153.). Királyi követségeire lásd Lakatos Bálint: A király diplomatái. Követek és követségek a Jagelló-korban (1490–1526). II. Adattár. *Történelmi Szemle* 62 (2020) 331. Egy-egy további adat: Ragyóci Mihály huszárként 1487 és 1489 között mutatható ki Hippolit környezetében (Kuffart: Az esztergomi érsekség pénzügyei, 146., MNL OL DF 295206. fol. 135.), 1494-ben és 1499-ben királyi palotás (RPRH 877., MNL OL DF 260480.). Horvát Jakabra lásd az 1. táblázatban szereplő adatokat. Szemere Kelemen 1493–1494-ben bizonyosan Hippolitot szolgáltatta (MNL OL DF 295226. fol. 135.), később királyi palotás, jajcai bán és pozsegai ispán (Arch. I. 141., Arch. II. 185–186.). Bakóc érsek 1521. évi halála után került az udvarba pl. Désházi István, Kerecsényi György vagy Viszolai Márk (az adatok közlésétől ezúttal eltekintünk).

²⁹¹ Pl. Gimesi Forgács Péter 1478 és 1490 között mutatható ki palotásként Mátyás udvarában (MNL OL DL 59653–654., uo. 59788.), később Bakóc Tamás egri (1493–1497: Kandra: *Bakócs-codex*, passim), majd esztergomi (pl. 1513: MNL OL DL 47036.) várnagya, közben 1501-től haláláig barsi ispán (Arch. II. 51–52.).

FÜGGELÉK

Jegyzékek Estei Hippolit esztergomi érsek udvartartásáról, illetve kíséretéről (1486–1487)

Az alábbiakban a tanulmány alapjául szolgáló, nagyrészt keltezetlen forrásokat közöljük az általunk legvalószínűbbnek tartott időrendben. Mivel nagyrészt tervezetekről van szó, amelyek szövegét utólag számos esetben megváltoztatták és kiegészítették, amely változtatások témánk szempontjából kifejezetten fontosak voltak, igyekeztünk ezek minél több elemét megőrizni és követhető módon ábrázolni: a kihúzott szövegeket kihúzással, az utólagos betoldásokat dőlt betűvel szedtük, vagy jegyzetben tüntettük fel, ha nem volt mód az eredeti dokumentumhoz hasonló megjelenítésre. Az olasz nyelvű szövegeket normalizáltuk: az ékezetek, aposztrófok használatánál, a kis- és nagybetűk írásánál, a néma *h* betű elhagyásánál a mai olasz helyesírásához alkalmazkodtunk. Az ingadozó írásmódú szavakat a szövegben fellelhető legmodernebb változat szerint egységesítettük, egyébként megőriztük a 15. századra jellemző formákat. A tulajdonneveknél és az *avere* ige alakjainál megtartottuk a szövegekben használt változatokat. Az előljárószavak és a névelők esetében a különírt, mássalhangzó-kettőzés nélküli formát nem modernizáltuk. Az egyedüli latin nyelvű forrást a korszakban használt középlatin helyesírással közöljük, ezzel szemben az egyik olasz szövegben a latin vendégszavak esetében tetten érhető a humanista *ae diphtongus* használata, így ott a többi szónál is ezt alkalmaztuk.

1.

A ferrarai udvarban összeállított tervezet Estei Hippolit esztergomi udvartartásáról és annak fizetéséről, valamint az érsek magyarországi kíséretéről (1486. július előtt)

Papírcédula két oldalán. Jelzete: Archivio di Stato di Modena, Casa e Stato, busta 386. 85. 2037. IV/2 all. c.

Keltezése: a jegyzékbe írott utólagos változtatások figyelembevételével készült a 2. számú tervezet.

[1r]

Comitiva de la famiglia che haverà a stare appresso lo illustre e reverendo monsignore di Strigonia.

Messer Beltrame di Costabili protonotario governatore	B. 5. ²⁹²	400. ²⁹³
1 + maestro Sebastiano preceptore	B. 2.	150.
2 + H capellano don Zohanne di Bagnacavallo arciprete 1°	B. 2. ²⁹⁴	100.
3 H medico maestro Baptista da Canano	B. 2.	150.
4 Francesco da Bagnacavallo camerlengo	B. 2.	100.
5 Tadeo di Lardi sescalco	B. 2.	100.
F ri Due scudieri cioè	B. 6.	200. ²⁹⁵ Superbodi Superbi, Mariano Napolitano, Pietro Jacomo de Silvia da Napoli
Tri ragazzi, Nicolò da Bagnacavallo, Ludovico da li Banchi 2	B. 3.	
Il credenziere	B. 1 ^a	
Due staffieri: lo ungarreto di messer Alberto, Hercule	B. 2.	
Il cuogo col scotto che stava cum messer Rainaldo	B. 2.	
La balia e un'altra donna	B. 2.	
Ruzenente e Zohanne Fachino per aiutante	<u>b. 2.</u>	
		33
[1v]		
Comitiva che harà ad andare in Hungaria et tornare		63+33=96 ²⁹⁶
Il magnifico messer Nicolò da Corezo	B. XX.	
Il vescovo di Montagnana	B. 5.	
U no altro vescovo	B. 5.	
Messer Chalchagnino protonotario	B. 5.	Messer Alberto di Zoboli b. 5.
Messer Tito di Strozi	B. 5.	
Messer Francesco de li Ariosti	B. 5.	
Messer Zoanne Valla	B. 4.	
Messer Filippo Bardella	B. 4.	
Francesco da la Molza	B. 4.	Pietro dal Sacrato b. 4.
Ludovico Zangarino sescalco	B. 3.	Zohanne Gualengo
Pol Zoanne spenditore	B. 2.	Nicolò Perondolo
Bartholomio Brissiano	B. 2. ²⁹⁷	Antonio Bivilaqua
Due apparechiatori	B. 2.	Rainaldo dal Sagra

²⁹² A forrásokban a személyek számának megadására használt B betű feloldása: Bocca.

²⁹³ A jobb oldali margón oszlopba rendezve szerepelnek az éves fizetésre vonatkozó számok (dukátban értendő). A négy első számot vékony vonallal az első négy sorhoz kötötték.

²⁹⁴ 1^a-ról javítva. A felső indexbe tett „a” az egyeztetésre vonatkozik, ti. „bocca una”.

²⁹⁵ Innentől lefelé bizonytalan, hogy a jobb margón feltüntetett összegek mely névhez tartoznak. További értékek a jobb oldali oszlopban: 36, 50, 50, 60. A végösszeg: 1396.

²⁹⁶ A két oldal összege, a forrásban a számok egymás alá rendezve.

²⁹⁷ 3-ról javítva.

2.

A ferrarai udvarban összeállított tervezet Estei Hippolit esztergomi udvartartásáról, illetve magyarországi kíséretéről (1486. július előtt)

Papírlap két oldalán. Jelzete: Archivio di Stato di Modena, Casa e Stato, busta 386. 85. 2037. IV/2.

Keltezése: a tervezeten még nem érvényesítették a Beatrix királyné 1486. augusztus 4-i levelében (Dipl. Eml. III. 152–154.) foglalt kéréseket.

[1r]

Comitiva de la famiglia che haverà ad stare appresso lo illustre et reverendo monsignore di Strigonia

Lo illustre et reverendo don Hippolyto		B. 1.
Messer Beltrame di Costabili protonotario governatore		B. 5.
Maestro Sebastiano da Lugo preceptore		B. 2.
Don Zoanne arciprete di Bagnacavallo per capellano		B. 2.
Maestro Baptista da Canano medico		B. 2.
Francesco da Bagnacavallo camerlengo		B. 2.
Tadie di Lardi sescalco		B. 2.
Superbo di Superbo	} scudieri	B. 6.
Mariano Neapolitano		
Pietro Jacomo di Silvia da Napoli		
Nicolò da Bagnacavallo	} ragazzi	B. 3.
Ludovico dai Banchi		
Un altro ragazzo		
Item credenziero ²⁹⁸		B. 1.
Lo hungaretto di messer Alberto	} staphieri	B. 2.
Hercule		
El francese cuogo che stava cum messer Rainaldo		B. 2.
La baila e un'altra donna Madonna Cassandra da la Penna cum suo figliolo cum un'altra donna et suo figliolo		B. 3.
Ruzenente	} per aiutanti	B. 2.
Zoane Fachino Un altro		
		B. 35

Di quelli da la violeta che voriano andare.

Del fratello di Zoanne Pincaro.

²⁹⁸ Előtte a margón rövidítve: *Rainaldo* (bizonytalan olvasat).

[1v]

Comitiva che haverà ad andare et tornare

Il magnifico messer Nicolò da Corezo		B. XX.
Il vescovo ²⁹⁹ di Montagnana		B. 6. ³⁰⁰
Messer Beltrame		B. 5.
Messer Alberto di Zoboli ³⁰¹		B. 5.
Messer Titto di Strozi		B. 5.
Messer Francesco di Ariosti		B. 5.
Messer Zoanne Valla		B. 4.
Messer Philippo Bardella		B. 4.
Antonio Bivilaqua	} uno o due di questi cum	B. 3 per cadauno
Zoanne Valengo		
Nicolò Perondolo		
Rainaldo dal Sacrato		
Ludovico Zangarino sescalco		B. 3.
Bertholomio Bressano		B. 2.
Polzoanne spenditore		B. 2.
Due apparechiatori		B. 2.
<i>Don Zohanne Martino</i>		B. 2.
<i>Il figliolo di Boldrino che condura cani da presentare</i>		B. 2.
<i>Da provedere chi conduca li cani 16</i>		B. 2.

3.

A ferrarai udvarban összeállított tervezet Estei Hippolit esztergomi udvartartásáról, a lovas és gyalogos személyek számáról (1486. július előtt)

Papírlap első oldalán. Jelzete: Archivio di Stato di Modena, Casa e Stato, busta 386. 85. 2037. IV/2. all. e.

Keltezése: a tervezeten még nem érvényesítették a Beatrix királyné 1486. augusztus 4-i levelében (Dipl. Eml. III. 152–154.) foglalt kéréseket. A 2. számú forráshoz képest új, később is előforduló nevek (pl. az orvos Sbelzarino) tűnnek fel.

²⁹⁹ vesco

³⁰⁰ Átjavítva 5-ről.

³⁰¹ Előtte a margón áthúzva: *cal*.

Comitiva per andare a cavallo a compagnare lo illustre e reverendo don Hippolyto

Lo illustre e reverendo monsignore lo arcivescovo³⁰²

Due cavalcaduri e	}	C. 3. ³⁰³	
uno mullo da ceste			
Magnifico domino Nicolò da Corezo		C. 7.	
Reverendo domino Beltrame		C. 2.	
Don Sebastiano preceptore		C. 1.	
Don Zoanne da Bagnacavallo capellano		C. 1.	
Lionello Receipta cancelliero		C. 1.	
Maestro Antonio nominato Sbelzarino			
<i>medico col garzone che haverà cura a la speziaria</i>		C. 2.	
Francesco da Bagnacavallo		C. 1.	
Thadio di Lardi		C. 1.	
Superbo di Superbo		C. 1.	
Spenditore		C. 1.	
Jacomo dal Saraxino cum uno aiutante ³⁰⁴			
e uno mullo da somma per la credenza		C. 3.	
Ludovico da li Banchi andarà suso uno di cavalli de là,			
prima di monsignore		C. 0.	B. 1.
Maestro Valentino cuogo cum il scotto		C. 2.	
Uno maestro da stalla che habii cura a li cavalli		C. 1.	
Due aiutanti da camera		C. 2.	
Madonna Casandra cum una compagna mullo uno da ceste		C. 1.	
Famigli septe da stalla per governare li cavalli		C. 7.	
Mulli tri per la letticia ³⁰⁵ et lecto et robe de monsignore		C. 3.	
Mullo uno per la comitiva		C. 1.	
Staffieri tri a pedi		C. 0.	B. 3.
Mullatieri tri		<u>C. 0.</u>	<u>B. 3.</u>
		C. 41.	B. 48.

³⁰² Arcivesco.

³⁰³ A lovasok számának megadására szolgáló C feloldása: Cavalli.

³⁰⁴ Utána kihúzva „mullo” (bizonytalan olvasat).

³⁰⁵ Lettiga: gyaloghintó.

4.

A magyar királyi udvarban összeállított tervezet
Estei Hippolit esztergomi érsek udvartartásáról és kíséretének
magyar tagjairól (1486. július 24. – augusztus 4. között, Pozsony)

Kétrét hajtott papírlap három oldalán. A negyedik oldalon közelkorú cím: *Regestrum officialium et aliorum de comitiva reverendissimi domini archiepiscopi et circa eius curiam.*

Jelzete: Archivio di Stato di Modena, Casa e Stato, busta 386. 85. 2037. IV/2. all. f.

Keltezése: a tervezetről említést tesz Beatrix királyné 1486. augusztus 4-én kelt levelében (Dipl. Eml. III. 152–154.), a benne szereplő, Ferrarából küldendő olasz személyek szereplése alapján bizonyosan a királyné és a ferrarai követ július 24-én induló pozsonyi tárgyalásai közben készült.

[1r]

Registrum officialium reverendissimi domini
archiepiscopi Strigoniensis etc.

Imprimis cancellarius	Michael lector Strigoniensis	
Item provisor et superintendens	Andreas de Gozthon prepositus Sancti Stephani	
Item vicarius	Thomas de Ibafalwa prepositus Sancti Georgii	
Item magister curie	Michael Hangach	equi VIII
Item dapifer	Demetrius Ficza	equi VI
Item pincerna	Thadeus Ithalicus	
Item magister stabuli	Petrus Marcus	equi VI
Item thesaurarius et perceptor pecuniarum	Franciscus Bagnacavallo Ithalus	

Familiares eiusdem reverendissimi
domini Strigoniensis

Item Nicolaus de Kanisa baro	equi VI
Item Warday apud dominum thesaurarium baro	equi IIII
Item Sigismundus de Bathor baro	equi IIII
Item Laczko de Lossoncz baro	equi IIII
Item Dombay minor baro	equi IIII
[1v] Item Georgius Thelegdi apud dominum thesaurarium	equi II
Item Iohannes de Zengroth	equi III

Item Damianus domini thesaurarii	equi IIII
Item Caldi	equi III
Item Osvaldus de Korlathkew	equi V
Item Raphael de Maythen	equi V
Item Balthasar Baky	equi V
Item Georgius Posar	equi V
Item Gywlay domini thesaurarii	equi IIII
Item Stephanus Zbwgay	equi VIII
Item Andreas Soldos pro emptore ³⁰⁶ extra Strigonium	

Isti omnes suprascripti sunt boni nobiles et bene possessionati atque inter primores reputati.

[2r]

Pueri eiusdem reverendissimi domini Strigoniensis

Imprimis Mathias filius comitis Bernardini
Item filius Sigismundi comitis de Sancto Georgio
Item Georgius Bathor capitaneus reliquorum puerorum
Item duo filii Bartholomei Dragfy
Item filius Ladislai Orzag de Gwth
Item filius Benedicti de Chaak
Item filius waywode Ongor
Item filius Nicolai de Warda
Item germanus Ladislai Fychor bani Boznensis
Item Franciscus nepos domini thesaurarii }
Item filius Pathochy }
Item filius iunior Nicolai Kropach }

Demptis his tribus posterius scriptis omnes suprascripti sunt filii baronum et magnatum regni Hungarie.

³⁰⁶ A hibás kifejezés talán *pro tempore*-ként (esetleg *peremptorie*-ként?) értelmezendő.

5.

A ferrarai udvarban összeállított tervezet
Estei Hippolit esztergomi udvartartásáról és annak fizetéséről
(1486. augusztus után)

Papírcédula első oldalán. Jelzete: Archivio di Stato di Modena, Casa e Stato, busta 386. 85. 2037. IV/2. all. b.

Keltezése: a tervezeten már érvényesíteni igyekeztek a Beatrix királyné 1486. augusztus 4-i levelében (Dipl. Eml. III. 152–154.) foglalt, két-két tanítóra és orvosra vonatkozó kéréseket.

Comitiva

Messer Beltrame	duc. 400
Maestro Sebastiano	duc. 150.
Il secundo preceptore	duc. ³⁰⁷
Il capellano don Zohanne	duc. 100
Il medico primo	duc. 150. 300.
<i>Il secundo maestro Augustus Benzo</i>	duc. 200.
<i>Il terzo cirugico</i>	duc. ...
Francesco da Bagnacavallo	duc. 100.
Tadeo di Lardi	duc. 100.
<i>uno cancelliero</i>	duc. 100.
Tri scudieri <i>a ragione</i>	} duc. 200.
<i>di la rata duc. 6. il mese per scudiero</i>	
Il credenziero	duc. 36.
Due staffieri <i>cum lo aiutante</i>	duc. 50.
Il cuogo col scotto	duc. 50. 40.
La balia e un'altra donna	duc. 60.
 <i>uno cancelliero</i>	 duc. 100.
<i>secundo medico</i>	duc. 200.
<i>Superbo</i>	duc. 72.
<i>Pincaro</i>	72.
<i>Pedro Jacomo</i>	60.
<i>un tesoriero</i>	60.

³⁰⁷ Számadat nélkül.

6.

A ferrarai udvarban összeállított tervezet
Estei Hippolit esztergomi udvartartásáról, illetve magyarországi kíséretéről
(1486. augusztus és 1487. január között)

Két példányban: 1. Kétrét hajtott papírlap belső (2. és 3.) oldalain, javítások nélkül (az alábbi közlés erre támaszkodik). 2. Kétrét hajtott papírlap belső (2. és 3.) oldalain, számos javítással, kiegészítéssel (változatait lásd a jegyzetekben, M betűvel jelezve). Jelzet: Archivio di Stato di Modena, Casa e Stato, busta 386. 85. 2037. IV/2. all. a.

Keltezése: a tervezeten már érvényesítették a Beatrix királyné 1486. augusztus 4-i levelében (Dipl. Eml. III. 152–154.) foglalt, két-két tanítóra és orvosra vonatkozó kéréseket, valamint 1487. január 4-re már döntés született arról, hogy a ferrarai udvarnak nem kell várnagyot küldenie Esztergomba, mert a tisztségre Aragóniai János egykori várnagyát teszi meg a királyné (Dipl. Eml. III. 235.). Emiatt húzhatták ki a várnagyot a listából.

Lista di tuta la comitiva che ha ad andare in Hungaria cum lo illustre et reverendo monsignore don Hippolyto da Este protonotario apostolico et electo archiepiscopo di Strigonio etc. et la quale comitiva in parte ha ad remanere là oltre, et in parte haverà a ritornare indreto dapoi che l’haveranno a compagnato là oltre ut infra, videlicet:³⁰⁸

Comitiva sua che ha a rimanere in Hungaria

In primis lo illustre et reverendo monsignore don Hippolyto soprascritto	B. 1.
Lo reverendo monsignore lo vescovo	B. 6.
Lo reverendo messer Beltrame protonotario et governatore	B. 5.
Messer don Sebastiano da Lugo preceptore di monsignore	B. 2.
Un altro preceptore per quelli zentilhuomini puti	B. 1.
Don Zoanne da Bagnacavallo capellano	B. 2.
Uno cancelliero <i>Leonello Recepta</i> ³⁰⁹	B. 2.
Maestro Antonio Sbelzarino medico per monsignore	B. 3.
Maestro Augustino Benzo medico per la famiglia	B. 2.
Francesco da Bagnacavallo camerlengo	B. 2.
Tadio di Lardi sescalco	B. 2.
Superbo di Superbi	} scudieri
Piedro Jacomo da Napoli	
.... ³¹⁰ fratello di Zoanne Pencaro	

³⁰⁸ M: Lista di tuta la comitiva che ha ad andare in Hungaria cum lo illustre et reverendo don Hippolyto da Este protonotario apostolico et electo archiepiscopo di Strigonio etc. la quale comitiva in parte ha ad rimanere là oltre, et in parte haverà a ritornare indreto, dapoi che l’haveranno a compagnato là oltra, ut infra, videlicet.

³⁰⁹ M: a név hiányzik.

³¹⁰ M: Pandolfo de la baila.

Uno ³¹¹ tesoriero ben intendente di compti		B. 2.
Jacomo dal Sarasino credenziere cum uno aiutante ³¹²	}	B. 2.
Ludovico dai Banchi ³¹³		
Nicolomaria da la Penna ³¹⁴	}	ragazzi
Un altro ³¹⁵		B. 3.
Hercule	}	
Hungareto ³¹⁶		staffieri
Un altro ³¹⁷		B. 3.
Maestro Valentino cuogo ³¹⁸		B. 1. ³¹⁹
Uno speciale buono		B. 1. ³²⁰
Uno barbiero che supplisca etiam per apparecchiatore ³²¹ se'l se potrà		B. 1.
Uno calegaro che supplisca ut supra		B. 1.
Uno castellano per Strigonio ³²²		B. 2.
Due aiutanti in la camera ³²³		B. 2.
Madonna Cassandra da la Penna cum una massara ³²⁴		<u>B. 2.</u>
Summa		B. 54.

Comitiva che haverà a ritornare indreto

In primis ³²⁵ il magnifico messer Nicolò da Corezo cum sua famiglia	B. 20.
Messer Alberto di Zoboli praepositus ecclesiae cathedralis Ferrariae	B. 5.
Messer Jacopo Azaiolo	B. 5.
Messer Zoanne Valla	B. 4.
Messer Philippo Bardella	B. 4.
+ Piedro Zorzo da Lampognano ³²⁶	B. 3.
+ Nicolò Perondolo ³²⁷	B. 3.

³¹¹ M: „uno” elé betoldva: *Piedro Pincharo*.

³¹² M: cum uno aiutante cioè *Alberto Panizato suo aiutante*.

³¹³ M: bal margón „Ragazi” címszó alatt: *uno figliolo del illustre Scipione da Este; uno nepote di Zulian Gondi fiorentino*.

³¹⁴ M: ~~da la Penna~~ *Sbelzarino*.

³¹⁵ M: ~~Un altro~~.

³¹⁶ M: *Ungareto*.

³¹⁷ M: ~~Un altro~~ *Grigorio*.

³¹⁸ M: *uno scotto*.

³¹⁹ M: *hiányzik*.

³²⁰ M: *hiányzik*.

³²¹ M: *apparechiare*

³²² M: ~~Uno castellano per Strigonio~~ (egy sorral lejjebb szerepel).

³²³ M: ~~Due aiutanti a la camera Ruzenente, Lodovico da Modena~~ (egy sorral feljebb szerepel); előtte a margón a „due” szóhoz kapcsolva: *Ruzenente, Ludovico da Modena*.

³²⁴ M: ~~una massara la donna di Ludovico da Modena~~.

³²⁵ M: előtte a margón: *Borso*.

³²⁶ M: előtte a margón: *Patachio*.

³²⁷ M: előtte a margón: *Hieronimo Bonliei*.

Ludovico Zangarino per sescalco	B. 3.	
Bartholomio Brixiano	B. 2.	
Zoannemartino cantore	B. 2.	
Pol Zoanne ³²⁸ per spenditore	B. 1.	
Un ³²⁹ maestro da sala per aiutante del Zangarino	B. 1.	
Il figliolo di Boldrino cum li cani ³³⁰	B. 1.	
Messer Piedrobon dal chitarino	}	B. 4.
el suo tenorista		
Zanpaulo da la violeta	}	B. 5.
Andrea suo fratello		
Rainaldo tenorista		
	B. 63.	
	<u>B. 54.</u>	
	B. 117. ³³¹	

7.

Kiegészítés az egyik – feltehetően a 6. számú – tervezethez (1486–1487)

Papírcédula első oldalán, a második bejegyzés külön cetlin, amelyet ráragasztottak a cédulára. Jelzete: Archivio di Stato di Modena, Casa e Stato, busta 386. 85. 2037. IV/2. all. d.

Uno barbiero – Zanino barbiero, figliolo di Jacomin dai Cani

Zohane Francescho figliolo di Zanino dai Chani offitiale del nostro illustrissimo signore a la massa de li lombardi in Romagna, lavora in la botega di maestro Gaspero Bartholamio.

8.

Az esztergomi érsek udvartartása és fizetésük
a Beltrame di Costabili kormányzó részére kiállított instrukció
mellékletében (Ferrara, 1487. június 17.)

Hatoldalas papírfüzet negyedik oldalán. Jelzet: Archivio di Stato di Modena, Ambasciatori Ungheria busta 2/19, 1. (MNL OL DF 295686. p. 4.). Kiad. Morselli: *Ippolito*, 47.

³²⁸ M: Pol Zoanne.

³²⁹ M: ~~Uno~~ hozzákapsolva a bal margón: Zohanne Antonio da Landriano, alatta: quello vecchio di messer Alberto.

³³⁰ M: cum uno famiglio B. 2.

³³¹ M: alatta: El conte Hieronymo Roverella B.

Salarii deputati <i>et promessi</i> a li infrascripti a ragione di anno:	d'oro:
A lo reverendo episcopo firminiano, ducati quatrocento d'oro	duc. 400.
Al reverendo messer Beltrame di Costabili governatore, ducati quatrocento	duc. 400.
Al venerabile don Sebastiano preceptore di monsignore lo archiepiscopo, ducati cento cinquanta	duc. 150.
A don Zohanne <i>da Bagnacavallo</i> capellano, ducati octanta	duc. 80.
A don Dionisio da Fiorenza secundo preceptore per li puti zentilhuomini, ducati cinquanta	duc. 50.
A maestro Antonio Sbilzerino, medico di monsignore, ducati trecento	duc. 300.
A maestro Augustino Benzo, medico per la famiglia, ducati ducento	duc. 200.
A Borso di Brutura ³³² cancelliero	duc. 72.
A Francesco da Bagnacavallo camerlengo, ducati centocinquanta	duc. 150.
A Tadio di Lardi sescalco, ducati cento	duc. 100.
A Superbo di Superbi scudiero, ducati septantadui	duc. 72.
A Pier Iacomo da Napoli scudiero, ducati sexantaquatro	duc. 64.
A Pandolfo de la Baila scudiero, ducati sexantaquatro	duc. 64.
A Pietro Pincharo tesoriero, ducati septantadui	duc. 72.
A Thomaso Barbalunga chierico, ducati dodice	duc. 12.
A madonna Cassandra da la Penna cum una massara, ducati trentasei	duc. 36.
A Jacomo dal Sarasino credenziero, ducati trenta	duc. 30.
Ad Alberto Panizato aiutante suo ala credenza, ducati <i>dodice</i>	duc. 12.
A Hercule staffiero, ducati vintecinque	duc. 25.
A Hungareto staffiero, ducati vintecinque	duc. 25.
A Gregorio staffiero, ducati vintecinque	duc. 25.
A maestro Valentino cuogo cum uno scotto, ducati quaranta	duc. 40.
A Zohane di Zanin di Cani barbiero, ducati vintequatro	duc. 24.
A Ruzenente aiutante di camera, ducati vintequatro	duc. 24.
A Francesco di Chiuppo da Napoli, aiutante di camera, ducati vintequatro	duc. 24.
A Cristoforo insaponatore, ducati dodexe	duc. 12.
A Palamidese da Napoli speciale, ducati vintequatro di carlini ³³³ perché cussi si è convenuto a Napoli	duc. 24.
A Pricio ³³⁴ d'Atanasio da Napoli calegaro, ducati vintequatro di carlini perché cussi a Napoli si è convenuto	<u>duc. 24.</u>
n. 28.	Summa 2511 / anno

³³² Nem világos, hogy itt vajon a Brutura vagy a Bruturi a javított alak.

³³³ Carlino: a Nápolyi Királyságban használt, 1278 óta forgalomban lévő pénznem.

³³⁴ Perizio.

9.

Feljegyzés az esztergomi érsek Ferrarába visszatérő kíséretének magyar királyi pár általi megajándékozásáról (1487. szeptember)

Papírlap két oldalán. Jelzet: Archivio di Stato di Modena, Ambasciatori Ungheria busta 2/5, 9. (MNL OL DF 295472.). Kiad. Morselli: *Ippolito*, 57–58.

[1r]

Exemplum capituli

Questi tuti tornano a Ferrara tuti honorati e presentati da la maestà di madama e dal reverendissimo monsignore nostro:

Il signor Borso facto cavalliero da la maestà del re, donatoli una bella turca³³⁵ di brocato d'oro cremesino bello, fodrata tuta di gebellini, et panno d'oro rico arizato³³⁶ morello per un'altra veste, et due caxache³³⁷ a la turchesca brocate, et raxo³³⁸ per un'altra veste et doe belle coppe d'argento dorato di pretio di ducati 70 l'una, et uno bello cavallo liardo turco, et uno portante morello. Roba per lo pretio di ducati 1000. Et etiam il reverendissimo monsignore nostro gli ha donato un bello cavallo baglio che po³³⁹ capere per tuto per bel corsiero, et uno roncino³⁴⁰ portante baieto³⁴¹ vechieto, et li ne voria dare un altro corsiero se'l ne ritrovasse da vendere che li piacesse. Questo signore merita questo et maior facenda et ha facto gran honore al signore et a' madama, et al reverendissimo monsignore. Lo è vero humano zentilhuomo et signore da bene et da assai.

Messer Cesaro Valentino un'altra volta dal re facto cavalliero: questo ha havuto una turca di panno d'oro verde fordata di armelini, una bella coppa, uno cavallo portante, et veluto alexandrino per un'altra veste, et altri presenti.

Il vescovo Montagnana ha havuto da monsignore ducati 100 et uno cavallo et dice di darli panno per uno mantello et per una veste et una coppa, non scio se tanto haverà, a la zornata lo intendereti, dal re o da madama non ha havuto nulla questo.

El preposito ha havuto dal re una coppa assai bella, et uno cavallo portante, et veluto morello per una veste, et suo fratello altro tanto veluto.

Messer Giacomo Azarolo ha havuto ducati 100 in oro, uno cavallo portante, una coppa pizola, veluto per una veste, et da monsignore uno cavallo morello portante.

Messer Zoanne Valla ha havuto veluto negro per una veste, una coppa, et da monsignore uno cavallo.

³³⁵ Turca: jellegzetes, nemes anyagokból készült hosszú, elől nyitott felsőruházat. Értelmezéséről bővebben: Balogh Jolán: Mátyás-kori, illetve későközépkori hagyományok továbbélése műveltségünkben. *Ethnographia* 59 (1948) 13–28., Szabó Ágnes: *Turca, suba és a nevető harmadik. Egy öltözék az itáliai-magyar diplomáciai forrásokban a 15. század második felében és a 16. század elején.* [Megjelenés előtt.]

³³⁶ Arizato v. rizato: ricciato. Aranyozott ezüst-, vagy ezüstfonállal hurkosan szőtt luxustextil, amelynek felszínéből kiemelkedve a fémfonállal kialakított minta domború felületet képez. (Szabó Ágnes szíves közlése.)

³³⁷ Casacca: a subához hasonló bő felsőruházat.

³³⁸ Raso.

³³⁹ Può.

³⁴⁰ Ronzino: közép- vagy kis termetű ló.

³⁴¹ Baio.

Messer Manfredo ha havuto veluto morello per una veste, una coppa, et da monsignore uno cavallo.

Messer Jacomo Dovres ha havuto veluto negro per una veste et da monsignore uno cavallo.

Hieronimo ~~Calcagnino~~ *de Zeteghino* ha havuto veluto verde per una veste, una pizola coppa, et da monsignore uno cavallo.

Patachio ha havuto veluto verde che il coprirà tuto, et da monsignore uno cavallo.

Il Zangarino ha havuto veluto per una veste, et da monsignore uno cavallo.

Francesco da le Balestre ha havuto raso alexandrino per una veste et da monsignore un'altra veste di veluto alexandrino.

Il cancelliero Borso Bruttura non ha havuto dal re, ni³⁴² da madama niente, ma da monsignore uno cavallo.

Zoannemartino ha havuto ducati 100, et da monsignore uno cavallo.

Quelli da la viola hanno havuto ducati cinquanta per huomo, et da monsignore uno cavallo per huomo.

[1v]

Il figliolo di Boldrino ha havuto ducati 25 et dalmasco pel de lione per una veste, et da monsignore uno ronzino.

Bartholomio Brixiano ha havuto dalmasco argentino per una veste, et da monsignore uno roncino et lettere di raccomandatione assai.

Zoanne Antonio da Landriano ha havuto raso alexandrino per una veste et da monsignore uno ronzino.

Zoanne Hieronymo Pavone che sta col signor Borso che canta ha havuto da monsignore uno cavallo.

Martinello sarto de madama ha havuto da monsignore uno cavallo.

Superbo ha havuto da monsignore uno ronzino et una veste di panno fodrata di volpe, et una caxaca rossa di seda a la turchesca et se qualche dinaro se li potesse dare se li ni daria, ma la camera è nimium gravata, a li altri famigli di monsignore chi haverà calce et chi qualche vesta, se si ne li potranno dare.

³⁴² nè.